

TANULMÁNYOK
STUDIJE
STUDIES

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 811.511.141+821.511.141

YU ISSN 0354-9690

DOI: 10.19090/tm.2022.2.

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA TANSZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK

Újvidék
2022 ■ 2

TANULMÁNYOK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata
Megjelenik évente kétszer. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

A kiadásért felel: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ dékán

Felelős szerkesztő: TOLDI Éva tanszékvezető

Főszerkesztő: BENCE Erika

Szerkesztőbizottság: BALÁZS Imre József (Kolozsvár, Románia), BANDI Irén (Szófia, Bulgária), BARCSI Tamás (Pécs, Magyarország), Elena Lavinia DUMITRU (Róma, Olaszország), FARKAS Tamás (Budapest, Magyarország), IMRE Attila (Marosvásárhely, Románia), ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (Újvidék, Szerbia), Olga KHAVANOVA (Moszkva, Oroszország), KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (Újvidék, Szerbia), KÖVES Margit (Delhi, India), SZILÁGYI Márton (Budapest, Magyarország), UTASI Csilla (Újvidék, Szerbia).

Recenzensek: ANDRIĆ Edit (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), A. SAJTI Enikő (Szegedi Tudományegyetem, professor emerita), BELOVÁRI Anita (MATE – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus, Anyanyelvi és Gyermekkultúra Tanszék, Kaposvár), BENYOVSZKY Krisztián (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Középeurópai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra), CSEH Márta (nyugalmazott egyetemi tanár, Óbecse), Marko ČUDIĆ (Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar, Magyar Tanszék, Belgrád), DOMOKOS Johanna (Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézet, Budapest), GÖNCZ Anna (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Tanszék, Újvidék), HAJDICSNÉ VARGA Katalin (Nyugalmazott docens, Budapest), HÓZSA Éva (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), KÖVÉRNÉ NAGYHÁZI Bernadette (MATE – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus, Anyanyelvi és Gyermekkultúra Tanszék, Kaposvár), Johanna LAAKSO (Bécsi Egyetem, Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Finnugor Tanszék, Bécs), LÁBADI Zsombor (J. J. Strossmayer Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék), LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Anna (J. J. Strossmayer Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék), THOMKA Beáta (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola, Pécs), TOLDI Éva (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Tanszék, Újvidék), TURBUC Péter (Magyar Nemzeti Levéltár BAZ Megyei Levéltára, Miskolc), VIRÁG Zoltán (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Modern Magyar Irodalom Tanszék, Szeged), VUKMAN Péter (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, Szeged).

ETO-besorolás: ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Lektor és korrektor: BUZÁS Márta

Angol nyelvű lektorálás, korrektúra és fordítás: ÓDRI Kornélia

Szerb nyelvű lektorálás, korrektúra és fordítás: Draginja RAMADANSKI

Műszaki előkészítés: BARNÁ Csaba

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.

Készült 2022-ben.

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának 413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól.

ETO: 811.511.141+821.511.141

DOI: 10.19090/tm.2022.2.

YU ISSN 0354-9690

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Novi Sad
2022 ■ 2

STUDIJE

Naučni časopis Katedre za Mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
Izlazi polugodišnje. Prvi broj izlazi sa dodatkom IZ ŽIVOTA ODSEKA.

Za izdavača: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, dekan

Odgovorni urednik: Eva TOLDI, šef odseka

Glavni urednik: Erika BENCE

Uređivački odbor: Jožef Imre BALAŽ (Kluž-Napoka, Rumunija), Irena BANDI (Sofija, Bugarska), Tamaš BARČI (Pečuj, Mađarska), Elena Lavinija DUMITRU (Rim, Italija), Tamaš FARKAŠ (Budimpešta, Mađarska), Atila IMRE (Targu Mureš, Rumunija), Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO (Novi Sad, Srbija), Olga HAVANOVA (Moskva, Rusija), Eleonora KOVAČ RAC (Novi Sad, Srbija), Margita KEVEŠ (Delhi, Indija), Marton SILAĐI (Budimpešta, Mađarska), Čila UTAŠI (Novi Sad, Srbija).

Recenzenti: Edita ANDRIĆ (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju), Enike A. ŠAJTI (Univerzitet u Segedinu, profesor emerita), Anita BELOVARI (MATE – Mađarski univerzitet poljoprivrednih i prirodnih nauka, Kampus Kapošvar, Odsek za maternji jezik i dečju kulturu, Kapošvar), Kristijan BENJOVSKI (Univerzitet Konstantin Filozof u Nitri, Fakultet za srednjoevropske studije, Institut za mađarski jezik i književnost, Nitra), Marta ČEH (profesor u penziji, Beče), Marko ČUDIĆ (Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za hungarologiju), Johana DOMOKOŠ (Reformatski univerzitet „Gašpar Karoli“, Fakultet za filozofiju i društvene nauke, Institut za istoriju umetnosti i studije savremenih umetnosti, Budimpešta), Ana GENC (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju, Novi Sad), Katalin HAJDIČ VARGA (docent u penziji, Budimpešta), Eva HOŽA (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica), Bernadet KOVER NADHAZI (MATE – Mađarski univerzitet poljoprivrednih i prirodnih nauka, Kampus Kapošvar, Odsek za maternji jezik i dečju kulturu, Kapošvar), Johana LAKSO (Univerzitet u Beču, Institut za evropsku i komparativnu lingvistiku i književnost [EVSL], Odsek za ugrofinske studije), Žombor LABADI (Sveučilište J. J. Strossmayer, Odsek za mađarski jezik i književnost, Osijek), Ana LEHOCKI-SAMARDŽIĆ (Sveučilište J. J. Strossmayer, Odsek za mađarski jezik i književnost, Osijek), Beata TOMKA (Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Doktorska škola za književnost i kulturološke studije, Pečuj), Eva TOLDI (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Novi Sad), Peter TURBUC (Mađarski nacionalni arhiv, Arhiv okruga Boršod-Abauj-Zemplen, Miškolc), Zoltan VIRAG (Univerzitet u Segedinu, Fakultet za filozofiju i društvene nauke, Odsek za savremenu mađarsku književnost, Segedin). Peter VUKMAN (Univerzitet u Segedinu, Fakultet za filozofiju i društvene nauke, Odsek za noviju istoriju i mediteranske studije, Segedin).

Univerzalna decimalna klasifikacija: Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO

Lektura i korektura: Marta BUZAŠ

Lektura na engleskom jeziku, korektura, prevod na engleski jezik: Kornelija ODRI

Lektura na srpskom jeziku, korektura, prevod na srpski jezik: Draginja RAMADANSKI

Priprema za štampu: Čaba BARNA

Izdaje Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Godina izdanja: 2022.

Na osnovu mišljenja br. 413-194/73. VI Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu AP Vojvodine izdanje ne podleže obavezi plaćanja poreza na promet.

ETO: 811.511.141+821.511.141

DOI: 10.19090/tm.2022.2.

YU ISSN 0354-9690

STUDIES

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HUNGARIAN STUDIES

Novi Sad
2022 ■ 2

STUDIES

Scientific Journal of the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

Published semi-annually. The first issue printed with the supplement
FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT.

Editor-in-chief: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, Dean

Senior Editor: Éva TOLDI, Head of Department

Chief editor: Erika BENCE

Editorial board: Imre József BALÁZS (Cluj-Napoca, Romania), Irén BANDI (Sofia, Bulgaria), Tamás BARCSI (Pécs, Hungary), Elena Lavinia DUMITRU (Rome, Italy), Tamás FARKAS (Budapest, Hungary), Attila IMRE (Tirgu Mureş, Romania), Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ (Novi Sad, Serbia), Olga KHAVANOVA (Moscow, Russia), Eleonóra KOVÁCS RÁCZ (Novi Sad, Serbia), Margit KÖVES (Delhi, India), Márton SZILÁGYI (Budapest, Hungary), Csilla UTASI (Novi Sad, Serbia).

Reviewers: Edit ANDRIĆ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Enikő A. SAJTI (University of Szeged, Professor Emerita), Anita BELOVÁRI (Hungarian University of Agriculture and Environmental Sciences [MATE], Kaposvár Campus), Krisztián BENYOVSZKY (Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies, Institute of Hungarian Linguistics and Literary Science, Nitra), Márta CSEH (Retired university Professor, Bečej), Marko ČUDIĆ (University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Hungarian Studies), Johanna DOMOKOS (Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Arts Studies and General Humanities, Budapest), Anna GÖNCZ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Psychology, Novi Sad), Katalin HAJDICSNÉ VARGA (Retired associate professor, Budapest), Éva HÓZSA (University of Novi Sad, Teacher Training Faculty in Hungarian, Subotica) Bernadette KÖVÉRNÉ NAGYHÁZI (Hungarian University of Agriculture and Environmental Sciences [MATE], Kaposvár Campus, Department of Mother Tongue and Children's Culture), Johanna LAAKSO (University of Vienna, Institute of European and Comparative Linguistic and Literary Studies, Department of Finno-Ugric Studies, Vienna), Zsombor LÁBADI (J. J. Strossmayer University of Osijek, Department of Hungarian Language and Literature, Osijek), Anna LEHOCKI-SAMARDŽIĆ (J. J. Strossmayer University of Osijek, Department of Hungarian Language and Literature, Osijek), Beáta THOMKA (University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Doctoral School of Literature and Culture, Pécs), Éva TOLDI (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Novi Sad), Péter TURBUCZ (Hungarian National Archives, Borsod-Abaúj-Zemplén County Archives, Miskolc), Zoltán VIRÁG (University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Contemporary Hungarian Literature, Szeged), Péter VUKMAN (University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Modern Universal History and Mediterranean Studies, Szeged)

UDC-classification: Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ

Lector and proof-reader: Márta BUZÁS

English lector, proof-reader, English translator: Kornélia ÓDRI

Serbian lector, proof-reader and Serbian translator: Draginja RAMADANSKI

Technical editor: Csaba BARNA

Published by the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

2022

On grounds of the report of the VAP Secretariat of Education, Science and Culture, issue number 413-194/73. VI, this publication is free of purchase tax.

KÖZÉP-EURÓPÁRÓL

MEDVE Zoltán

J. J. Strossmayer Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Eszék, Horvátország
zmedve@ffos.hr

KÖZÉP-EURÓPÁRÓL ÉS IRODALMAINAK FORDÍTHATÓSÁGÁRÓL

O Srednjoj Evropi i prevodivosti njenih književnosti

On Central Europe and the Translatability of its Literatures

A tanulmány Közép-Európa fogalmát, valamint irodalmainak fordítási lehetőségeit vizsgálja, kiemelve a két kutatási terület elméleti megközelítésének hasonlóságát, illetve Közép-Európa irodalmi esetében azok fordításainak jellemzőit a Közép-Európáról szóló diskurzusok tükrében. Míg Közép-Európa létéről (vagy nem létéről) csak teoretikus szövegek alapján beszélhetünk, irodalmainak fordítását gyakorlati oldalról indokolt megközelíteni. Jelen írás második része – mintegy bevezetőként egy részletes elemzéshez – megmarad a gyakorlatból absztrahált, s egyben a gyakorlatot visszaigazoló teoretikus szinten. A közép-európai irodalmak fordításait illető – s a Közép-Európa-diskurzusokban impliciten vagy expliciten megfogalmazottakból is adódó – speciális igényeket felmutató elméleti háttérrel vizsgálja, elsősorban Walter Benjamin *A fordító feladata* című tanulmány-esszéje cseréphasolatának továbbgondolása segítségével.

Kulcsszavak: Közép-Európa-diskurzusok, fordításelmélet, közép-európai irodalmak fordításai, Walter Benjamin

A Közép-Európával kapcsolatos alapkérdés, a műfordításéhoz hasonlóan, alapvetően ontológiai jellegű: az egyik Közép-Európa létére, a másik a fordítás lehetőségességre vagy lehetetlenségére kérdez rá: létezik-e Közép-Európa, vagy csak semmitmondó absztrakció; lehetséges, vagy eleve kudarcra ítélt vállalkozás-e a műfordítás, esetleg – ahogy azt Szegedy-Maszák kérdi – csak az idézés egy sajátos esete. A Közép-Európa fogalmához való közelítés kiindulópontja döntően teoretikus, a fordításé empirikus. Mindkét esetben a könyvtárakat

megtöltő munkák száma azt mutatja, hogy Közép-Európa – legalábbis teoretikus szinten – létezik, éppúgy, mint a műfordítás a gyakorlatban. A „kicsiben a nagy” – reményeink szerint ez esetben helytálló – elvét véve alapul a világirodalom vs./és nemzeti irodalom kérdésénél egy alacsonyabb szinten elhelyezkedő problémakört igyekszik a jelen írás körbejárni, s néhány lehetséges analógiát felmutatni a közép-európai és világirodalom, valamint a közép-európai – mindekelőtt a kortárs horvát és magyar – irodalmak és a világirodalmat létrehozni segítő fordítás közelebbi szemrevételezése segítségével. Közép-Európa esetében az egyéni tapasztalatok mentális, szellemi jellege a domináns, a fordítást vizsgálva pedig csak konkrétumokból tudunk kiindulni, amelyek a háttérben meghúzódó fordítási folyamatok elméleteinek alapjait adják, s ezeket alakítgatják egy viszonylag jól behatárolható körön belül.¹

Közép-Európáról...

A közép-európai térségről két diskurzussal találkozhatunk: közös alapjuk a történelmi-politikai kiindulópont, ugyanakkor a kérdés személyes, individuális megközelítése.² Az első diskurzus elsősorban a Monarchiával kapcsolatos nézeteket tartalmazza, a második lényegében mind a mai napig tart. A Monarchia-diskurzus döntő többségében indirekt szövegekből ismerhető: szépirodalmi alkotásokban, retrospektív történelmi, illetve kultúrtörténeti tanulmányokban és esszéisztikus szövegekben jelenik meg. Az úgynevezett Monarchia-diskurzus paradigmatis példaként elég talán csak két karakterisztikus – más-más perspektívából és a történelmi-politikai hierarchia által másként meghatározott, egymással szöges ellentétben álló, és az úgynevezett második diskurzust is részben megelőlegező – irodalmi nézőpontra hivatkozni: a horvát Miroslav Krležára és kortársára, az osztrák Heimito von Dodererére. A *fin de siècle* után az Osztrák–Magyar Monarchia félmúlt időszakáról szóló irodalmi alkotások többsége – ahogy arra Lőkös István is felhívja a figyelmet Ivo Andrić, Robert Musil, Joseph Roth, Franz Werfel és Jaroslav Hašek Monarchia-regényeivel kapcsolatban (Lőkös 1997, 157–158) – a Monarchia kulturális kontextusát mint közös,

¹ A magyar nyelvben a fordítás szónak két jelentése van: az egyik a végeredményt, a másik a folyamatot jelöli. Már Revzin és Rozencvejk megállapította, hogy a fordítás folyamatának leírása nem lehet normatív, hanem teoretikusnak kell lennie, a tudomány, s különösen a fordítástudomány – amennyiben viszonylag önálló diszciplínaként gondoljuk el – nem azt írja le, hogy mi legyen, hanem, hogy milyen a jelenség természete (Revzin–Rozencvejk 1986, 25).

² Csak egy példa a személyes preferenciáról: L. J. Coetzee *Fogaskerek* című könyve alapján például a Monarchia és a ma közép-európai térségként emlegetett területek kiemelkedő szerzői döntő többségükben zsidó származásúak voltak (Coetzee 2020).

de legalábbis egymáshoz nagyon hasonló teret jelentette meg, ahol különféle nyelvek s részben ennek következtében különféle, egymástól hol jobban, hol kevésbé – távlatokból tekintve mintha egyre inkább kevésbé – eltérő kultúrák éltek-élnek egymás mellett. A kollektív emlékezet és a tapasztalatok átvihetősége, a nyelv és az identitás minden összetevője – a művek értékeinek és értékeléseinek kérdésére való tekintet nélkül – különös erővel és szinte komplementer módon jelenik meg Heimito von Doderer és Miroslav Krleža írásaiban; a két szerző mintha párbeszédet folytatna egymással. Mindketten a nyelvek determináló szerepéről, illetve a döntően az ebből következő identitás kérdéséről szólnak; Krleža – történelmi-politikai helyzetéből is adódóan – a nyelv dekonstruáló, Doderer, döntően szintén az előbbi ok miatt, konstruáló szerepéről.

Regényeiben Doderer, mindenekelőtt *A slunji vízesés*ben, valamint Krleža, szinte minden művében felteszik a soknemzetiségű közegben való létre vonatkozó indirekt vagy direkt kérdéseiket: Doderer válasza a pozitív, Krležáé a negatív tartományban mozog. *A slunji vízesés* jelenében, az éppen adott térben és történelmi időben a tágasság és a tágasságból adódó – legalábbis felszíni – harmónia dominál. „Zágrábban olykor úgy érezték magukat, mintha még Bécsben lennének; például egy nagy kávéházban. Különösen a pincérek arca volt erősen bécsies, de némely vendég is. – »Austrian faces« – mondta Harriet. Robert szívesen elnézte őket.” *A slunji vízesést* olvasva egyik pillanatban Angliában vagy Bécsben találjuk magunkat, a másokban a slunji vízesésnél vagy egy kis magyar faluban, Mosonszentjánosban. Az otthonosság érzetét a kultúrák el- és befogadásán keresztül az egyén teremti meg: „[a]z ember ne legyen idegen az idegenben se. Gyöngeség az. Sidneyben is csak úgy lép az ember a földre, mint Dubrovnikban”³ (Doderer 2000, 12, 15). Doderer regényében lényegében mindenki megközelítően egészséges identitással rendelkezik, bármely és bármilyen tapasztalat átvihető-átadható, s a nyelvek közötti különbségek, amelyek gátolhatnák az egyének és a nemzetek közötti megértést, nála szinte semmilyen szerepet nem játszanak.

Krleža *Marcel Faber-Fabriczy szerelme* című elbeszélésében például a nyelvi, a nemzeti és a kulturális identitás már nem fedik egymást, az egyén ezek viszonyát diszharmoniaként éli meg. Faber-Fabriczy instabil nyelvi és nemzeti identitásáról a következőket olvashatjuk:

³ Idekívánkozik még egy párbeszéd-részlet Fejtő Ferenc *Érzelmes utazás* című, az Osztrák–Magyar Monarchia területén eleven kultúrák átörökítésére kísérletet tevő intellektuális naplóregényéből: „Idegen ország ez, s mégis úgy érzem magam, mint aki hazamegy. [...] A bécsi úr megkérdezte, hova utazom. »Zágrábba? – Schön, sehr schön – mondja –, schöne Stadt, intelligente Volke, gute Hotels« – és csettint” (Fejtő 1989, 20).

...rejtély volt előtte, hogy anyja miért nem tud horvátul, miért beszélnek németül a Glembayak, ha nem bécsiek, miért vallják magyarnak magukat a Fabriczyak, de különösen a nagymama bátyja [...], aki magyar mágnási díszruhában jár, és [...] illír kardot visel? [...] Miért nem tanították meg otthon jól horvátul, mikor minden olvasókönyve horvát nyelvű, és az iskolában mindenki horvátul beszél, náluk odahaza viszont senki. [...] Marcel Faber-Fabriczy tehát már nebulókorabeli válsága első napjaiban úgy nyelte keserű horvátságát, mint mérgezett almát. Jobb horvát hazafi akart lenni osztálytársainál, annál a bandánál, amely szünetekben és kirándulásokon vérig sértette azzal, hogy bécsinek meg svábnak csúfolta, és azt dörgölte az orra alá, hogy anyja nem tud horvátul. [...] A horvátság Marcel számára egyfelől az a titokzatosság volt, ami miatt az ember megsebesülhet és halálát lelheti az utcán. Egy tartozás, egy szervi fogyatékoság nyomasztó érzése... [...] Ám egyszersmind nehézkedési ereje azoknak a titokzatos és rejtélyes érzelmeknek, amelyek olyan ösztönösen vonzották ezt a kislányt, mint minden titok és szakadék a gyermekeket (Krléža 1979, 13, 17).

A gyermek Marcel mint individuum nem találja identitását, a különféle nyelvek problémát okoznak számára, megzavarják, illetve fogva tartják. Ennek ellenére az „élettapasztalat” szempontjából még nem okoz feltétlen megoldhatatlan problémát a nyelvek és kultúrák egymásmellettsége, együttélése és keveredése.

Megváltozik az identitás és a nyelv viszonya – bár a kirívó érzékenység megmarad, sőt még fokozódik is – Krléža *Temetés Terézvárott* című elbeszélésében: a nyelvről már nem is esik szó, az elbeszélés főszereplője paranoiás és teljes identitászavarban szenved:

[p]ardon, kedves kisasszony, engedelmet kérek, drága kisasszony, megméltóztatik engedni, hogy bemutatkozhatnék önnek: Ramong vagyok! Nemes Ramong! Örkényi és magasfalvi nemes Ramong Geyza, a tizenhetes ezred főhadnagya. Vörös nadrágba bújtatott szifiliszos vagyok, és hajam csöpög a brillantintól! (Krléža 1979a, 108).

A Milan Kundera *Közép-Európa tragédiája* címmel ismertté vált 1988-as esszéjétől (Kundera 1984) datálható második diskurzust, amely a Monarchia-diskurzus enyhe áthallásával, de attól eltérően direkt, szinkrón, hol objektivizáló vagy annak tűnő, hol nyíltan az egyének szubjektív véleményeinek egymásmellettsége teszi ki. Háttéré egy teljes mértékben idegen befolyás alatt álló politikai-történelmi *status quo*, amely négy fogalom: a történelem – azaz a már javában a történelemmé válás fázisában lévő Monarchia korabeli politika –, az aktuál-

politika, a kultúra és az individuum köré szerveződik. Kundera szerint Közép-Európa egy közös, sajátos kultúra központja, amit az emlékezet tart egyben; elrabolták tőlünk a Nyugatot, s ezzel együtt az identitásunkat is, amelynek következtében a térség országai és individuumai defenzióba vonultak, s csak az emlékezet az összetartó erő. Lényegében ugyanezt mondja Paul Ricoeur is az *Emlékezet – felejtés – történelem* című írásában, amely szerint Nyugat-Európára a túlságosan gyors felejtés a jellemző, míg másutt – elsősorban a Balkánon, de idesorolható Közép-Európa is – túl erős szerepet játszik a történelem és az emlékezet (Ricoeur 1999, 51).⁴ Fried István is hasonló véleményen van: a földrajzi meghatározottságról Közép-Európában a szellemire tevődik át a hangsúly. S ettől kezdve a közép-európaiságról – amely túlnyomórészt diffúz módon ugyan, de létezik – az irodalom területén szinte kizárólag egyéni véleményekkel találkozunk. Fried szerint Közép-Európa elsősorban nem Kelet és Nyugat közti terület, hanem szellemisége határolja be, egyaránt nyitott Nyugat és Kelet felé: mind centrifugális, mind pedig centripetális erővel rendelkezik, meghatározó jellemzője a koiné, s irodalma így továbbírható⁵ (vö. Fried 2002).

Az új diskurzust a megelőzővel összekötő Miroslav Krleža Közép-Európa irodalmi elgondolása – a többi egyéni véleményhez hasonlóan – vitatható ugyan, de sokakétól eltérően egyértelmű: „ezen a földrajzi területen, úgy gondolom, hogy az úgynevezett *Közép-Európa komplexum*” fantom. [...] „Közép-Európa” ma, mint egyfajta „*mixtum compositum*” [...] a múlt irányában érzett nosztalgia [...], absztrakt zagyvaság, amellyel nem sokkal mondunk többet, mint a hozzá hasonló variációkkal: Közép-Amerika, Közép-Afrika vagy Közép-Ázsia, s hogy ez mit jelentene irodalmi szempontból, nem világos előttem” (Matvejević 2001, 64).⁶ – szemben például Konrád György „negatív teológia” nyomdokain haladó

⁴ A kép teljesebbé tétele érdekében hozzátehetjük, hogy Kelet-Európában mind a mai napig erős a tradíció, a hierarchia és a vallási karizmatika szerepe. Közép-Európában gyakorlatilag minden összemósódott, minden szenzibilissé vált: a kultúra, a mindennapi élet és a politika, amely tényezők közül a legfontosabb szerepet Kundera szerint a forradalmak (1956, 1968) alapjaként és kiindulópontjaként szolgáló kultúra játszotta. Hasonlóképpen gondolkodik – nem minden kritikái él nélkül – a szerb Ivan Čolović is a *Balkan – teror kulture* (Balkán – a kultúra terrorja) című művében – bár szerinte „a kultúra mint politikai vallás a nacionalizmus fontos része” (Čolović 2008, 202).

⁵ Idekívánkoznak Mészölynek a szűkösen adott keretek közt is a tágasságot megjidőző írásai: mindelelőtt a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című novelláskötete, valamint az *Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel* című esszéje. Ezzel a kérdéskörrel foglalkoznak többek közt Bibó István, Szűcs Jenő és Romsics Ignác történelmi-politikai elemzései, valamint Krleža még alaposabb feldolgozásra váró horvát és magyar kultúrtörténeti-történelmi szócikkeiből álló *Croatica és Hungarica* című művei is (Krleža 1963, 1963a).

⁶ A fentebbi Krleža-beszélgést folytató Matvejević egyébként szinte szó szerint egy véleményen van Claudio Magrisszal, miszerint – kissé titokzatos megfogalmazásuk alapján – Közép-Európa ambivalens terminológia: bármit és bárminek az ellenkezőjét is jelölheti (Magris 2005; Matvejević 2005).

elképzelésével, miszerint Közép-Európa nélkül a szóban forgó terület egymástól független erődítmények és városok halmaza volna. Közép-Európa – folytatja – kultúrpolitikai ellenhipotézis: de facto nem létezik, közép-európainak lenni nem állampolgárság, hanem világnézet (Konrád 2005).

A ma már exjugoszláv területekről szólva Danilo Kiš az elsők között hívta fel figyelmünket a mesterséges államalakulaton belüli természetes különbségekre. Anatole France sárkányára hivatkozik, mondván, hogy Közép-Európát sokan látták, de senki nem tudja, hogy néz ki. A volt Jugoszlávia kultúráját tekintve különválasztja elsősorban a szerb, szlovén és horvát kultúrát, amelyek közt, véleménye szerint, több az eltérés, mint a hasonlóság⁷ (Kiš 2005). A szlovén Debeljak ugyanakkor úgy gondolja, hogy a kultúrák a volt Jugoszláviában egymásba fonódva kapcsolódnak össze: a Monarchia utáni másik közép-európai „etalonra”, Jugoszláviára, szinte minden írásában mint színes szőnyegre tekint.⁸

S végül a politikai szerepet is vállaló Vlado Gotovac⁹ az egzisztenciálfilozófiából kiindulva úgy tartja, hogy Közép-Európa nem földrajzi fogalom, hanem csak individuumain keresztül koherens és létező, határait az egyéni sorsok jelölik ki (Gotovac 2004). Egy véleményen van Bernard Williamsszel a másság tekintetében, amely szerint a különféleség/másság azért lényeges, mert az nem a rólunk szóló variációkkal, hanem olyan alternatívákkal szolgál, amelyek rajtunk kívül találhatóak, amelyek számunkra idegenek.

Summa summarum: Közép-Európa fogalma konkrétan és konszenzusosan elméletileg nem, vagy nagyon nehezen, túlnyomó többségében csak egyéni nézetek alapján, néha végletesen szubjektív módon közelíthető meg. A Közép-Európáról szóló elméletek, illetve legtöbbször csak indirekt vagy direkt gondolatok vagy gondolatfoszlányok egy bizonyos, többé-kevésbé konkrét, elsősorban a történelem és politika kijelölte mobilis határok közt rizómaszerűen, jellemzően individuális nézőpontok alapján szóródnak szét, sőt, sokszor határozottan divergálnak. Kiszámíthatatlanság, defenzió, kisebbségérzés-bizonyításkényszer

⁷ Magyarországon ez a nézőpont legkonzekvensebben talán Losonczi Alparnak a *Jelenkorban* még a délszláv háború kitörése előtt éveken keresztül megjelent „irodalmi tudósításaiban” fogalmazódott meg.

⁸ Mészöly hivatkozik Auden kijelentésére, amely szerint Thomas Hardy annyira angol, hogy az már handicap. Ha ez általánosítva nem csak Hardyhoz kötve igaz, Közép-Európa heterogenitása irodalmának előnyére válik. Ugyanakkor arra is utal Mészöly, hogy Közép-Európa a valóság-modellálásával nem tudott „betörni” az egyetemes irodalomba (l. Mészöly 1989).

⁹ Magyarországon, Horvátországban és Csehországban is a humán értelmiségiekbe vetett bizalom volt jellemző az 1990-es évek elején: Göncz Árpádot és Vaclav Havelt köztársasági elnökökké választották, Vlado Gotovac az akkori bipoláris politikai struktúra komoly támogatottsággal rendelkező liberális pártjának volt az elnöke.

kettőse, kontroverzibilitás, szenzibilitás jellemzi;¹⁰ a kolonializáció – mostanra a posztkolonializáció – még itt-ott fellelhető nyomai és politikai maradványai, az individuumok és a kultúra tartja úgy-ahogy egyben.¹¹ Közép-Európa történelmi/történeti és földrajzi-geopolitikai perspektívából tekintve, ha állandó változásaiban és pontosan körülhatárolhatatlan voltában is, de elméletileg még létezőnek mondható. Ilyen módon kialakítható a közép-európai irodalomról vagy irodalmakról is egyfajta, sok vonásában nem egységes kép is, amely globális irányt mutathat az egymás közötti fordíthatóság vagy esetleg fordíthatatlanság gyakorlati kérdéseinek is.

...és irodalmaik fordíthatóságáról¹²

A hermeneutika „minden megértés fordítás” elméletéből kiindulva az intralingvális fordítás – például az egynyelvű értelmező szótárak, az azonos nyelven történő magyarázat – meglete nem kétséges, ám ebből nem következik szükségszerűen, hogy léteznie kell az interlingvális fordításnak is – ennek meglétét a gyakorlat bizonyítja. A fordítás¹³ felvetette standard kérdések közül évszázadokon keresztül a legelső – a gyakorlat és tapasztalat miatt kisebb modulációkkal – hasonló a Közép-Európa fogalmának alapvető kérdéséhez – lehet-e, illetve hogyan lehet érdemben Közép-Európáról beszélni –: lehetséges-e, vagy,¹⁴ illetve

¹⁰ A fentebbieken kívül l. még Marija Todorova – a témához részben kívülről közelítő (Todorova 2006, 275–308) –, vagy Katarina Luketić könyvének (Luketić 2013, 69–75) vonatkozó fejezeteit.

¹¹ „A közép-európai kulturális tér heterogenitása és hibriditása sok közös vonást mutat a posztkolonialis diskurzussal. [...] A közép-európai irodalomtörténetek – hivatkozik Peter Zajac Herman Ritzre – mint a régiók kultúrtörténetei korrigálják a nemzeti irodalomtörténeteket, és egy másfajta fejlődési perspektívát jelentenek számukra. A közép-európai irodalomtörténetnek szüksége van a nemzeti irodalomtörténetre, épít rá, és nem helyettesítheti azt” (Zajac 2019, 156–157).

¹² A tanulmánynak ez a fejezete – a szöveg koherenciája és a kontextus alaposabb bemutatása miatt – több ponton átfedést mutat a *Literatura* című folyóirat gondozásában a közeljövőben megjelenő *Bedeutung és Sinn* című írás egyes részeivel, amelynek központi témája a horvát–magyar fordítás gyakorlati kérdése, s amely így a jelen írás konkrét példákat felsorakoztató folytatásaként is olvasható.

¹³ Már a különböző nyelvek elnevezései is utalnak a magyarul „fordítás” szóval visszaadott fogalom másfajta megközelítésére: legtöbbször az „átvitel, áttétel, átültetés”, minden esetben az „át” igeikötő jelenléte figyelhető meg: „translatio” és ezek nyelvekkénti hasonló jelentésű változatai, pl. metaphrasis, translation, traduzione, traduction, превод. A horvát nyelv ugyanakkor – megtartva a fenti referenciát, különbséget tesz a fordítás mint konkrét eredmény („prijevod”), illetve mint absztrakt, tetten érhetetlen folyamat („prevođenje”) között.

¹⁴ Jakobson közismert véleménye szerint a versek az őket szervező paronómázia miatt *ab ovo* fordíthatatlanok; G. Steiner a *Bábel után* című könyvében erősen hajlik arra a véleményre, hogy a költészet fordítása a lehetetlen lehetségsége.

milyen kimenettel lehetséges az interlingvális fordítás,¹⁵ amellyel kapcsolatban igenlő válasz esetén a konstans kérdések nagyjából a következőkre redukálhatók: szó szerinti vs. nem szó szerinti fordítás; forrásnyelv és célnyelv viszonya; az idegen (Fremde) és az idegenség (Fremdheit) fordításban történő megjelenése, s az utóbbi időben, különösen a kulturális antropológia térnyerése nyomán, a kulturális transzfer kérdése.¹⁶

Schleiermacher, Humboldt és Goethe elméletei nyomán elindulva a forrás- és célnyelv egy szintre kerül, a forrásnyelv pozíciója meg fog egyezni a célnyelvével,¹⁷ a legfontosabb kérdés az idegen és/vagy az idegenség átvitele a célnyelvbe. Humboldt és Goethe az idegen, s nem az idegenség megtartását gondolják elsődleges fontosságúnak egy fordított szöveg esetében.¹⁸ Már Schleiermacher a tapasztalat elsődlegességét tekinti a fordítás esetében az egyik legfontosabb tényezőnek.¹⁹ Humboldt szerint az idegent megőrző fordítás leginkább azért szükséges, mert ezáltal a célnyelv és kultúrája olyan alternatívákkal gazdagodik, amely

¹⁵ Sok múlik a fogadó kultúra recepciók patternjén, de mivel a tapasztalat egyértelműen azt mutatja, hogy a fordítás lehetséges, a következő, általános érvényű aforizmákkal, véleményekkel és ellenvéleményekkel, tézisekkel és antitézisekkel találkozunk a fordítással foglalkozó szövegek első megjelenéseitől kezdődően mind a mai napig: olyan a fordítás, mintha valaki láncokba verve járna kötél-táncot – mondja Dryden; Kosztolányi szerint *műfordítani* [kiemelés tőlem: MZ] annyi, mint gúzsba kötötni táncolni; Jevtusenko szerint épp a költészet vész el a fordításban, Robert Frost úgy gondolja, hogy a fordítás a félreértés művészete; Jevtusenko véleménye szerint a fordítás egy nőhöz hasonlít: ha szép, megbízhatatlan, ha megbízható, nem szép.

¹⁶ Michael Riffaterre azon a véleményen van, hogy az irodalmi fordítás elsősorban azt fordítja, amire az eredeti csak utal.

¹⁷ Gideon Toury a forrásnyelv-célnyelv pozícióját, struktúrájukat és gyakorlati funkciójukat vizsgálva írja le: „A fordítás – írja – olyan tevékenység, amely szükségszerűen legkevesebb két nyelvet és két kultúrát foglal magában, azaz legalább két normarendszert, minden szinten. Így a mögöttük meghúzódó »érték« leírható úgy, hogy az két lényegi elemet tartalmaz: (1) egy bizonyos, adott nyelvű szöveget, amely az ahhoz tartozó kultúrában vagy annak a kultúrájának egy szeletében foglalja el helyét vagy tölti ki annak réseit; (2) egy másik nyelven/kultúrában konstituált, valamilyen más nyelven preegzisztáló és más kultúrához tartozó szöveg reprezentációját, amely ezen az adott kultúrán belül egy jól körülhatárolható pozíciót foglal el” (Toury 1995, 56).

¹⁸ Schleiermacher, Humboldt és Goethe nyomán Umberto Eco az idegen és idegenség közti különbséget azzal magyarázza, hogy az olvasó a szövegben az idegenséget érzi, ha a fordító választása nem érthető vagy homályos, mintha valamilyen fordítói hibáról lenne szó, míg az idegen esetében valmi olyan bemutatásának nem konvencionális módjával találkozik, amelyet mintha felismerne, de az adott kontextusban úgy tűnik számára, hogy igazából mégiscsak most találkozik vele először (l. Eco 2006, 168).

¹⁹ Ezt hangsúlyozza a szakirodalom egész sora is, többek közt Benjamin „brot – pain” (Benjamin 1980, 77) és Russell–Jakobson „sajt” példája (Jakobson 1985, 15), Eco egész könyvet szentel a tapasztalat és fordítás kérdésének (Eco 2006), magyar részről Kappanyos András a kulturális transzfer kérdéssére koncentráló könyvében kap fontos szerepet (Kappanyos 2015) stb. De erre utal Sherry Simon is: „[a] fordítók dilemmáinak megoldásai sok esetben nem a szótárakban lelhetők meg, hanem inkább annak megértésében keresendők, hogy a nyelv miként kötődik a helyi tényekhez, az irodalmi formákhoz és a változóban lévő identitásokhoz” (Simon 2004, 179).

nem az adott nyelv és kultúra analógiája alapján működik. Goethe szerint a cél az volna, hogy az eredeti és a fordítás teljesen identikus legyen: a fordító feladja saját nemzeti nyelvének jellegzetes egyedülállóságát, s egy, a forrás- és célnyelvvel is megegyező, de ugyanakkor – az idegenség otthonossá tételének érzése miatt – mindkettőtől el is térő harmadik szöveget hozzon létre (l. Goethe 2007).

A nyelv és kultúra közötti kapcsolat reciprok elmélete szerint léteznek különböző kultúrákat hordozó hasonló nyelvek (mint például a magyar és szamojéd), illetve hasonló kultúrákat hordozó, egymástól alapjaiban eltérő nyelvek (mint a Monarchia esetében például a német, horvát és magyar). A hasonló kultúra – különböző nyelvek esetében egy adott szöveg kulturális transfere nehezebben oldható meg, a hozzánk közeli cserépdarabokat – Walter Benjamin hasonlatához fordulva segítségül, s azt kissé módosítva továbbgondolva²⁰ – éppen közelségük, nagyobbak látszó voltak és részletgazdagságuk miatt nehezebben tudjuk összerakni, mint a távolabbi kultúrák nagyobb, homályosabb, elnagyoltabb kontúrral rendelkező cserépdarabjait, ahol a kisebb darabok sokszor akár észrevétlenek is maradhatnak, s hiányuk nem feltétlen zavaró. A közeli kultúrák cserépdarabjainak egymáshoz illesztésekor a kisebb darabok sokszor zavaróan jól látszanak, s így könnyen érvényesülhet a „fától az erdőt” effektus, ami az egész összeillesztése ellen dolgozik. A távoli kultúrák fordítása fokozatosan tölti ki a távoli darabok közt fennmaradt réseket, s ezáltal, mivel legtöbbször az ismeretlen válik ismertté – az, ami a közeli kultúrákból hiányzik vagy éppen magától értetődősége miatt észrevétlen marad –, a közeli kultúrákra is kissé másként tekintünk. A közeli kultúrák fordítása megerősítheti az olvasót abban, hogy kultúrája specifikus, egy átfogóbb kultúra variánsa: hasonló a lefordított szöveg hordozta kultúrához, de nem azonos vele.

Jakobson szerint minden fordítás közös jellemzője, hogy „két azonos közleményt foglal magába két különböző kódban. [...] A nyelvek abban különböznek lényegesen, amit ki *kell* fejezniük, és nem abban, amit ki *lehet* fejezniük” (Jakobson 1985, 19).²¹ Ez utóbbi kiegészíthető azzal, hogy egy fordító minél jobban ismeri a forrásnyelvet és annak kultúráját, a tapadó mellékjelentések miatt

²⁰ „[a]hogy [...] egy edény cserepeinek ahhoz, hogy összeilleszthetők legyenek, a legparányibb peremvonal-részletükkel is illeszkedniük kell egymás vonalához, ám azonosnak lenniük korántsem szükséges, így kell a fordításnak, az eredeti mű értelméhez való mindenképpen hasonló helyett, szeretettel, s az eredeti elgondolás-módot saját nyelvi közegében a legapróbb részletekig kidolgozva, olyképp alakulnia, hogy a kettő együtt, mint egyetlen edény töredéke, töredéke egyetlen nagyobb nyelvnek, jelenjék meg” (Benjamin 1980, 82).

²¹ Horvát–magyar viszonylatban csak egy példa: Vukovár vagy Knin városok nevei a horvátok számára nem csupán két város a sok közül, hanem a kollektív emlékezetből immár minden bizonnyal kitörölhetetlenül a délszláv háború konnotációit hordozzák, akárcsak Boszniában Szarajevó, vagy például a magyar Mohács.

annál nehezebb az egyes szavak, szintagmák stb., és ezek utalásrendszereinek minél pontosabb ekvivalenciáját megtalálnia.²² Nem is beszélve a kontextuális, Catford terminológiájával élve a dinamikus ekvivalenciákról: ekkor a fordító-nak sokszor az egész kontextust – amelyet a forrásszöveg nem fejt ki, mert az adott kultúrában ismertnek vett – magyaráznia kellene. A saját gyakorlatából kiinduló Vas István is úgy tartja, hogy mindig „azt a legnehezebb fordítani, ami pofonegyszerű” (Vas 1981, 280).

Az *Ezeregyéjszaka* meséinek valamennyi angol fordítására, valamint a haikuk különféle nyelvekre törtető fordításával támasztja alá a „közelebbi a távolabbi” elgondolás érvényességét George Steiner, mondván, „minél távolabbi a forrás nyelvileg és kulturálisan, annál könnyebb általánosságban megragadni és átültetni egyes stilizált és szokványosított jegyeit”. A közelségről szólván azt írja, hogy a fordítás folyamán a „hermeneutikai behatolás ütemét, tehát a szomszédos vagy rokon nyelv és kulturális közeg megértésének mozzanatát jócskán megnehezítik a múltba visszanyúló kölcsönös kapcsolatok. A megértést feltevések és szinte ösztönös megérzések sora kíséri” (Steiner 2009, 62).²³

A kulturális antropológia térhódítása következtében szövegek jelentek meg különféle, leginkább távoli kultúrákól,²⁴ amelyek esetében csak a benjamini edény nagyobb darabjait látjuk, s ezek kontúrjait sem élesen kivehetően.²⁵ Az ilyen darabokat vagy különállóként hagyjuk meg, vagy összeilleszthetőkként tekintünk rájuk – különösen, ha a köztük lévő réseket valós vagy vélt, a távolból nehezen ellenőrizhető „ligatúrákkal” töltjük ki. A hozzánk közelebb eső kultúrák cserépdarabjai

²² Ha a fordítók – hivatkozik Sherry Simon elmélete Snell-Hornbyra – „feladatukat helyesen akarják elvégezni, akkor érteniük kell az eredeti szöveg kultúráját, mivel a szövegek kultúrába »ágyazottan« léteznek. Minél kiterjedtebb ez a »beágyazódás«, annál nehezebben találjuk meg a kifejezések és gondolatok megfelelőit” (Simon 2004, 179). – George Steiner írja a forrásnyelv erejéről: „Nem egy író azért hagyott föl a fordítással [...], mert az idegen szöveggel beleegzett hangtól elfúlt a sajátja” (Steiner 2009, 4).

²³ Lényegében ugyanerre jut az olvasatok fajtáit vizsgáló Franco Moretti is: „[a] laza olvasás (»távoli« – distant reading) a szövegből kiemelt absztrakciót foglalja magában és az irodalmi formák külön-féleségének egy általánosabb, komparatív és szisztematikus megközelítése érdekében visszautasítja a szoros (»közeleli« – close reading) olvasatot” (Ruth Gould 2020, 621).

²⁴ Toury szerint a fordítást mindig a célkultúra kezdeményezi, mert hiányzik belőle az, ami megvan a forrásnyelv kultúrájában (l. Toury 2007, 322–323). A célkultúrának megvannak a maga igényei és keretei, amelyeknek a fordítás legtöbbször megfelel, ám ugyanakkor ilyen vagy olyan módon ki is lép ezekből a keretekből.

²⁵ Ennek ellenkezőjét gondolhatták a gyakorlatban, amikor, véleményem szerint, meglehetősen elhibázott választás alapján jelent meg Krleža – majdhogynem Joyce *Finnegan's wake*-jéhez (Finnegan ébredése) hasonlóan fordíthatatlan – *Balade Petrice Kerempuha* (Éjtszakának virrasztója: Petrica Kerempuh balladája) magyar fordításban, illetve – más, nem nyelvi okok miatt, de – talán még ennél is rosszabb választás, hogy Krúdyt *A vörös postakocsi* még a magyar olvasóktól is alapos ismereteket és utánaolvasást kívánó lefordításával próbálták meg bevezetni a horvát irodalomba.

esetében a kisebb darabok is nagyobbak látszanak, amelyekben – részletekben gazdagabbak miatt – könnyen elveszhetünk. A közeli kultúráknál ezeket az apróbb-nagyobb darabokat szinte lehetetlen adekvát módon összerakni, annyi a rés és annyféléképpen kellene forgatnunk a számtalan cserépdarabot, hogy ezeket a réseket legtöbbször nem tudjuk szilárdan kitölteni. Vagy ha mégis sikerül egy viszonylag illeszkedő szöveget alkotnunk a darabkákból, fennáll annak a veszélye, hogy – sok kis darabkából összeálló volta és ezért illesztésük nem mindig és kizárólag egyféle lehetséges módja miatt – az illesztékek elmozdulnak, a szöveg instabillá válik, miként – s itt most az elméletre hivatkozván – a historiográfia is többféleképpen tekint ugyanazon vélt vagy valós eseményre, s arra többféle, nemegyszer egymással homlokegyenest ellentétes magyarázattal szolgál. A tágasabb perspektívából szemlélt szöveg kevésbé ellenőrizhető, egy távolabbi egységet kevésbé verifikálható volta miatt könnyebben tudunk globálisan elfogadhatóan definiálni, míg a közletről szemlélt szöveg darabkái ellenőrizhetőbbek, s így az egyéni interpretációknak korlátozottabb teret hagytunk miatt összeillesztésük – a forrásnyelv és a célnyelv kultúrájának az idegenséget megtartó összehangolása – a közép-európai térség irodalmának fordítása esetén meglátásom szerint a fentebbiek miatt nagyobb figyelmet, kifinomultabb megoldásokat igényel.

Irodalom

- Benjamin, Walter. 1980. A műfordító feladata. In *Angelus novus*. Ford. Tandori Dezső. 71–86. Budapest: Magyar Helikon.
- Coetzee, John Maxwell. 2020. *Fogaskerekek: Kritikai írások*. Ford. Szieberth Ádám. Budapest: Athenaeum.
- Čolović, Ivan. 2008. *Balkan – teror kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek, 171.
- Doderer, Heimito von. 2000. *A slunji vízesés*. Ford. Király Edit. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Eco, Umberto. 2006. *Otprilike isto: Iskustva prevodjenja*. Zagreb: Algoritam.
- Fejtő Ferenc. 1989. *Érzelmes utazás*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Fried István. 2002. A közép-európai szövegüniverzum. In *A közép-európai szövegüniverzum*. 29–44. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Goethe, Johann Wolfgang. 2007. Jegyzetek és értekezések a Nyugat-keleti díván jobb megértéséhez. In *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Szerk. Józán Ildikó, Jeney Éva, Hajdu Péter. Ford. Halasi Zoltán. 159–162. Budapest: Balassi Kiadó.
- Gotovac, Vlado. 2004. Az igazság túl sokat kíván Európától. In *Horvát irodalmi antológia*. Szerk. Lőkös István. Ford. Sokcsevits Dénes. 509–516. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Jakobson, Roman. 1985. Fordítás és nyelvészet. In *A fordítás tudománya*. Szerk. Bart István, Klaudy Kinga. 15–22. Budapest: Tankönyvkiadó. F. n.

- Kappanyos András. 2015. *Bajuszbögre, lefordíthatlan*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kiš, Danilo. 2005. Változatok közép-európai témákra. In *Közép-európai olvasókönyv*. Szerk. Módos Péter. Ford. Borbély János. 104–117. Budapest: Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet.
- Konrád György. 2005. Van-e még álom Közép-Európáról? In *Közép-európai olvasókönyv*. Szerk. Módos Péter. 51–74. Budapest: Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet.
- Krleža, Miroslav. 1963. Croatica. *Forum* (1): 159–333.
- Krleža, Miroslav. 1963a. Hungarica. *Forum* (11–12): 679–727.
- Krleža, Miroslav. 1979. Marcel Faber-Fabrizzy szerelme. In *Ezeregy halál*. Ford. Dudás Kálmán. 5–33. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Krleža, Miroslav. 1979a. Temetés Terézvárott. In *Ezeregy halál*. Ford. Dudás Kálmán. 87–153. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Kundera, Milan. 1984. A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája. *Hírmondó* (6): 28–40. Milan%20Kundera%20-%20A%20megrabolt%20nyugat%20avagy%20Kelet-Európa%20tragédiája.pdf (2022. ápr. 2.)
- Lőkös István. 1997. Ivo Andrić Monarchia-élménye. In *Déli szláv–magyar szellemi kapcsolatok*. 156–164. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó.
- Luketić, Katarina. 2013. *Balkan: od geografije do fantazije*. Zagreb–Mostar: Algoritam.
- Magris, Claudio. 2005. Közép-Európa – egy fogalom ígérete. In *Közép-európai olvasókönyv*. Szerk. Módos Péter. Ford. Mesterházi Miklós. 92–103. Budapest: Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet.
- Matvejević, Predrag. 2005. Közép-Európáról. In *Közép-európai olvasókönyv*. Szerk. Módos Péter. Ford. Vaszócsik Crista. 254–263. Budapest: Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet.
- Matvejević, Predrag. 2001. *Razgovori s Krležom*. Zagreb: Prometej.
- Mészöly Miklós. 1989. Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel. In *A pille magánya*. 57–63. Pécs: Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- Revzin, I. I. – Rozencvejg, V. Ju. 1985. Fordítás és interpretáció. In *A fordítás tudománya: Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Szerk. Bart István, Klaudy Kinga. Budapest: Tankönyvkiadó. F. n.
- Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. In *Narratívák 3.: A kultúra narratívái*. Szerk. Thomka Beáta, N. Kovács Tímea. Ford. Rózsahegyi Edit. 39–50. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Ruth Gould, Rebecca. 2020³. World literature. In *Routledge Encyclopedia of translation studies*. Szerk. Baker, Mona, Saldanha, Gabriela. 621–626. London and New York: Routledge.
- Simon Sherryl. 2004. A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. In *A fordítás mint kulturális praxis*. Szerk. N. Kovács Tímea. Ford. Sári László. 175–215. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Steiner, George. 2009. *Bábel után: Nyelv és fordítás. 2. kötet*. Budapest: Corvina.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek, 103.
- Toury, Gideon. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

- Toury, Gideon. 2007. Fordítás – célkultúra. In *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Szerk. Józsan Ildikó, Jeney Éva, Hajdu Péter. Ford. Nemes Péter. 319–337. Budapest: Balassi Kiadó.
- Vas István. 1981. Mit nehéz fordítani? In *A műfordítás ma*. Szerk. Bart István, Rákos Sándor. 273–307. Budapest: Gondolat.
- Zajac, Peter. 2019. A nemzeti és a közép-európai irodalom mint a kulturális emlékezet része. Ford. Balogh Magdolna. *Helikon* (3): 151–162.

Zoltan MEDVE

O SREDNJOJ EVROPI I PREVODIVOSTI NJENIH KNJIŽEVNOSTI

Studija ispituje pojam Srednje Evrope kao i prevodivosti njenih književnosti, ističući sličnost teorijskog pristupa dvaju istraživačkih područja. Naime, na primerima pojedinih književnosti Srednje Evrope, ispituju se karakteristike njihovih prevoda u ogledalu diskursa o Srednjoj Evropi. Dok o postojanju (ili nepostojanju) Srednje Evrope možemo govoriti samo na osnovu teorijskih tekstova, prevođenju njenih književnosti uputno je pristupiti sa praktične tačke gledišta. Drugi deo ovog rada – kao uvod u jednu detaljniju analizu – ostaje na teorijskom nivou, apstrahovan iz prakse ali sa zadatkom da je potvrdi. U pogledu prevoda srednjoevropskih književnosti, a na osnovu implicitno ili eksplicitno formulisanih pojava u diskursima Srednje Evrope, ispituje se specifična teorijska pozadina prevođenja, i to na tragu ključne analogije sa krhotinama suda iz studije-eseja „Prevodiočev zadatak” Valtera Benjamina.

Ključne reči: srednjoevropski diskursi, teorija prevođenja, prevodi srednjoevropskih književnosti, Valter Benjamin

Zoltán MEDVE

ON CENTRAL EUROPE AND THE TRANSLATABILITY OF ITS LITERATURES

This paper examines the concept of Central Europe and the translatability of its literatures, highlighting the similarities in theoretical approaches between the two fields of research and, in the case of Central European literatures, the characteristics of their translation in the light of discourses on Central Europe. While the existence (or non-existence) of Central Europe can only be discussed on the basis of theoretical texts, the translation of its literatures should be approached from a practical perspective. The second part of this paper, as an introduction to a detailed analysis, remains at the theoretical level, abstracted from practice and at the same time confirming practice. It examines the theoretical background of the specific demands for the translation of Central European literatures, implicitly or explicitly expressed in Central European discourses, primarily through a further reflection on the vessel-fragments theory of Walter Benjamin's essay *The Task of the Translator*.

Keywords: discourses of Central Europe, translation theory, translations of Central European literatures, Walter Benjamin

NYELVÉSZET, IRODALOM

MOLNÁR-BODROGI Enikő

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár, Románia
eniko.molnar@ubbcluj.ro

MEÄNKIELI, SZÁMI, KVÉN, CSÁNGÓ ÉS ERDÉLYI MAGYAR KISEBBSÉGI NYELVI NARRATÍVÁK AZ IDENTITÁSÉPÍTÉS SZOLGÁLATÁBAN

**Narativi u službi izgradnje identiteta kod Tornedalskih Finaca,
Laponaca, Kvena, Čangoa i Transilvanijskih Mađara**

**Meänkieli, Sámi, Kven, Csángó and Transylvanian Hungarian
Minority Narratives Used in Identity Building**

E tanulmány célja megvizsgálni, hogy milyen nyelvi narratívák által építik azok a nyelvi és etnikai kisebbségekhez tartozó értelmiségiek az identitásukat, akik aktívan és rendszeresen használják saját kisebbségi nyelvüket. Az összehasonlítás tárgya öt finnugor kisebbség, a meänkieliek, a kvének, a számik, az erdélyi magyarok és a csángók írott szövegei. A kutatásban a nyelvhasználatra, a nyelvhez való viszonyulásra és az azokat befolyásoló társadalmi és kulturális tényezőkre összpontosítok.

Bár az összehasonlított kisebbségek politikai, történelmi és kulturális hátterük tekintetben egymástól nagyon eltérőek, a legfontosabb közös narratíváikként megemlíthetjük például, hogy a többnyelvűség gazdagság, de a saját kisebbségi nyelvnek speciális helyet kell tulajdonítani a kulturális örökség részeként, illetve hogy az iskola gyakran a nyelvvesztés helye.

Kulcsszavak: kisebbségi nyelvi identitás, meänkieli, számi, kvén, csángó, erdélyi magyar

A kutatás célja és a kutató kérdései

Második doktori értekezésem, amelyet az Oului Egyetem Finn Nyelvészeti Tanszékén védtem meg 2022 áprilisában (Molnár-Bodrogi 2022), többnyelvű (finn, magyar, angol és meänkieli) és interdiszciplináris munka. Egy finn nyelvű

terjedelmes bevezetőből és öt rész tanulmányból áll, amelyek közül egy magyar (M. Bodrogi 2016), egy meänkieli (Molnár Bodrogi 2015) és három angol nyelvű (Molnár Bodrogi 2019, 2020a, 2020b). Munkám a kisebbségi nyelvek kutatásának tudományterületéhez tartozik, illetve tágabb értelemben finnugrisztikai kutatásnak is tekinthető. Három észak-fennoskandiai (meänkieli, kvén és számi), valamint két romániai (magyar és csángó) kisebbség áll a vizsgálat középpontjában.

Elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen nyelvi narratívák, azaz a nyelvről szóló történetek által építik ama nyelvi és etnikai kisebbségekhez tartozó értelmiségiek (például írók, költők, szerkesztők és tanárok) identitásukat, akik aktívan használják anyanyelvüket. A fennoskandiai népcsoportok esetében azokra a kisebbségeken belüli kisebbségekre összpontosítottam, akik kimaradtak a korábbi vizsgálatokból, ugyanis a rájuk irányuló kutatások a többnyelvűség használatára és a többnyelvűséghez való viszonyulásra fektették a hangsúlyt. A magyar kisebbségek kutatásában sokkal inkább jelen van az anyanyelv használatának vizsgálata. Jóllehet csoportokként hivatkozom a vizsgált kisebbségekre, tudatában vagyok annak, hogy nincsenek egységes kisebbségi nyelvű csoportok, hanem nagyfokú heterogenitás jellemzi őket, például az anyanyelvükhöz való viszonyulásukat illetően.

A vizsgált fennoskandiai kisebbségek

A következőkben röviden bemutatom azokat az észak-fennoskandiai kisebbségeket, amelyeknek a nyelvi narratíváit elemeztem az erdélyi magyar és a csángó narratívákkal összehasonlítva. Olyan népcsoportokról van szó, amelyek a mi régióinkban egyáltalán nem vagy kevéssé ismertek.

A számik, a meänkieliek és a kvének a finnugor nyelvcsalád balti finn ágához tartozó kisebbségi népcsoportok. A számik az északi sarkkör magasságában, négy országban élnek szétszórtan, Finnország, Norvégia, Svédország északi területein és az oroszországi Kola-félszigeten. A meänkieliek Észak-Svédországban laknak, legnagyobb lélekszámban a Finnország és Svédország közötti határfolyó, a Tornio (svédül Torne) nyugati partján, észak felé legyezőszerűen kiszélesedő területen. A kvének hagyományos lakóterülete Észak-Norvégia Finnmark és Troms megyéi. Mindhárom kisebbség súlyosan veszélyeztetett nyelvet beszél (a számik nyelveket), és az aktív használók az idős generációhoz tartoznak.

1809 előtt a Tornio folyó völgye mind nyelvileg, mind kulturális tekintetben egységes finn terület volt. Az 1808–1809-es orosz–svéd háború következtében a mai Finnország területe svéd fennhatóság alól orosz fennhatóság alá került. A Tornio folyó keleti partján maradt finnek a fokozatosan kialakuló finn nemzet részévé váltak, míg nyelvük a finn nemzeti nyelv egyik nyelvjárása maradt.

A folyó nyugati partján élő Tornio-völgyi finnség ezzel szemben kisebbségi helyzetbe került Svédországban, és nyelve önállóan fejlődött tovább (Huss–Lindgren 2005, 257). 2000-ben önálló nyelvvé nyilvánították a Tornio-völgyiek beszélte finn nyelvváltozatot meänkieli ('a mi nyelvünk') néven. Hagyományos lakóterületeik többnyelvűek, a meänkieli mellett svéd, finn és számi nyelvet is használnak itt.

A Tornio-völgyiek lélekszámára vonatkozóan csak becslések vannak, mivel Svédországban tilos hivatalos nyilvántartást készíteni az állampolgárok anyanyelvről és etnikumáról. A kutatók alsó határértékként 25 ezret szoktak említeni, felsőként 75 ezret (Arola et al. 2013, 3; Laakso et al. 2016, 121). A meänkielit beszélők száma ennél jóval kevesebb, erre vonatkozó adataink végképp nincsenek.

A kvének egy olyan, Észak-Norvégiában élő, nyelvi és etnikai csoport, illetve történelmi kisebbség, amelynek kultúrája a finn kultúrán és nyelve a finn nyelven alapszik (Saressalo 1996, 15). A kvén lakosság ősei a XVII–XIX. századi bevándorlási hullámok idején telepedtek le a mai kvén területeken. Észak-Norvégia partvidéke hagyományosan háromnyelvű, mivel hosszú ideje lakják norvégok, tengeri számik és kvének. Az 1930-as népszámlálás során regisztrálták utoljára külön az etnikailag kvéneket és számikat. Becslések szerint a kvének lélekszáma 10–60 ezer közé tehető és a kvén beszélők száma 1500–2000 közé (Laakso et al. 2016, 131). A kvén nyelvet 2005-ben ismerték el önálló nyelvként.

A számik őshonos lakosok Norvégiában, Svédországban, Finnországban és Oroszországban. Az ő lélekszámukról sincsenek pontos adataink. Becslések szerint Norvégiában 45–50 ezer számi él, Svédországban 15–20 ezer, Finnországban 9–10 ezer és Oroszországban mintegy 2000, azaz összesen 70–80 ezer számiról beszélhetünk (Seurujärvi-Kari 2011, 12–13). A számi nyelvek beszélői mintegy 30–40 ezren vannak (Seurujärvi-Kari 2011, 20). A XXI. században a számi etnikumhoz tartozást elsősorban az határozza meg, hogy az egyén e csoporttal azonosul, másodsorban pedig az, hogy a számi nyelvet beszéli első nyelvként ő maga, vagy legalább az egyik szülője vagy nagyszülője.

Jóllehet mindhárom fennoskandiai kisebbséggel szemben jól átgondolt és következetes beolvasztási politikát gyakoroltak azok a nemzetállamok, amelyek területén élnek, mégis van írásbeliségük és a számiknak különösen erős a kollektív identitásuk, mivel jobban megőrizték hagyományos életmódjukat és kultúrájukat, mint a meänkieliek és a kvének, illetve gyakorolták és sok irányban fejlesztették az együttműködésüket az általuk lakott területeken (Hirvonen 2021).

A kutatás elméleti háttere

Három elméleti megközelítés, a narratívakutatás, a diskurzus kutatás és a nyelvi ideológiakutatás keretében vizsgáltam a kutatási korpuszt. A továbbiakban röviden ismertetem ezeket.

A narratíva vagy elbeszélés fogalmát különbözőképpen lehet értelmezni attól függően, hogy milyen tudomány szempontjából tesszük azt. Jelen kutatásban abból a széles körű gondolatból indultam ki, hogy minden szöveg, legyen az próza, vers vagy médiaszöveg, narratívaként értelmezhető (Saaranen-Kauppinen–Puusniekka 2006). Írott szövegeket vizsgáltam meg, s ezekben a narratívát az identitásépítés eszközeként tekintettem.

A posztmodern pszichológia az elbeszélést mindenütt jelenvalónak tételezi, ugyanis a narratívák társas cselekvésekbe ágyazódnak (László 2008, 2). Minden-napi gondolkodásunkat is narratív gondolkodásnak tekinthetjük, mivel arra törekedik, hogy értelmet és koherenciát adjon a széttartó élettörténeti eseményeknek (Pólya 2003, 58). Hasonlóképpen a szociológia terén is a társadalmi élet ontológiai létfeltételeként értelmezik a narrativitást, ugyanis az ember a nyelv által tulajdonít jelentést a világnak, történeteket alkotva arról és megosztva ezeket más emberekkel (Sintonen 1999). A nyelvészek szintén az elbeszélés lényegi jellemzőjének tartják folyamatjellegét és kommunikálhatóságát. Sari Pietikäinen és Anne Mäntynen (2009, 104) egyik diskurzuselemzésről szóló tanulmányukban úgy fogalmaznak, hogy a narrativitás fogalmán azt a módot kell érteni, ahogyan az ember elképzeli az életet és a világot, valamint mesél azokról.

Az emberek valójában az elbeszélések megalkotása által építik identitásukat és képesek működni a világban (Hägg et al. 2009, 14). A diskurzuskutatás szempontjából érdemes kiemelnünk, hogy a narratívákban összeolvad az egyén sajátos mikrovilága saját közössége (belcsoportja) kultúrájának makrovilágával. Az általam megvizsgált szövegtörzsekben például a kisebbségi írók történetei segítségével a közösség megértheti és megoszthatja a tapasztalatait és eseményeit. A diskurzuskutató számára a narratívák lehetővé teszik a nyelvhasználat és a szociális cselekvés közötti dinamika kutatását (Pietikäinen–Mäntynen 2009, 108–109).

A diskurzust kutatásom egyik operatív fogalmaként nyelvhasználatként értelmeztem társadalmi és kulturális kontextusban (l. Jaworski–Coupland 2006, 3; Pietikäinen–Mäntynen 2009, 24–25), azaz a nyelvekről és azok társadalmi szerepéről szóló beszédmódként. A diskurzus dinamikus és folyamatjellegű, nem pedig statikus jelentéskapcsolatok rendszere. Kutatásom során szövegeket elemeztem, amelyekben a különböző diskurzusok megvalósulnak, azaz a szöveget nyelvi formaként, a diskurzust pedig annak használataként értelmeztem. Fontos arra is odafigyelnünk, hogy a narratívát mindig valaki építi egy valós vagy elképzelt célközönség számára. A narratívának sokféle célja lehet, például esetünkben az, hogy ismereteket nyújtson a nyelvi kisebbségek helyzetéről, nyelvről és történelméről, tanítson, ellennarratívát nyújtson a hivatalos történetírás megcáfolására és közösséget teremtsen a belcsoportban az anyanyelv közvetítésével.

A narratívák elemzésében sokféle diskurzuskutatói módszert lehet alkalmazni. Jómagam megvizsgáltam például, hogy a narratíva mennyiben változik, ha változik a narrátor. Annak is figyelmet szenteltem, hogy milyen módosulások történnek annak függvényében, hogy a narrátor egy nyelvi kisebbség vagy többség képviselője. Kutatásaim alátámasztják, hogy a narratíva szerkezete mindig reprezentáció, azaz a valóságról történetek által alkotott kép.

A diskurzusok a hatalomgyakorlás eszközeiként is működnek, ugyanis a diskurzusokban mindig bizonyos fajta ismeretek fogalmazódnak meg és bizonyos nézőpontok kerülnek a központba, míg mások kizáródnak (Pietikäinen–Mäntynen 2009, 58). A megvizsgált szövegkorpuszomban a diskurzív hatalom gyakorlása például abban nyilvánul meg, hogy a társadalomban melyik nyelvet fogadják el értékesnek és melyiket tekintik haszontalannak. Épp emiatt a narratívaalkotás létfontosságú lehet a kisebbségek számára a politikai diskurzusok kontextusában.

Mivel a nyelvhez kapcsolódó narratívákat és diskurzusokat elemeztem, fontosnak bizonyult megvizsgálnom azokat a nyelvi ideológiákat is, amelyek ezek mögött meghúzódnak. A nyelvi ideológia tág értelemben az élő nyelvvel kapcsolatos teljes gondolatrendszert jelenti. Silverstein használta először ilyen értelemben a fogalmat, és olyan nyelvi hiedelmekként határozta meg a nyelvi ideológiákat, amelyekkel a nyelvhasználók megmagyarázzák a nyelvi struktúrákat és annak használatát (Silverstein 1979, 193). A lehető legegyszerűbben fogalmazva a nyelvi ideológiát úgy határozhatjuk meg, mint a nyelv és a nyelven kívüli különféle kapcsolatokról szóló feltételezéseket (Gal 2002, 197), illetve olyan gondolatokat, gondolatrendszereket, amelyek a nyelvhasználat, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymás közötti viszonyával kapcsolatos tények magyarázatára szolgálnak (Lanstyák 2011, 49).

A nyelvi ideológiák kutatásának tárgya lehet többek között az, hogy milyen hiedelmeket, értékeléseket, osztályozásokat, diskurzusokat ébresztenek a nyelvvel kapcsolatos kérdések. Akárcsak az ideológiák általában, a nyelvi ideológiák is befolyásolnak bennünket, alakítják nézeteinket például a nyelvek és nyelvváltozatok szépségéről, vagy épp ellenkezőleg, csúnyaságáról, valamint azok különböző helyzetekben megmutatózó értékéről és jelentőségéről (Mäntynen et al. 2012, 325). Fontos kiemelnünk, hogy a nyelvi ideológia kultúrafüggő, ugyanis a különböző népek és népcsoportok kultúrájától és társadalmi pozíciójától függően a nyelvhasználók más és más módon vélekedhetnek saját nyelvükről vagy nyelvváltozatukról.

A kutatás primér anyaga és a kutatás módszerei

A primér kutatási anyagot nyomtatott média- és szépirodalmi szövegek alkotják, amelyeket a kisebbségek nyelvpolitikai és kulturális kontextusában elemeztem. Tudatos választás eredménye volt heterogén primér anyagot gyűjtenem, mivel ezáltal szélesebb és sokoldalúbb képet tudtam nyújtani a megvizsgált jelenségről. A médiaszövegeket négy kisebbségi lapból választottam, amelyek összesen hét nyelven közölnek írásokat. Ezek a következők: 1. a magyar és román nyelvű *Moldvai Magyarság*, amely kisebb mértékben csángó nyelvjárásokban írott szövegeket is publikál, 2. finn, kvén és norvég nyelvű *Ruijan Kaiku*, 3. a meänkieli és svéd nyelvű *Met*, valamint 4. a meänkieli *Meänmaa*. Az utóbbi lap különösen érdekes amiatt, hogy összeszövődik benne a zsurnalisztikai és a szépirodalmi kifejezési mód.

A szépirodalmi korpusz szövegei is többnyelvűek. A meänkieli szépirodalmat Bengt Pohjanen (2009a, 2009b, 2011, 2015, 2019) prózája és lírája képviseli, a kvén nyelvűt Alf Nilsen-Børsskog (2008, 2010) és Agnes Eriksen (2002) versei, a számi szépirodalmat Kirste Palto (2014) és Rita Magga-Kumpulainen (2006, 2013) prózája, az erdélyi magyar transzilvanista irodalmat pedig Kós Károly (1921), Makkai Sándor (1937) és Reményik Sándor (2005).

A korpusz heterogén volta miatt a vizsgálat módszerei is heterogének. A korábbiakban röviden bemutattam a narratívakutatás, a diskurzusanalízis és a nyelvi ideológiavizsgálat ama alapelveit, amelyekre kutatásomat alapoztam. Ezek mellett a tartalomelemzés módszerét használtam fel, amely értelmében a szövegek különböző jelentéseit kerestem meg és elemeztem (Eskola–Suoranta 2005, 185–188). A szövegtörzset tematizáltam, csoportosítottam és absztraháltam. Hasonlóságokat, különbségeket, ismétlődéseket és eltéréseket kerestem benne.

A kutatás fontosabb eredményei

Az alábbiakban felsorolok néhányat kutatásom legfontosabb eredményei közül arra összpontosítva, hogy milyen narratívák és diskurzusok által építik a megvizsgált kisebbségekhez tartozó értelmiségiök önmaguk és belcsoportjuk identitását. Elsősorban a különböző nyelvű narratívák közötti hasonlóságokat emelem ki, de felhívom a figyelmet néhány különbségre is.

Azok a kisebbségekhez tartozó értelmiségiök, akik tudják és használják is anyanyelvüket, jelentős szerepet tulajdonítanak neki. Hangsúlyozzák az anyanyelv megőrzésének és fejlesztésének fontosságát (például a transzilvanista írók és Bengt Pohjanen), illetve a nyelvvesztés visszafordításának lehetőségét (a számik). A **nyelv és kultúra közötti szoros kapcsolatot** Pohjanen például így fogalmazza meg: „Aki mélyebbről akarja megismerni Meänmaat [a meänkieliek

földjét], annak tudnia kell meänkieliül” (Pohjanen 2009b, 4). A nyelv mint személyes és kollektív lelki táplálék hangsúlyosan jelen van főként a *Meänmaa* és a *Moldvai Magyarság* lapokban. „Voltak szabályok, amelyekben az ember – akarta nem akarta – benne élt, s az után kellett mennie. Például amikor kicsike voltam, nem es gondoltam, hogy más nyelven es lehet beszélni a világon, mint magyarul” (Halász 2009).

A fennoskandiai nyelvi narratívákban gazdagságnak tartják a többnyelvűséget, viszont a kisebbségi nyelveknek kiemelt helyet kívánnak biztosítani azok, akik kulturális örökségük részét és kollektív identitásuk sarkkövét látják benne. Ezek az értelmiségiek világosan látják, hogy a súlyosan veszélyeztetett nyelvek, mint például a meänkieli és a kvén esetében, olyan nagyfokú a többségi nyelvek hatása mind a szókincsre, mind a nyelvtani rendszerre, hogy ennek visszafordítására nincs más út, mint a következetes nyelvtervezés. Azok viszont, akik leginkább a többségi nyelveket használják, a pluralitás ideológiáját képviselik abban az értelemben, hogy aki írni akar kisebbségi nyelven, azon a nyelvváltozaton írjon, amelyet szóban is használ, és nincs szükség egységes nyelvi szabályok kidolgozására. A transzilvanista írók narratíváiban magától értetődő az anyanyelvű kultúra fontossága az egész közösség számára. A csángóknál anyanyelvük mindenekelőtt a vallásgyakorlás nyelveként kerül előtérbe.

A **nyelv és vallás szoros kapcsolata** ugyancsak kiemelt szerepet kap az anyanyelvű identitás megőrzésében az általam megvizsgált kisebbségek narratíváiban. A közös vallás, amely eltér más, ugyanazon a területen élők vallásától, fontos összekötő kapocs a belcsoportban. A meänkieliek és a kvének esetében az evangélikus vallás lestadianizmusnak nevezett ága, amelynek a finn volt a „szent nyelve”, segített megőrizni az anyanyelvet és lassítani a közösségen belüli nyelvvesztést. A csángók esetében pedig a római katolikus vallás volt az, amely lényegesen hozzájárult az anyanyelv aktív használatához. A *Moldvai Magyarság* című lapban például így fogalmaz az újságíró: „semmi rosszat nem akarnak, hanem csak azt, hogy atyáik nyelvét megtanulják, s ezen a nyelven dicsérik az Istent” (Deáky 2009). Pohjanen anyanyelvét a megváltás eszközének tekinti: „A mi nyelvünkön kívül nincs megváltás! És ebben a nyelvben, a hit és nemes eszmék nyelvében én is otthon vagyok, mintha Istennek emlékezete is csak miattunk volna” (Pohjanen 2011, 32).

Közös narratív tapasztalat a kisebbségi gyermekek számára, hogy az otthon, a család mikroközössége és a szélesebb társadalom makroközössége közötti határ első átlépése az iskolai tanulmányok elkezdése. A többségi nyelvű iskolát elvégzett kisebbségi írók munkáiban gyakran találkozunk **az iskola nyelv- és kultúracserét célzó szerepével**. Ezek a nyelvi narratívák erős érzelmi töltettel rendelkeznek, amely például a különböző stílusalakzatok használatában mutat-

kozik meg mind a média-, mind a szépirodalmi szövegekben. A gyermekek nyelvi megbélyegzését és háttérbe szorítását olyan metaforákkal fejezik ki, mint a *nyelvtelen*, *arctalan*, *néma*. Kirste Paltto számi író nő például leírja, miként tanulta meg a többségi nyelvű oktatási rendszerben, hogy szégyellje kisebbségi anyanyelvét, származását, népe sajátos kultúráját. „Az iskolapadba kerülve hamar megértettem, hogy szeretett Finnországomban lapp leánygyermekként csak mostohagyerek lehetek. [...] Tanulni mentem oda, ez volt a célom. De még egy nap sem telt el, máris a lappok civilizátlanságáról és elmaradottságáról kellett célozgatásokat hallanom” (Paltto 2014, 15). Rita Magga-Kumpulainen úgy emlékszik vissza iskolai éveire, hogy finnül nem tudó kisgyermekként, sok más lapp társával együtt, inkább a hallgatást vállalta, mintsem megszegyenítsék amiatt, hogy nem beszél a többségi nyelvet. Magga-Kumpulainen (2013, 132) narratívájában egyszerre van jelen a harcos retorika nyelvi eszköztára (olyan kifejezésekben, mint a szavait „kigyomlázták” belőle, szemébe dobták, „kitépje szájából saját nyelvét”, „megbecstelenít”, rabszolga) és a líraiság („Anyanyelve hamuvá válik a világ tengereiben, porrá az élet forगतagában”). Agnes Eriksen (2002, 109–110) kvén költő egyik versében a tükör szimbólumával fejezi ki az identitás különböző arculatait. Két életszakaszáról beszél, s a kettő közötti választóvonal az iskola. Az első a gyermekkor, amikor az anyanyelve tükrében látta önmagát és népcsoportját. A második időszak iskolai évei, amelyek során elszakították anyanyelvű környezetétől, és új tükröt adtak a kezébe a régi helyett, amelyet összetörtek. Bengt Pohjanen is „nyelvtelen” születik egy olyan társadalmi és kulturális közegben, amelyben a svéd az egyetlen elfogadott nyelv, s az egynyelvű és egykultúrájú társadalomban csak az számít állampolgárnak, aki a többségi nyelvet vallja magáénak. Anyanyelve miatt megbélyegzett, kirekesztett, és számára is az iskolai tapasztalatokkal kezdődik a megaláztatások sora. Ugyanakkor a pohjaneni narratívában jelen van az aktív ellenállás is a beolvasztással szemben: úgy sajátítja el a többségi nyelvet, hogy közben anyanyelvét is megőrzi.

A szövegkorpusz narratíváiban a **nyelvi és a kulturális határ fogalma** nem esik egybe a politikai határ fogalmával. Pohjanen számára például a politikai határ elválasztja a Tornio-völgy két oldalán lakókat, de nyelvi és kulturálisan nincs határ közöttük. Mikor ennek a regionális közösségnek a kulturális identitását kívánja erősíteni, hangsúlyozza, hogy a közös nyelv az, amely identitásuk alapja. Ugyanakkor közös identitást kíván építeni mindazokkal, akik határhelyzetben élnek és társadalmilag stigmatizáltak kisebbségi nyelvük miatt, bárhol is lakjanak a világon. A transzvilvanisták narratíváiban a határ fogalma a trianoni határokat jelenti, amelyek elválasztották az egyazon nyelvet beszélő anyaországi magyarokat a határokon túli, kisebbségi helyzetbe került magyaroktól. Ezekben a narratívákban hangsúlyosan megfogalmazódik a különböző államokban élő magyarok

egyazon nyelvi és kulturális közösséghez való tartozásának tudata. Az anyaország és az anyanemzet fogalmait nem használják a fennoskandiai narratívákban. A meänkieliek és a kvének számára Finnország nem anyaország, a finnek nem jelentenek anyanemzetet, és nem is azonosulnak a finn nyelvvel és kultúrával sem. A számik nyelvi identitása pedig négy országra terjed ki, ahol a közösség tagjai élnek.

Az általam vizsgált kisebbségi közösségek narratíváiban gyakran megfogalmazódik, hogy a kisebbségi és a többségi nyelvű világok párhuzamos valóságok, és nem sikerül az egyetértés jegyében találkozniuk.

Összefoglaló gondolatok

Jelen kutatásomban három fennoskandiai és két romániai finnugor nyelvi kisebbség esetében vizsgáltam meg, hogy milyen nyelvi narratívák segítségével építik identitásukat az anyanyelvüket aktívan használó értelmiségiek. Az öt kisebbségnek más-más a történelme, sok tekintetben különbözik a kultúrájuk és földrajzilag távol élnek egymástól. Ugyanakkor a nyelvről szóló narratíváikban a nyilvánvaló eltérések mellett sok hasonlóság is kimutatható. Kutatásom új nézőpontot hozott az északi országok kisebbségkutatásához képest, amely a többnyelvűségekre fekteti a hangsúlyt, míg jómagam arra összpontosítottam, hogy miért fontos az anyanyelvnek kiemelt szerepet tulajdonítani és a lehető legtöbb kontextusban, szóban és írásban egyaránt használni.

A szövegkorpusz elemzése alapján levonható az a következtetés, hogy egy kisebbségi nyelvet abban az esetben lehet megőrizni és fejleszteni, ha elsőbbséget biztosítanak neki abban a többnyelvű környezetben, amelyben beszélnek, és ha sokoldalúan használják azt. Egy nyelv felélesztését és életben tartását annál könnyebb megvalósítani, minél többen beszélnek és tulajdonítanak neki fontosságot. A nyelvi narratívákból az is kiderül, hogy a kisebbségi nyelvek használata nem csupán beszélőiknek egyéni választása, hanem nyelvpolitikai döntésként is értelmezhető. A beszélő folyamatosan értékeli anyanyelvéhez és a más nyelvekhez való viszonyát, s ez különböző formákban nyilvánul meg, illetve különféle nyelvi ideológiákat tükröz.

A megvizsgált kisebbségek közül az erdélyi magyarság műveli a legtudatosabban anyanyelvét, és csak számára egyértelmű, hogy irodalma is magyar nyelven írott. Csángó nyelvjárásokban nagyon kevés irodalmat írtak, a fennoskandiai kisebbségi írók pedig (a számikat kivéve) legnagyobb részben a többségi nyelveken alkotják műveiket. Összehasonlító kutatásom eredményeinek gyakorlatba ültetésével lehetségesnek tartok olyan stratégiákat kidolgozni, amelyek a veszélyeztetett kisebbségi nyelvek ápolását és fejlesztését szolgálhatják, illetve azok beszélőinek kollektív identitását erősíthetik.

Irodalom

- Arola, Laura – Kangas, Elina – Pelkonen, Minna. 2013. *Meänkieli Ruottissa: Raportin yhtheenveto ELDIA-projektissa*. Mainz–Wien–Helsinki–Tartu–Mariehamn–Oulu–Maribor: Research Consortium ELDIA.
- Deáky András. 2009. Nyisztor Ilona laudációja. *Moldvai Magyarság* 19 (2): 4.
- Eriksen, Agnes. 2002. Kasvottoman kansan lapsi. *Arina: Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu* (1): 104.
- Eskola, Jari – Suoranta, Juha. 2005. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 7. kiadás. Tampere: Vastapaino.
- Gal, Susan. 2002. Language Ideologies and Linguistic and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In *A magyar nyelv idegenben*, szerk. Keresztes László – Maticsák Sándor. 197–204. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Halász Péter. 2009. „Nem írtam helyesen, csak úgy hallás után, de magyarul”: Beszélgetés Duma-István Andrással. *Moldvai Magyarság* 19 (8): 10.
- Hirvonen, Vuokko. 2021. Magánlevél 2021. ápr. 20.
- Huss, Leena – Lindgren Anna-Riitta. 2005. Monikielinen Skandinavia. In *Monikielinen Eurooppa: Kielipolitiikka ja käytäntöä*, szerk. Johansson, Marjut – Pyykkö Riitta. 246–280. Helsinki: Gaudeamus.
- Hägg, Samuli – Lehtimäki, Markku – Steinby, Liisa. 2009. *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jaworski, Adam – Coupland, Nicolas. 2006. Introduction: Perspectives on discourse analysis. In *The discourse reader*, szerk. Adam Jaworsky – Nicolas Coupland. 1–37. Abingdon–New York: Routledge.
- Kós Károly. 1921. Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához. In *Kiáltó szó: A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*, Kós Károly – Zágony István – Paál Árpád, 1–5. Kapu könyvek. Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1374.pdf (2022. júl. 14.)
- Laakso, Johanna – Sarhimaa, Johanna – Spiliopoulou Åkermark, Sia – Toivanen, Reetta. 2016. *Towards Openly Multilingual Policies and Practices: Assessing Minority Language Maintenance Across Europe*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Lanstyák István. 2011. *A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről*. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvi_ideol_alt_kerd.pdf (2022. júl. 26.)
- László János. 2008. Narratív pszichológia. *Pszichológia* 28 (4): 301–317.
- Magga-Kumpulainen, Rita. 2006. *Sarvikiela*. Tampere: Pilot-kustannus Oy.
- Magga-Kumpulainen, Rita. 2013. Drága anyanyelvem. In *Finnek! Multikulturális irodalmi olvasókönyv*, szerk. Domokos Johanna. 129–135. Győr: AmbrooBook.
- Makkai Sándor. 1937. Nem lehet. *Láthatár* (2): 49–53. Budapest. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1527.pdf (2022. júl. 14.)
- Mäntynen, Anne – Halonen, Mia – Pietikäinen, Sari – Solin, Anna. 2012: Kieli ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. *Virittäjä* (3): 325–346.

- M. Bodrogi, Enikő. 2016. Az anyanyelven alkotás esetlegessége? In *Egyediség és véletlen: Interdiszciplináris párbeszéd 4*. Egyetemi füzetek 30, szerk. Veres Károly. 103–117. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság.
- Molnár Bodrogi, Enikő. 2015. Kieli-iteolokioita vähemistöavisissa. *Virittäjä* 119 (4): 525–558.
- Molnár Bodrogi, Enikő. 2019. Dissenting narratives of identity in Saami, Meänkieli and Kveen literatures. *Revista Româna de Studii Baltice și Nordice/The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies* 11 (1): 19–55. <https://balticnordic.hypotheses.org/files/2019/10/05.-Bodrogi.pdf> (2022. júl. 20.)
- Molnár Bodrogi, Enikő. 2020a. Modernization and language loss in the Meänkieli community. *Revista Româna de Studii Baltice și Nordice/The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies* 12 (2): 67–88. <https://balticnordic.hypotheses.org/files/2020/12/06.-Molnar.pdf> (2022. júl. 20.)
- Molnár Bodrogi, Enikő. 2020b. The voice crying (or calling?) in the wilderness: Possible similarities between Transylvaniam and Meänmaa-idea. In *Multilingualism and multiculturalism in Finno-Ugric literatures 2*, szerk. Johanna Domokos – Johanna Laakso. 113–133. Wien: Lit Verlag.
- Molnár-Bodrogi, Enikő. 2022. „Kieli on sielun sormenjäljet”: Pohjois-Fennoskandian ja Romanian suomalais-ugrialaisten vähemmistöjen kielinarratiivit identiteetin rakentajana. *Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora* 194. Oulu: Oulun yliopisto.
- Nilsen-Børsskog, Alf. 2008. Entinen kylä. In *Muiston maila*, Alf Nilsen-Børsskog. 32–34. Indre Billefjord: Idut.
- Nilsen-Børsskog, Alf. 2010. Kantaatti pienele kansale. In *Poiminttoi*, Alf Nilsen-Børsskog. 35–41. Børselv: Kainun instituutti – Kvensk institutt.
- Paltto, Kirste. 2014. A lappok. In *Lappok*. Nils-Aslak Valkeapää – Kirste Paltto – Klemetti Näykkäljärvi – Kádár Zoltán. 14–105. Budapest: Nap Kiadó.
- Pietikäinen, Sari – Mäntynen, Anne. 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pohjanen, Bengt. 2009a. *Jopparikuninkhaan poika*. Överkalix: Barents Publisher.
- Pohjanen, Bengt. 2009b. Leetari. *Meänmaan Aviisi* (4): 2.
- Pohjanen, Bengt. 2011. *A csempészkirály fia*. Ford. M. Bodrogi Enikő. Kolozsvár: Koinónia.
- Pohjanen, Bengt. 2015. *Flyende dikter – Karkaavia runoja*. Överkalix: Barents Publisher.
- Pohjanen, Bengt. 2019. *Vaihettaa kieltä, vaihettaa naamaria*. Överkalix: Barents Publisher.
- Pólya Tibor. 2003. A narratív szelf pszichológiai értelmezései. In *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, szerk. Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán. 55–68. Budapest–Szeged: Gondolat Kiadói Kör–Pompeji.
- Reményik Sándor. 2005. Az ige. In *Reményik Sándor Összes verse I.*, szerk. Dávid Gyula. 298. Kolozsvár–Budapest: Polis–Kálvin–Luther.
- Saaranen-Kauppinen, Anita – Puusniekka, Anna. 2006. *KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. <https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/> (2022. júl. 19.)
- Saressalo, Lassi. 1996. *Kveenit: Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Seurujärvi-Kari, Irja. 2011. Alkuperäiskansatutkimus, alkuperäiskansaliike ja saamelaiset. In *Saamentutkimus tänään*, szerk. Irja Seurujärvi-Kari – Petri Halinen – Risto Pulkkinen. 10–55. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Silverstein, Michael. 1979. Language structure and linguistic ideology. In *The elements: A parasession on linguistic units and levels*, szerk. Paul R. Cline – William F. Hanks – Carol L. Hofbauer. 193–247. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Sintonen, Teppo. 1999. *Etninen identiteetti ja narratiivisuus: Kanadan suomalaiset miehet elämänsä kertojina*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Enike MOLNAR-BODROGI

NARATIVI U SLUŽBI IZGRADNJE IDENTITETA KOD TORNEDALSKIH FINACA, LAPONACA, KVENA, ČANGO I TRANSILVANIJSKIH MAĐARA

Cilj studije je da ispita koji jezički narativi za konstruisanje identiteta odlikuju intelektualce koji pripadaju etničkim manjinama, i aktivno i redovno koriste svoj manjinski jezik. Predmet poređenja su pet ugrofinskih manjina: Tornedalski Finci, Laponci, Kveni, Čangoi i Transilvanijski Mađari. U istraživanju se fokusiramo na upotrebu jezika, stavove prema jeziku te na društvene i kulturne faktore koji na njih utiču.

Iako se upoređene manjine međusobno veoma razlikuju po svom političkom, istorijskom i kulturnom poreklu, ističemo dva njihova najvažnija zajednička narativa: višejezičnost jeste bogatstvo, ali jezik sopstvene manjine treba da ima posebno mesto kao deo individualnog kulturnog nasleđa; često je upravo škola mesto gubljenja jezika.

Ključne reči: manjinski jezički identitet, Tornedalski Finci, Laponci, Kveni, Čangoi, Transilvanijski Mađari

Enikő MOLNÁR-BODROGI

MEÄNKIELI, SÁMI, KVEN, CSÁNGÓ AND TRANSYLVANIAN HUNGARIAN MINORITY NARRATIVES USED IN IDENTITY BUILDING

The aim of this study is to investigate what kinds of language narratives build up the identity of those intellectuals belonging to an ethnic minority who actively and regularly use their minority language. The objects of this comparison are five Finno-Ugric minorities: Meänkieli, Kven, Sámi, the Transylvanian Hungarians and the Csángós. The research focuses upon their use of the language, their approach to it, as well as the social and cultural factors that affect these.

Although the compared minorities are very different in terms of their political, historical and cultural backgrounds, the most important common narratives are, for example, that multilingualism means profuseness, still one's own minority language should have a special place as part of their cultural heritage; many a time, school is the place of language loss.

Keywords: minority language identity, Meänkieli, Kven, Sámi, Csángó, Transylvanian Hungarian

LADÁNYI István

Pannon Egyetem
Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar
Veszprém, Magyarország
ladanyi.istvan@mftk.uni-pannon.hu

A SYMPOSION MELLÉKLET (1961–1964)

Književni podlistak Symposion (1961–1964)

The Symposion Literary Supplement (1961–1964)

A tanulmány az újvidéki *Új Symposion* folyóirat (1965–1992) közvetlen előzményével, az *Iffúság* hetilapban megjelent *Symposion* melléklettel, valamint a mellékletet feltételező előzményekkel foglalkozik: bemutatja azokat a tényezőket, amelyek lehetővé tették vagy előkészítették a nemzedéki fellépést, folyóirat-történeti szempontból jellemzi a melléklet működését, láttatva a folyóirat irányába mutató tendenciákat, kiemelve a jellemzőbb, illetve jelentősebb publikációkat.

Kulcsszavak: folyóirat-történet, kisebbségi irodalmak, vajdasági magyar irodalom, Új Symposion

Az *Új Symposion* folyóirat történetének kezdetei jóval a folyóirat megalapítása előttre tehetőek. Amikorra a symposionisták színre léptek, addigra beértek olyan előzmények, amelyek lehetővé tették a nemzedékként történő színre lépést, és azt is, hogy sikerre vigyék kezdeményezéseiket. Ehhez természetesen kellett a kivételesen tehetséges fiatalok csoportja, illetve ennek részeként az a különleges, a kisebbségi helyzettől nem független körülmény, hogy sokuk számára az irodalommal való foglalkozás mutatkozzon megfelelő kitörési, önmegvalósítási perspektívának.

Megkerülhetetlen előzmény és minden bizonnyal érvényesített tapasztalat az ún. áprilisi *Híd*-ban, 1950-ben fellépett mintegy tíz évvel fiatalabb vajdasági magyar értelmiségi nemzedék (Bori Imre, Fehér Ferenc, Major Nándor, Németh István) próbálkozása, megtorpanása, majd fokozatos térnyerése. A *Híd* folyóirat

ugyanis, az épp aktuális megújulás jegyében, az 1950. áprilisi számát a B. Szabó György főiskolai tanár által mentorált fiatal vajdasági magyar irodalmároknak szentelte. Ez a nemzedék jóval kevésbé volt provokatív, mint tíz évvel később a symposionisták, viszont ugyancsak intenzív, a folyóiratbéli összeállítást olvasva ma már szinte érthetetlen volumenű támadások érték fellépésüket az idősebb írónemzedék részéről. Bogdánfi Sándor kolumnás paródiában gúnyolja őket a *7 Nap* hetilapban, Rehák László, a *Magyar Szó* napilap felelős szerkesztője három egymást követő nap is foglalkozik a témával az újságjában, az *Ifjúság Szavában* Tomka Gábor, a *Dolgozók* hetilapban pedig Gál László költő bírálja őket (Bosnyák 1980, 138–181, 195–202; Vékás 2011, 233–255; Major 2011). A fiatalok színre lépése 1950-ben valóban újat jelentett a korábban a szocialista realizmus és a forradalmi irodalmiság jegyében született alkotásokhoz képest – összhangban azokkal az országos változásokkal, amelyeket a jugoszláv államnak a sztálini Szovjetunióval történt szakítása generált. A szépirodalmi szövegek mellett értekező írásokkal és kritikai szövegekkel is fellépnek. Bori Imre például azzal is előlegezi a későbbi symposionista gyakorlatot, hogy a horvát fiatalok Zágrábban megjelenő, *Izvor* című folyóiratát mutatja be lehetséges mintaként (Bori 1950, 278–282).¹

Az ifjúság fokról-fokra foglalta el a lapot. Az első számok még a bizonytalanságot és a munkaerő hiányát tükrözik. Sok a fordított anyag, a „külföldi” munkatárs. Az írók pedig egy előző nemzedékből kerülnek ki, de azért már itt is, ott is új névre bukkanunk, új hangra leszünk figyelmesek. A második évfolyam teljesen ezeké a fiataloké (Bori 1950, 278).

Talán épp ennek a Bori által fölvezetett mintázatnak a veszélyét érezték meg a B. Szabó György által *Az új nemzedék hangja* című, gondosan tompított hangvételű írással bevezetett összeállításban az idősebb nemzedékek tagjai, és felróják a fiataloknak, hogy nem kellően lelkesek a szocializmus építésében, kamaszon is öreges hangon szólnak, voltaképpen ideológiai elhajlással vádolják őket, és csak a Zágrárból Újvidékre látogató és a témában tájékozódó Sinkó Ervin fellépése mentette meg őket a komolyabb retorzióktól (Vékás 2011, 233–235; Major 2011). Az év végére a fiatalokat kiszorítják a korábban már általuk szerkesztett *Ifjúság Szava* irodalmi rovatából is. Közös, nemzedéki fellépésük így nem lesz eredményes, de egyénileg mindegyikük érvényesül a vajdasági magyar szellemi élet különböző területein. Az „áprilisi Híd” és a *Symposion* közti párhuzamot, illetve a symposionisták általános konfrontálódása közepette a Borit illető támadások paradoxonját utólag Tolnai is megmagyarázandónak érzi a Vékás

¹ Nem melleleg az *Izvor* folytatásaként alapított *Krugovi* folyóirat lesz később a symposionisták egyik mintaadó fóruma.

Jánossal 1988-ban folytatott beszélgetésében, ahol a *Symposionon* belüli baráti kapcsolatokról, közös érdeklődési irányokról beszélve asszociál Bori Imre hasonló irányú nyitottságára:

A jugoszláv irodalomnak ez a 48–50-es évek utáni nagy nyitása inspirált bennünket. Új könyvek, esszék, szépirodalom, fordításkötetek. Bori ismert és követett mindent, és érdekes, hogy vele is konfliktusba kerülünk, közben ő recenzálta a Konstantinović-regényeket, ami akkor újdonság volt, és Popa, szóval, ők is hasonlóan mozogtak, csak érdekes, hogy ezekben az irodalmakban, vidéki irodalmakban mindig minden újra kezdődik, úgyhogy tulajdonképpen mi sok mindent megismételtünk abból, amit Boriék nemzedéke csinált, itt mindig előlről kell kezdeni (Vékás 2017, 455–456).

A symposionisták mellékletbéli fellépésének előzményeként figyelembe veendő maga a korábban is működő *Ifjúság* hetilap és annak irodalmi rovata.² A nemzedékhez tartozó alkotók első publikációi ehhez az irodalmi rovathoz köthetők, amelyben Fehér Ferenc költő például számos fiatal színre lépését támogatta.³ Nemcsak publikációs lehetőségként, hanem az önálló tájékozódás, önművelés serkentőjeként is figyelembe vehető a hetilap. Tolnai Ottó Vékás Jánosnak adott 1988-as interjújában (Vékás 2017, 429), majd a *Költő disznószírból* című interjúregényében beszél az *Ifjúság*ban korábban megjelenő *A modern irodalom útja* című rovat jelentőségéről, amit még zentai gimnáziumi tanulmányai előtt, magyarkanizsai általános iskolásként kezdett olvasni:

Akkor indult az *Ifjúság*, mivel ez már negyvennyolc után volt, Major Nándor, Bori Imre, Fehér Ferenc, Burány Nándor, Németh István beindította a *Modern Irodalom Útja* című kétoldalas nagyformátumú irodalmi rovatot. Egyszerre elkezdtek közölni a modern irodalmat, Camus-t, Dos Passost, Gide-et, Kafkát, Amos Tutuolát, Borchertet. Ez tehát még a nyolcosztályos iskolában történt (Tolnai 2004, 58).

Ugyanitt, valamint a Koncz Istvánról írott 1988-as esszéjében említi az akkoriban szintén megújulóban lévő *Híd* folyóirat jelentőségét: „Rendszeresen olvastam Majtényi nagy formátumú, már-már magazinszerű *Híd*ját, amelyben a Belgrádban tanuló fiatalok (Ács, Pap, Sáfrány) már elkezdtek az új jugoszláv költészet felfedezését” (Tolnai 1988, 784).

Az *Ifjúság* hetilap a korra jellemző jugoszláviai ifjúságpolitikai tendenciák magyar nyelvű érvényesítése mellett a nagyvilágra nyitott, az ifjúság színvonalas

² Az *Ifjúság* hetilap elődje, az *Ifjúság Szava* 1945 márciusától jelent meg, 1951-től *Ifjúság*, 1967-től *Képes Ifjúság* néven. Lásd Vékás 2011, 37.

³ Lásd pl. Ladik Katalin nyilatkozatát a pályakezdeséről: Ladik 2010, 2.

szórakoztatásának igényével fellépő lap volt már az 50-es években is, amelynek figyelme kiterjedt a populáris kultúrára, a korabeli film és szórakoztató zene csillagaira is. Horizontját a délszláv sajtó horizontjai határozták meg, a vajdasági magyar ifjúság nevelése jegyében láthatóan nagy teret szentel a délszláv állam preferált értékeinek. A *Symposion* melléklet indulását megelőzően működő irodalmi rovata elsődlegesen a vajdasági magyar fiataloknak kívánt teret biztosítani. Itt kezdenek publikálni a symposionisták is egészen fiatalon. Bányai János és Gerold László mindössze 15 évesek, amikor első publikációjuk megjelenik az *Ifjúság*-ban, Tolnai Ottó tizenhat évesen, 1956. június 2-án itt közli *A kavics* című rövidtörténetét, de a többiek is már középiskolai éveikben megjelentetik első verseiket, rövidprózáikat. Az *Ifjúság* irodalmi szerkesztőit dicséri, hogy a nemzedék legtehetségesebb tagjait milyen korán publikációs lehetőséghez juttatta. Feltűnő, hogy ezek a publikációk többnyire színvonalas, a kor „felnöti” irodalmán túlmutató tájékozottságot és igényeket felmutató szövegek. Thomka Beáta szinte monográfusi szerepéből kikökenve fejezi ki megdöbbenését Tolnai Ottó első közlésének színvonala, érettsége és a későbbi életmű szempontjából is releváns volta okán (Thomka 1994, 9–10). 1961-ben pedig, a *Symposion* melléklet megindításának évében már uralják az *Ifjúság* irodalmi rovatát, és a vajdasági magyar irodalom akkori fontos művei, témafelvetései kapcsán érdemi és markáns véleményeket fogalmaznak meg. Diósi Illés néven már rendszeresen megjelenik verssel és rövidprózával Domonkos István (de november 23-án Domonkos István néven is publikál verset), Tolnai Ottó például a később a *Homorú versek* című első kötetébe is bekerülő Enikő-verseket itt közli, jelen van Fehér Kálmán, sőt a jóval fiatalabb Maurits Ferenc is verssel, rajzokkal, Tolnai Ottó és Bányai János pedig közös jegyzetben ír Kopeczky László *Mire a teknősbéka odaér* című regényéről, megelőlegezve a *Symposion* később általuk vitt, névtelen szerzőségű *Ex Libris* rovatát. Németh Ferenc összefoglalása szerint, aki számba veszi a symposionisták publikációit a *Symposion* mellékletet megelőző *Ifjúság*-számokban,

1954-ben elsőként Koncz István, majd Bányai János neve tűnt fel, 1955-ben Gerold László jelentkezett, 1956-ban Fehér Kálmán, Tolnai Ottó, Várady Tibor és Vlaovics József, 1957-ben Ladik Katalin, 1958-ban Molnár Cs. Attila, Végel László, 1959-ben Utasi Csaba, 1960-ban Vetró Ferenc, 1961-ben Bosnyák István és Domonkos István, a többiek pedig csak 1961. december 21-étől, a *Symposion* melléklet első számának megjelenésétől kezdődően (Németh 2009, 66).

A későbbi szerkesztők nemcsak az *Ifjúság* hasábjain találkoztak egymással, hanem jórészt mindannyian ismerték egymást az aktív gimnáziumi önképző-

köri együttműködésekéből. Tolnai kanizsai kisdíák korából ismerte a számukra mintának számító, alig néhány évvel idősebb Koncz Istvánt, akinek irodalmi és szerkesztői tevékenysége példaként szolgálhatott arra, hogy ilyen jellegű tevékenységekre egyáltalán van mód és lehetőség. Tolnai zentai gimnazista korában találkozik a nála két évvel idősebb, fiatal költő, később drámaíróként érvényesülő Deák Ferencsel és a nemzedéktárs Fehér Kálmánnal. Ugyanebben az időszakban Bányai János és Tolnai Ottó a zentai és a szabadkai gimnáziumok találkozásánál találják meg egymással a közös hangot (Vékás 2017, 445–446). Vékás János 1988-as Tolnai-interjújában számos részlet feltárul abból a vajdasági magyar gimnáziumi világból, amelyben a későbbi symposionisták első tapasztalataikat szerezték, és Tolnai ekkor adott válaszai párhuzamba állíthatók Koncz Istvánnak a *Rózsaszín flastrom* című interjúkötetben Szergejev Zsuzsa kérdéseire adott egyik válaszával, amelyben Koncz a középiskolai önképzőkörök jelentőségéről beszél (Koncz 1995, 54–55). Ezt a középiskolás éveik alatt már kialakult nemzedéki együttműködést segítette az 1959 őszi félévében az Újvidéki Egyetemen működni kezdő Magyar Tanszék, amely magától értetődően kínálgott továbbtanulási lehetőségként az irodalom iránt érdeklődő végzős magyar gimnazisták számára.

Vékás János Tolnai-portréjában első nyilvános szerepléseként egy 1957. május 24-i műsort említ az Újvidéki Rádióban, amely „a fiatal tollforgatók zentai találkozásáról számolt be”, ahol többek között a *Symposion*-alapító Fehér Kálmán és Tolnai Ottó is részt vett, két hét múlva, 1957. június 6-án az újvidéki József Attila Művelődési Egyesület *Szép Szó Élő Irodalmi Szemle* programján szerepelnek a gimnáziumi korosztályhoz tartozó fiatal írók, köztük Tolnai Ottó, Deák Ferenc, Fehér Kálmán; a következő év őszén, az Ifjúsági Tribünön a fiatal prózaírók találkozásán Tolnai mellett fellép többek között Bányai János és Várady Tibor is (Vékás 2017, 383–384). Az 1959. szeptember 1-jén kezdődött magyarkanizsai Írótáborban az idősebb nemzedék tagjain kívül ott van az 1958 ősztől egyetemi hallgató Bányai János és Deák Ferenc is. Vékás János így összegez Tolnai-portréjában a nemzedékről: „Amikor pedig 1959 őszén [Tolnai Ottó] beiratkozott a Magyar Tanszékre, jórészt már együtt volt és ismerte egymást a társaság, amely az *Ifjúság* című hetilapban *Symposion* címmel akkor indult irodalmi rovat törzsgárdáját képezte, mi több, nagyon gyorsan vezéregyenységek lettek” (Vékás 2017, 384–385). Amikor tehát 1961. december 21-én elindul a *Symposion*, az öt szerkesztő mögött már meglehetősen publikációs teljesítmény áll, elsősorban az *Ifjúság* irodalmi rovatában, de megjelennek már a vajdasági irodalom legjelentősebb fórumának számító *Híd* hasábjain is, és rendszeresen megszólaltatja őket az Újvidéki Rádió. Nem a további egyéni érvényesülés a céljuk az általuk szerkeszteni kívánt melléklettel, hanem az önálló arculatalakítás – és

az irodalmi értékrend, az irodalomról szóló beszéd átalakítása. Mintájuk az a kifejezetten és céltudatosan modern működésmód és irodalomfelfogás, amellyel a számukra példaadó horvát és szerb folyóiratokban, a *Telegramban*, *Krugoviban*, a *Vidiciben*, *Gledištában* stb. találkoznak (Virág 2007, 538).

A saját erejük és szervezethezük, továbbá az 1959 őszétől működő Magyar Tanszék mellett más tényezők is kedveztek a fiatal nemzedéknek. Az országos változásokkal együtt a magyar kulturális élet színterei is bővülnek ezekben az években. A tanszék előtt két évvel, 1957-ben kezdte meg működését Újvidéken a Forum Könyvkiadó, 1958 tavaszán jön létre az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar szerkesztősége (igaz, ez a korábban a magyarok lakta Telep városrészben lévő József Attila Kultúregyesületből kivált Szép Szó ifjúsági csoportot integrálva jött létre, a korábban is működő szerb szerkesztőség mellett); 1961. november 9-én pedig a Forum Kiadói Tanácsának ülésének résztvevői szorgalmazzák, hogy „az egyes publikációk köré tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében”, aminek nyomán Vukovics Géza szerkesztésében már a következő hónapban elindul a *Magyar Szó* napilap heti irodalmi melléklete, a *Kilátó*, mégpedig az 58 ezer példányban megjelenő vasárnapi számban, valamint az *Ifjúság* hetilap mellékleteként a *Symposion* (Vékás 2013, 134).

1961. december 21-én jelenik meg az *Ifjúság* 1961-es évfolyamának utolsó, 52. száma 12 oldalas terjedelemben, amelyből két oldalt kap az irodalom, a 8–9.-et. Az oldalpárt grafikailag megmunkált közös fejléc fogja össze, a páros oldalon a rovatnévvel, amely első alkalommal *synposion* változatban szerepel, az 1962. január 1-ji következő számtól változik a név az évtizedekig tovább vitt *symposion*-ra. A rovatcím végig kisbetűs, beleértve a kezdőbetűt is. Ez az írásmód jellemzi a későbbi folyóiratot is. Az első szám fejlécének páros oldali folytatásán áll a munkatársak felsorolása: Domonkos István, Fehér Kálmán, Koncz István, Bányai János, Tolnai Ottó (szerkesztő). A négy, azonos nemzedékhez tartozó, 1939–1940-es születésű szerkesztő mellett ott van tehát a Tolnai által mesterüknek vallott, néhány évvel idősebb Koncz István költő. A felsorolásban figyelemre méltó ezenkívül Tolnai szerkesztői nevesítése. A *Költő disznózsír*ből interjúregegyben Tolnai úgy emlékszik vissza a szerkesztőség formálódására, hogy miután Bányai és Deák Ferenc már előzetesen szerkesztették az *Ifjúság* irodalmi rovatát, voltaképpen „Bányainak szerettek volna adni egy rovatot, mindenki nagyon kedvelte őt, fényes műveltségét, de nem kevésbé kiváló modorát, magatartását” (Tolnai 2004, 154). Bányai azonban nem tudja már vállalni a feladatot, mert a szerb nyelvű egyetemista folyóirat, az *Indeks* főszerkesztője lesz, ezért Tolnait javasolja maga helyett szerkesztőnek. Tolnai itt hosszasan idézi a körülményeket, a Domonkos Istvánnal való találkozást, az egyetemen szerveződött, náluk

kevésbé radikális, hagyományosabb irodalmi elveket képviselő csoporttal való összetűzést, amelynek a rendezvényén Bányáival parázs vitát szítottak. „Mi olyanok voltunk, mint az arkangyalok, tüzes karddal a kezünkben, a modern irodalom, egy más szenzibilitás megszállottjai”, meséli erről a vitáról Tolnai (Tolnai 2004, 154–156. skk.), illetve másutt, a Vékás Jánosnak 1988-ban adott interjúban úgy foglalja össze ugyanezt az eseményt, hogy „[e]gyszer elmentünk Bányáival és még egy páran egy ilyen rendezvényre, borzasztóan megütöztünk, és eléggé kinyírtuk a társaságot” (Vékás 2017, 454). Ebből a csoportból verbuválódik hamarosan Domonkos István is a melléklet szerkesztőségébe, akárcsak Gerold László és Utasi Csaba.

Németh Ferenc összegzéséből megtudjuk, hogy az 1964. szeptember 24-ig működő mellékletnek hetvennyolc száma jelent meg, és mintegy hatvan munkatárs írásait közölte (Németh 2010, 25). Németh Ferenc felsorolása a melléklet legfontosabb munkatársairól gyakorlatilag megegyezik az *Új Symposion* első nemzedékének szerkesztőségével és tőzsgárdájával: Bányai János, Bosnyák István, Brasnyó István, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Ladik Katalin, Molnár Cs. Attila, Papp Miklós, Papp Tibor, Tolnai Ottó, Utasi Csaba, Végel László, Vetró Ferenc, Vlaovics József és Koncz István. Ez a felsorolás Koncz István kivételével a *Symposion* első nemzedékét reprezentáló 1964-es *Kontrapunkt* antológia szerzői gárdáját is jelenti (Bányai–Bosnyák 1964).

Tolnainak a rovatot indító, beköszöntő esszéje, az *Első esszé* az irodalom világán belülről szólal meg, ez nem az irodalomba beilleszkedni próbáló, oda betörni akaró fiatal író beszéde, hanem az irodalom világát illetően döntéseit már meghozó, abban a maga útjára lépett, otthonosan szemlélődő irodalmáré (Tolnai 1961, 8). Inspirációi elsősorban a kortárs délszláv közegből származnak, de hivatkozásai a világirodalmi és a magyar irodalmi kapcsolódásokat is kiejelölik. Öntudatos a műfajválasztás is: az esszé a maga formátlanságával, a még nem tudottnak is teret engedő, új lehetőségeket kereső és műfajok közi, más műfajokra nyitott voltával: „talán ez a műfaj áll legjobban ellen a teljes tudatosodásnak. De éppen ez a műfaji öntudatosodás az, ami regényeknél és a költészetben is egyedül érdekel bennünket”. Az egész oldalas esszé oldalpárján pedig a másik domináns műfaj és későbbi nagy harcok színtere mutatkozik be: az *Ex Libris* rovat első kritikája, mégpedig Dušan Matić *Na tapet dana* című frissen megjelent könyvéről. A rovatcím alatt nincs kritikacím, csak a könyv adatai, továbbá nem szerepel a kritika szerzőjének neve sem. A rovat a maga önállóságát hangsúlyozza és naplószerű folyamatosságát vetíti előre, nem az egyes kritikaszövegek vagy a szerzőik azonosságát hangsúlyozzák. A hagyomány szerint Bányai és Tolnai írták felváltva a rovat írásait (lásd erről pl. Bosnyák 2003, 63).

A melléklet harmadik szövege Bányai János esszéje Ács József festészetéről, *A képlet tartalma* címmel. A következő szám meghatározó anyaga pedig Bányai János esszéje lesz Miroslav Krleža *Filip Latinovicz hazatérése* című regényéről, ahol Bányai szintén erős hangsúlyokat helyez a regény képzőművészeti vonulatára, amely a főhős festő látásmódja révén fontos jelentésképző erő a regényben. Ez a második melléklet már hoz egy szépirodalmi szöveget is, Domonkos István versét. Bányai komoly, sokat ígérő esszéje ellenére az 1962. január 1-jére keltezett 2. szám legemlékezetesebb írása mégis az *Ex Libris*ben közölt megsemmisítő kritika lesz a vajdasági magyar irodalom akkor legtekintélyesebb költőjének, Gál Lászlónak az új, *Ispiláng* című kötetéről. A Gál elleni támadás előtt a szöveg bevezetőjében a szerző odavág Bori Imrének is, megmagyarázva, hogy miért Gállal s nem inkább Borival foglalkozik:

Bori Imre antológiájával kellene kezdenünk a vajdasági könyvek ismeretetését, de úgy gondoljuk, nem sok hasznunk lenne belőle. A kritikus, a szerkesztő és a költők, egymásra találtak, – akarattuktól függetlenül – egymásra utaltattak. Ölelésük halálos. Egymást túl nem léphetik. Ezt bizonyítja Bori tanulmánykötetének ijesztően alacsony színvonal. – Érdekes, a jugoszláv modernnekhez nem tudott igazán, tartósan közelférközni. Nem találta meg az embert. Hogyis(!) találta volna meg, amikor előbb nem kereste és nem találta meg az Értelmet sem. Ezt bizonyítják az újabban megjelent verseskötetek (Bosnyák 2003, 72).

Aztán Gál László *Ispilángja* is megkapja a magáét. Bosnyák István tanúsága szerint a szerző Tolnai Ottó (Bosnyák 2003, 72).

A harmadik szám hozza Domonkos István esszejét, az *Első áldozást*. Tolnai szerint „[h]árom szöveg indította be a Symposion-mozgalmat: az én *Első esszém*, Domonkos *Elsőáldozása* és Bányai *Pannon fűgája*” (Vékás 2017, 504). A *Költő disznózsírból* önéletrajzi interjúregényében pedig így értékeli a három indító esszét (tévesztve ugyan az esszék sorrendjét):

Beindult tehát a melléklet, *Az első esszé* című egész oldalas kollázssal az esszéről, az utazásról. A következő krležás, rimbaud-s esszét, az *Első áldozást* Domonkos írta, nagyon szép szöveg volt, emlékszem, sokat szenvedett vele, szinte sorról sorra szedtem ki belőle, naponta eljártam hozzá a Dusan Cár utca végén lévő lakásába, ahol a rádió dzsesszenészeivel lakott, s állandóan Count Basie, Charlie Parker szólt... A harmadik bevezető Bányaié volt. Nagyon szép esszé az is, Krležához, Konjovíchoz kötődött. Tulajdonképpen mindkét esszé jobb, mint az enyém, amely elfoglaltságom miatt nem volt igazán jól megírva. Csak a jelzések szintjén volt érdekes. De az a három esszé valahogy így is szerves egészet képez, összetartozik (Tolnai 2004, 156).

Ez a három szöveg valóban a melléklet komolyan veendő kezdeteit jelenti, más hangot, igényt és minőséget és főképp tágabb szellemi terekre való nyitást, mint ami addig jellemezte a vajdasági magyar irodalmat. Ugyanakkor ezek önértékét az aktuális közegben nem engedik érvényesülni a velük együtt megjelenő kritikák: a harmadik szám is mélységesen ledorongoló írást közöl egy friss Forum-kiadványról: Zákány Antal *Varázslat* című verseskötetéről, ezúttal Bányai János tollából (Bosnyák 2003, 72). Ráadásul az írás megint csak az egész közeget támadja: ezúttal Zákány kötetének *Híd*-béli kritikáját, Juhász Gézáét és közvetve az írását publikáló folyóiratot meg a könyv kiadóját is: „A szimulált ihlet – Zákány esetében is a félelem – sokrétű hazugság képében jelenhet meg. S éppen ezért, mert ezek a hazugságok, még az olyan oktondi, tanáros, száraz, üres jóakarattal sem, mint Juhász Gézáé (*Híd*, XXV. évf. 11. sz.) győzhetnek meg bennünket arról, hogy költővel, valóban művésszel állunk szemben”. A következő, 1962. január 11-i szám *Ex Librise* Dési Ábel *A remény elve* (Forum, 1961) verseskötetét bírálja, és a „látszólagosan a filozófia területét érintő” költészetéről közli, hogy „egy, a dilettáns fogalmával érintkező költő faragványai”. Dogmatikusnak minősíti Dési költészetét, ezenkívül megállapítja, hogy „tetszélgően dallamos, bár ritmus nélküli, formailag látszólagosan tökéletes, megállapodott, bár közönséges”. Az *Ex Libris* rovat által tehát számról számra egyre inkább kihívják maguk ellen a teljes vajdasági magyar irodalmi közeget.

Közben további esszék, szépirodalmi szövegek, filmismertetőik jelennek meg, amelyek a csoportosulás egyre táguló perspektíváit mutatják, illetve képezik meg. Az 1962. január 18-i mellékletben olvasható például Tolnai Eichmann-esszéje az akkoriban felkutatott és Izraelben elítélt háborús bűnös Adolf Eichmann peréről, *Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer, felmentem önt a halálos ítélet alól* címmel, *Vázlat egy esszéhez* alcímmel. A provokatív című, érett, ma is érvényes szöveg a bűn és tárgyalás mediális közvetítettségét és ezzel az igazságszolgáltatás médiaeseményé történő átminősülését bírálja. Az 1962. január 25-i számban Bányai János *A kép rezdül – apokrif jegyzet a regény laboratóriumából* című, színvonalas esszéje Hermann Broch *Vergilius halála* és Radomir Konstantinović *Kiút* című regényeit olvassa össze.

A melléklet egyre többektől hoz szépirodalmi anyagot, köztük műfordításokat délszláv szerzőktől, időközben egyre kreatívabbá válik az oldalpár tördelése, és a rendelkezésre álló kis hely ellenére világosan látszik a koncepciózus szerkesztés, mind a számról számra történő építkezés, mind az egyes oldalpárokban tetten érhető szövegviszonyok. Az 1962. február 8-i mellékletet például a délszláv térség aktuális érdeklődéséhez kapcsolódva teljes egészében a tragikus sorsú, fiatalon elhunyt Branko Miljkovićnak szentelik, két frissen megjelent kötete kapcsán. Bányai esszéje, Domonkos István két versfordítása, illetve

egy Miljkovićyal készült interjú fordítása alkotják az összeállítást. Az *Ex Libris* rovat pedig a *Modern orosz költészet* című, a belgrádi Nolit kiadásában megjelent (szerb nyelvű) antológiával foglalkozik, a bevezetőben kiemelve, hogy „a 119 vers közül 59-et BRANKO MILJKOVIĆ, a fiatal szerb költő fordított, aki nemrégén önmaga vetett véget életének”.

A következő, 1962. február 15-i melléklet megint csak kiválóan szerkesztett és nagyon erőteljes, programadó összeállítás. Sinkó Ervin frissen Híd-díjat nyert *Egy regény regénye* című könyvének részletével indít, amely Sinkónak Nietzsche kapcsán a német kommunistákkal vállalt konfliktusát állítja középpontba. Az *Ex Libris* Bálint György *A toronyőr visszapillant* című esszégyűjteményét méltatja (Magvető, Budapest, 1961), és végül Tolnai Ottó *Borostyánkőbe zárt légy* című verse fölött megjelentetik egy fiatal zágrábi írócsoport kiáltványát minden kommentár nélkül, csupán a szöveg alatti megjegyzéssel: „A fenti kiáltvány a Književnik utolsó számában jelent meg, a következő fiatal zágrábi írók aláírásával: Duško Car, Vlado Gotovac, Stanko Juriša, Vesna Krnpotić (sic!), Ivan Kušan, Tomislav Ladan, Slobodan Novak, Ivan Slamnig és Antun Šoljan.” Az aláíró szerzők később is ott maradnak a nemzedék érdeklődésének homlokterében, a folyóirat időszakában többjüktől fordítanak szöveget, illetve esszében, kritikában foglalkoznak műveikkel. A saját szerkesztési gyakorlat és az átvett kiáltvány szövege azt mutatja, hogy a symposionisták azonosulnak a fiatal zágrábi irodalmárok céljaival:

Mit akarunk?

Olyan irodalmat, amely élénken és tevékenyen kiveszi részét napjaink társadalmi és politikai eseményeiből, tehát olyan irodalmat, amely társadalmi kötelezettséget vállal. Eszerint olyan írókat is, akik kötelezettségvállalása művészi alkotásaiban valósul meg, és nem társadalmi státusukban.

Azt akarjuk, hogy mai korszerű irodalmunk megtartsa kontinuitását a hagyományokkal, a múlt tagadhatatlan értékeivel, de hogy ugyanakkor lépést tartson a jelen világirodalmának céljaival és megvalósulásai-val. Legyünk modernek, de a magunk módján modernek (Symposion, 1962. febr. 15.).

A melléklet első néhány száma után nyilvánvaló lesz, hogy a *Symposion* egészében más, mint a korábbi irodalmi rovat. Noha a szerkesztők korábban is publikáltak az *Ifjúságban*, az általuk szerkesztett oldalakon nemcsak a hangnem változik, hanem egészében más minőséget, az irodalommal kapcsolatosan más viszonyokat, elkötelezettségeket, érdeklődési horizontokat jelenítenek meg – az irodalmi események, a jugoszláviai és a világirodalmi események közepében

akarnak lenni. Az 1962. február 22-i szám Halász Gábor Eliot-esszéjét közli újra, mind Halász Gábor és az esszéíró nemzedék, mind Eliot a symposionisták kedvencei, visszatérő referenciái. Miközben magától értetődően sajátként kezelik a magyar irodalmi hagyomány hozzájuk közel álló értékeit, ugyancsak azonosságot mutatnak fel a délszláv kulturális közzel is. Ugyanennek a mellékletnek az *Ex Libris*ében Velimir Lukić *Čudesni predeo* (Nolit, Belgrád, 1961) című könyvét méltatják, és közben az egész délszláv költészetet egységként kezelve „költészetünk”-nek nevezik. A stílusa, továbbá széles körű, otthonos tájékozottsága alapján leginkább Tolnaival azonosítható szerző megállapítja, hogy „Velimir Lukić talán egyike a legtehetségesebb és legműveltebb fiatal költőinknek, akiben, úgy látszik verses-drámánk egyik úttörőjét is kell üdvöznünk”.

A publikációk rámutatnak az eszményekre, példákra. A horvát és a szerb, generációnyival idősebb kortársak mellett a modernség látókörükbe került magyar és nemzetközi eszményei és kortárs képviselői sorakoznak a melléklet, aztán később a folyóirat hasábjain: Sinkó Ervin és Miroslav Krleža, Füst Milán, Déry Tibor, Weöres Sándor, Ezra Pound és T. S. Eliot, Rainer Maria Rilke, Samuel Beckett, Jean-Paul Sartre, Jack Kerouac, Bertolt Brecht, Bartók Béla, Karlheinz Stockhausen és mások. Baudelaire és Rimbaud nem is feltétlenül a költészetükkel, mint inkább a magatartásukkal jelentenek mintát a melléklet szerkesztő időszakban. A melléklet voltaképpen hétről hétre tudósít a társaság nevelődéséről, intenzív műveltséggyarapításáról. Kishírt közölnek például 1963-ban Faulkner és William Carlos Williams Pulitzer-díjáról, majd utóbbi egy versének fordítását is, hírt adnak Beckett *Molly*jának francia zsebkönyvkiadásáról. A hetilapmelléklet időszakában épül be irodalom- és művészetfelfogásukba a horvát ún. második modernség legfontosabb képviselőinek művészete és alkotói szerepfelfogása: Antun Šoljan költészete és prózája, Tomislav Ladan esszéprózája, Slavko Mihalić költészete, továbbá a szerb Leonid Šejka kortárs képzőművészeti világa és művészetfelfogása, de cikket közölnek Jovan Hristićtól is a húszas években indult, főleg a szerb kultúrában otthonos találó, de az egész jugoszláv térségben hatással lévő Stanislav Vinaver modernizmusáról. Naprakészen tudósít a melléklet a modern filmművészet friss alkotásairól, és például Truffaut-tól is közölnek esszét, így a mellékletben alakuló filmes sorozatban felismerhetők annak az alakzatnak a körvonalai, amiről Kovács András Bálint európai művészfilmként értekezett *A modern film irányzatai* című monográfiájában (Kovács 2006, főleg 333–334).

Különösen tanulságos szembesülni azzal az ellentéttel, amit az *Iffúság* hírnagyának, riportjainak, közéleti tárgyú cikkeinek propagandisztikus jellege és a symposionisták irodalmi és művészeti elképzelései, értelmiségi szerepfelfogása között tapasztalhatunk. A symposionistákat inspirálták a jugoszláviai szelle-

mi térben végbemenő kortárs változások, az, hogy a szocialista modernizáció keretei közt tágultak az elgondolható és elmondható, továbbá a megvalósítható dolgok határai: annak a modernségfelfogásnak az érvényesülését látták maguk körül, amely az előzmények nélküli új keretek megvalósítására érezte magát hivatottnak. Intenzív tájékozódásaik nyomán biztos kézzel választották ki azokat a szerzőket és műveket, amelyek tágították szellemi lehetőségeiket – és fordultak el, voltaképpen a modernségeszményeik jegyében az irodalom és művészetek ideologikus instrumentalizálásától. Ez a pro-jugoszlávság teljesen más természetű, mint az ugyanebben a lapban megjelenő kötelező évfordulós megemlékezések a népfelszabadító háború eseményeiről vagy például Szűcs Imre dicsőítő és irodalomszemléletében naiv kritikája Branko Ćopić *Nikola Bursać kalandjai* című, magyar fordításban épp 1961-ben megjelent, alapvetően a jugoszláv partizánmozgalom populáris kulturális feldolgozásának tekinthető művéről ugyanebben az időszakban, a lap 1961. július 6-i számának 5. oldalán.

Elképzeléseiket a saját közegükben merőben szokatlan intenzitással való-sítják meg. A fiatal zágrábi írócsoport kiáltványának közreadását követően két héttel, 1962. március 1-jén közlik Antun Šoljan *Az entellektüell ma* című esszejét, a március 8-i számban pedig az Ifjúsági Tribünt vezető Végel László felhívását *A jugoszláviai magyar entellektüel* munkacímű vitára. Šoljan az értelmiség számára és részben az értelmiség közreműködésével létrehozott csapdáról beszél, amely-ben a munkásosztály és az egyszerű emberek nevében az értelmiség tevékeny-ségét, szellemi szerepvállalását gyanú övezi, maga az *értelmiségi* szó pejoratívvá vált, kezdve az olyan kifejezésektől, mint a „munkások, parasztok és *becsületes* értelmiségiek, a megvető »okulárés-ig« és »filozófusig«. Az entellektüel szó egész sor jelentésében gúnyoló, ha éppen nem sértő” – fogalmaz Šoljan (Šoljan 1962, 8). Végel elsősorban a fiatalok számára látja fontosnak az értelmiségiek helyének, szerepének megvitatását, mivel a hagyományok szerinte elveszítették erejüket, és a fiatalokra az újrakezdés feladata hárul.

A gyökeresen megváltozott életformák, a társadalmi feltételek gyöke-resen megváltoztatják a jugoszláv magyar entellektüel funkcióját. Új valóságszemlélet születik – új viszony a világgal – amely komplexum-nélküli, tehát a provinciális gondolata, a mentalitásban és az alkotásban – a kisebbségi helyzet ellenére is – potenciálisan távol áll tőlünk, idegen fogalom mert nélkülözi a szükségszerűség mozzanatát. Tehát nem igazolt a kritika, amely ezt nem fogadja el, legyen az dicsérő és jószándékú, akaratlanul, de lényegében destruktív (Végel 1962, 8)

– fejtegeti Végel, egyértelműen összekapcsolva a nemzedék fellépése körüli vitá-kat a rendezvényel. A többhetesre tervezett vitaestsorozat meghívott felszólalói

a vajdasági magyar szellemi élet tekintélyes képviselői, illetve a symposionisták leginkább exponált tagjai: Balla László, Bányai János, B. Szabó György, Farkas Nándor, Herceg János, Major Nándor, Nagy József, Olajos Mihály, Sinkó Ervin és Tolnai Ottó. Az előadásokat és a vita gyorsírói jegyzeteit pedig folyamatosan közli a lap. Intenzív térfoglalás jellemzi tehát a lapmelléklethez jutó nemzedéket, hetek alatt a vajdasági szellemi élet középpontjába helyezik magukat, bevonva, reakcióra készítve mindenkit. Az 1962 tavaszi entellektüelvita a melléklet indítását követően különösen fontosnak látszik a csoport pozicionálása szempontjából. Az eseménysorozat első előadója Sinkó Ervin, aki először az értelmiségi szerepkörökről ad marxista szempontú történelmi vázlatot a középkortól a jelenkorig, majd korának Jugoszláviáját pozicionálja a nyugat-európai és a többi szocialista országhoz képest, történelmi ugrásként értelmezve a délszláv állam felemelkedését, különleges lehetőségként és küldetésként láttatva az ehhez az államhoz való tartozást:

Mi voltunk azok, akik először rehabilitálták a szocializmus kompromittált ideáját. [...] Nagyon ritkán vagyunk tudatában annak, hogy micsoda feladatot, méltóságot és kötelességet jelent ma jugoszláv állampolgárnak lenni. [...] És itt van az a fontos momentum: hogyan viszonyulunk mi, magyarok ehhez a szituációhoz. [...] Én azt gondolom, hogy a mi első feladatunk az lenne, hogy minden erővel és mindenáron megszabaduljunk a provincializmustól, ami tulajdonképpen a bocskor kultusza. Egy országban élünk, amelyik a saját perspektíváit világperspektíváká szélesítette ki. Egy országban, amelyiknek a léte ma világméretekben egy új tényezőt jelent, abszurdá tesz mindennemű olyan szellemi megnyilatkozást, amelyik megmarad a templomtorony perspektívájában (Sinkó 1962, 8).

A provincializmustól és „a bocskor kultuszá”-tól történő elhatárolódás összhangban van a symposionisták vitapozíciójával. Az előadást követő vitában még egyértelműbb állásfoglalása az újat akaró fiatalok mellett. Először rendkívül tapintatosan ugyan, de az idősebb nemzedékhez tartozó, a saját pozíciójába már belekényelmesedő Gál Lászlót említi meg, mint aki többre lenne hivatott a képességei szerint, ha nem elégedne meg azzal, amit könnyen is tud teljesíteni, majd megvédi azokat, akik megbotránkoztató módon lépnek fel:

Az Új testamentumban van egy nagyon szép és mély gondolat arról, hogy a botránkozás... Jaj annak aki botránkoztat, de botránkozásnak lenni kell. Én azt hiszem, hogy ez egy nagyon komoly és mély gondolat. *Minden nagy szellemi cselekedet azzal kezdődik, hogy megbotránkozást vált ki, és jaj annak, aki botránkoztat, de nincs termékenyebb valami, mint éppen*

a botránkozás. Én azt mondhatnám a mai vajdasági irodalomra általában, hogy az a hibája, hogy túl kevésé botránkoztat (Sinkó 1962, 8).

Sinkó megszólalása voltaképpen azokra a vitákra reagál, amelyek a symposionisták fellépése körül kirobbantak. Zajos fellépésük, a vajdasági magyar irodalom állóvizét felkavaró kritikáik, esszéik nyelvezete, a szabadvers kultiválása heves reakciókat váltott ki a vajdasági magyar sajtóban, és a visszaemlékezések szerint a háttérben is intenzív mozgások indultak be a nemzedék megszabolázása érdekében, amiben kezdetben számítottak Sinkó Ervin elvtársi közreműködésére is.

A Bosnyák István által „kritika-laviná”-nak nevezett támadássorozatot Bálint István, a *Magyar Szó* napilap újságírója indítja el a napilap 1962. január 6-i számában – még a keményebb kritikák megjelenése előtt, Tolnai *Első esszéjének* nagyszámú hivatkozására utalva túlzott tekintélytisztelettel vádolja meg a symposionistákat, és többek között még azt is szóvá téve, hogy az egyetemi tanárúknak akarnak behízelegni, amikor Sinkót is előszeretettel idézik (Bosnyák 2003, 65, 84). Másnap dr. Sztáncsics András jogász, újságíró is a *Magyar Szóban* támadja a mellékletet, elsősorban Bányai János „magyartalanságait, az idegen szavak halmozását s főleg szlavizmusait véve célba”, majd Kossa János (Keck Zsigmond) nyelvész, a napilap lektora is kemény támadást intéz ellenük, nemcsak nyelvhasználatukat, hanem prepotenciájukat is támadva (Bosnyák 2003, 84–85). Bosnyák István egyébként még jogosnak is tartaná ezeket a nyelvi természetű támadásokat, ha azok figyelembe vették volna, hogy a vajdasági magyar irodalom voltaképpen nem rendelkezik szakmai nyelvvel, és az induló nemzedék ifjú kritikusaí épp ezt kívánják kialakítani – a rendelkezésükre álló minták alapján:

Az észlelés szintjén ugyanis tökéletesen igazuk volt – és maradt – kritikusaínknak, csupán azt tévesztették szem elől, hogy az akkori Vajdaságban használatos magyar szaknyelv – az akkori „nagyvilágban” és Jugoszláviában modern irodalomelmélet, irodalom- és művészetkritika, filozófia, szociológia, politológia stb., stb. nyelve – parlagian kiművelten volt, amiért is valójában magának az első Symposion-nemzedéknek kellett jól-rosszul megalapoznia és kiművelnie, egyebek közt a „szellemi nagyvilágot” akkoriban a szerb, horvát és részben a szlovén nyelv közvetítésével meghódító intellektualizmus-programjuk ígézetében... (Bosnyák 2003, 85).

Vékás János kronológiasorozata vonatkozó kötetében hivatkozik Bori Imre rádióbéli beszámolójára is az 1961-es év irodalmi vonatkozásairól. Bori megemlíti a vitákat, szóba hozza, hogy „az úgynevezett modernizmus is” lehet kerékkötő, pirruszinak nevezi győzelmüket, ugyanakkor megállapítja, hogy „[ú]tkeresés vár

ránk, s szellemi csatározások fényei villognak”. Bori ügyesen bújjik ki a konfrontáció elől, és alapvetően biztatónak tekinti az újabb fejleményeket (Vékás 2013, 151). A támadásokba Fenyő Árpád álnéven bekapcsolódik Bogdánfi Sándor, a *Dolgozók* szakszervezeti hetilap fő- és felelős szerkesztője is, aki már az ún. áprilisi *Híd* nemzedékének egy évtizeddel korábbi megrendszabályozásából is kivette a részét, és „a tudós irodalmunkra s most jelentkező tehetségeinkre egyaránt káros dilettánsok”-nak minősítve Fehér Kálmánt, Tolnai Ottót és Domonkos Istvánt. Az áprilisi hídasok közül Tomán László áll csatasorba az őket követő újabb nemzedék ellen, majd Szeli István irodalomtudósnak a „bicskázó legényvirtus” jut az eszébe a symposionisták fellépéséről, de az Ifjúsági Tribün intellektüelvitájában felszólal ellenük a régi pártkadernek számító Rehák László is.

A megállapodott vajdasági magyar értelmiség jelentős részének összefogása ellenére a *Symposion* tovább működik, köszönhetően elsősorban Sinkó Ervin kiállításának a csoport mellett, továbbá Nagy József, a Tartományi Képviselőház alelnöke, a Forum kiadó kiadói tanácsának elnöke támogatásának, akinek szerepéről Tolnai így ír a *Költő disznósírból* interjúregényének a *Symposion* indulásáról szóló fejezetében: „Nagy József, aki lévén topolyai származású, mint Ács József, kapcsolatban állt a képzőművészekkel, Konjoviciával, támogatta a művésztelepeket, különösen a zentait és a topolyait (ahová én is eljártam) szintén mellénk állt, és így megúsztuk” (Tolnai 2004, 162). Sinkó szerepére pedig így emlékszik vissza Tolnai Vékás Jánosnak adott 1988-as interjújában:

... a Magyar Szó borzasztóan ellenünk volt, és leírhatatlan, hogy mennyire utáltak bennünket, és készültek is a fölszámolásra, összeszedték a megjelent mellékleteket, egy párat, és az utolsó ilyen próba volt, hogy odaadják Sinkónak, aki addig utazott Újvidék és Zágráb között, és nem érezte, hogy mi történik a városban.

Ez egy Híd-díj átadásán volt, ugye?

A magyarszósok, Vébelék adták oda neki, hogy milyen indíttatással, azt pontosan nem tudom, de úgy éreztük, ha ő azt mondja, hogy ez tényleg borzalom, akkor abban a pillanatban rögtön talán a rendőrség elvitt volna bennünket. Az öreg elolvasta, és jött a Híd-díj átadására. Bejött, kitartha az ajtót, mint egy nagy elefántbébi, és azt mondta: fantasztikus, uraim, levegő, végre valami történt Vajdaságban. És akkor ez teljesen megváltoztatta a helyzetünket (Vékás 2017, 453).

A symposionistákat érő első támadások között nagy hangsúlyt kapott, hogy hangosak a kritikában, szajkózzák a délszláv folyóiratokban olvasottakat, érthetetlen idegen kifejezéseket használnak, nagyozolnak az esszéikben – ugyanakkor nincs saját irodalmi produkciójuk. Volt ezekben a támadásokban némi igaz-

ság, a fiatal szerzők valóban keresték a hangjukat, kritikáik nyelve helyenként tudálékosnak hat, és szembeszökők a délszláv kritikai nyelvezetből kölcsönzött nyelvi idegenszerűségek, de a szépirodalmi produkciójuk egyáltalán nem elhanyagolható már az indulás időszakában sem – legfeljebb újszerűségükkel idegenek. A *Symposion*ban folyamatosan közölt versek és rövidprózák természetesen nem egyenletesen magas színvonalúak, de egészében új hangokat és poétikai igényességet mutatnak, jelzik, hogy az alkotók érdeklődésének iránya a költői nyelvre, az aktuálisan érvényes megszólalási módok keresésére irányul. A szépirodalmi produkciótól ráadásul semmiképp sem leválasztható az esszé, amely ezt az irodalmi-művészeti érlelődést kíséri.

A melléklet irodalmi értékeit kívánja együtt, jól láthatóan felmutatni a beszédes című *Kontrapunkt* (*Symposion* 61–63) antológia, a *Symposion* Könyvek sorozat 3. köteteként, Bányai János és Bosnyák István válogatásában. Ennek előszavát Sinkó Ervin írja, amivel önmagában is kiáll a fiatal írócsoport, többségükben egyetemi tanítványai mellett, szövegével pedig folytatja azt a gondolatmenetet, amelyet a vajdasági magyar értelmiségről szólva felépített az Ifjúsági Tribünön elmondott, majd a *Symposion* hasábjain publikált előadásában.

„A jugoszláviai, de főképpen a vajdasági magyarság életében máris szemmel láthatóan fordulatot jelentő kezdeményezés”-nek nevezi a symposionisták fellépését, „akik addig magukra hagyottan és magukba veszve, magányosságuk tudatában tehetetlenül tengődtek cigányzenés sivár kisvárosokban és sáros, poros falvakban, egyszerre csak, hála a Novi Sadon létesített magyar nyelvi és irodalmi egyetemi tanszéknek, egymásra találtak, ráeszméltek, hogy magányosságuk és időszerűtlenségük csak látszat volt” (Sinkó 1964, 5).

A magyar kulturális örökségből Adyt idézve alakítja ki a nemzedéki fellépés modern kontextusát, de rögtön létrehozza az Ady-féle fellépés idejétől elkülönítő jugoszláv értelmezési keretet is, a közvetlen vajdasági közeggel szembeni védelmet biztosítva. Sinkó nyilvánvalóan annak lehetőségét látja a fiatal nemzedék fellépésében, hogy a vajdasági magyarság intenzívebben és ténylegesen bekapcsolódjon a jugoszláviai szellemi térbe, integráns része legyen annak:

ezek a mi egymásra és önmagukra talált fiataljaink nem érezhették magukat elszigetelt tábornak, hanem épp ellenkezőleg a saját provinciális elmaradottságát s minden öröklött, visszahúzó hagyományt és dogmát vakmerően likvidálni akaró, a mindent újrakezdő, mindent megújító forradalmi jugoszláv szellemiség szerves részének (Sinkó 1964, 6).

Végső soron ennek a jugoszláv orientációnak és Sinkó szerepének a megítéléséről folynak azóta is a leginkább ideológiai természetű viták. A mai megközelítéseknek nem lenne szabad megfeledkezniük arról, hogy a korabeli vitában

másik oldalon állók kifejezetten a szocialista forradalmiságot tűzik a zászlajukra, és a fiatalokkal szemben fellépők régi káderek, az ötvenes években kipróbált sajtómunkások és irodalmárok. Sinkó szavai nem egyszerűen önmagában a jugoszlávság eszménye mellett tesznek hitet és kapcsolják ide a fellépő symposionistákat, hanem a kor nyelvének evidens elemeit használva árnyalják a képet. Sinkó sem valamiféle ideológiai elhajlással vádolja a védenecit támadókat, hanem elkényelmesedettséggel, szellemi mozdulatlansággal:

Ezeknek a fiataloknak a magatartása a jugoszláv forradalmi szellemnek a jegyében kezdettől fogva polemikus azzal az adomázó, vidékies, önelégült, még az újat is a maga régi szokásaihoz formáló, tájhoz kötött szellemi mozdulatlansággal szemben, amely forradalmi jelszavak terméketlen ismételtetése mellett is, a nagyközönség ízlésére hivatkozva kényelmesedett el Vajdaságban (Sinkó 1964, 6).

Nem tulajdonítja a fiatalokat az igazság letéteményesének, sőt a polémiát „nemegyszer igazságtalan”-nak minősíti, érzékelteti, hogy „a fiatalok [...] élvezik a saját hangjukat”, és a fiatalokkal egyetértve a polémiák részének tekinti az „alkotó embernek nemcsak a kísérlethez, de még a tévedéshez való elidegeníthetetlen jogát is” (Sinkó 1964, 6).

A könyv utószava ezeket az előtérbe kerülő és az indulást meghatározó vitákat maga is egy új értelmezési mező kialakításáért folytatott küzdelemként állítja összefüggésbe.

Minderre azért volt szükség, hogy a Symposion pozitív gyakorlata mind teljesebben, tehát mind összetettebb fogalmakkal és értelmezésekkel szállhasson síkra azért a ritkán felcsillanó értékekért, melyre évek során a „rossz” árnyékot vetett, s mindenekelőtt azokért a korszerűbb és újabb költői értékekért, melyeket a Symposion fejlődésének második iránya oly nyilvánvalóan prezentált már (Bányai–Bosnyák 1964, 354).

A vitákat, a kritikákat és esszéket „a Symposion belső fejlődésének első iránya”-ként nevezi meg, amelyek „produktív leszámolás” kívántak lenni „a meglevővel, az évekig leplezett művészi és kulturális alkotások gyatraságával, az évekig vállveregető elismerésben részesült meghasonló költőiességgel, a lemaradás legbiztosabb szimptomáival”. Mindezt azért, „hogy a mozgalom második iránya, a törekvés az értékek felé” egy, az új poétikákra fogékonyabb közegbe kerülhessen. Ha azt nem is tudja demonstrálni a kötet, hogy valóban fogékonyabb lett-e a közeg a symposionisták alkotásaira, azt mindenesetre dokumentálja a válogatás, hogy a harcos, vitázó szövegeken túl az irodalmi műfajok széles repertoárját magas szinten művelő, tájékozott alkotók alkotják

a folyóirat körét. Domonkos Istvánnak *A vers fetiszizálása* című költői esszéje a kompromisszumok nélküli költészet mellett tesz hitet, akárcsak Végel László *Első szerelem (Az alkotás etikájáról)* című szövege. Ezt a kompromisszumok nélküli, a művészetekben megélt szabadságra törekvést jeleníti meg a kötet szépirodalmi válogatása és még erőteljesebb példái ennek a Symposium Könyvek első kötetei: Tolnai Ottó *Homorú versek*, valamint Domonkos István *Rátka* című könyvei. A *Symposium* szellemi köre ünnepli Tolnai és Domonkos útkereséseit, mintegy nemzedéki ars poeticaként mutatva fel Domonkos *Egy virágzás elé* című versében színre vitt ars poeticát, a benne lévő iróniával együtt: „Rétek, kérem, újrazkezdjük a pompás virágzást”. Bányai János *Eretnek emendáció* címmel üdvözlést ír a készülő kötetek elé a *Symposium* 1963. szeptember 5-i számában, és szigorú kritikát ígér, „mert csak egymás hibái iránt nem vagyunk elnézőek”. Aztán Bányai János *Díszes lányamforák árnyékában*, Végel László pedig *Két sajátos költői alkat* címmel elemző esszéekkel fogadják a két kötetet a melléklet 1963. október 17-i számában.

A *Kontrapunkt* antológia reprezentatív válogatás a *Symposium* két évének szövegeiből, ugyanakkor sem az antológia olvasása, sem a lapmelléklet különböző szempontú megközelítései nem helyettesítik a lap olvasását, a szövegek egymásmellettségének az élményét az egykori publikációkban. Egy-egy megjelenés, első közlés főlrázó egyediségét csak a lap közege, a közvetlen és tágabb környezet mutatja meg. Ilyen az *Ifjúság* 1963. február 7-i számának 11. oldalán, vagyis a *Symposium* első oldalán *Új versek* felcímmel megjelent összeállítás, amelyben három szerző egy-egy versét közlik: Tolnai Ottó *Doreen* 2, Ladik Katalin *Az androgyn* és Domonkos István *Kontrapunkt* című szövegét.⁴ A három fiatal költő három, önmagában is kiváló költeményének együttes megjelenését (akárcsak a *Symposium* néhány éves működését, radikális megújító törekvéseit) a saját közvetlen környezetével összevetve értékelhetjük igazán. „megörölsz amikor megmutatom / az újságokat (pedig ha tudnád / milyen nyavalyás újságok ezek)” – mondja a Tolnai-vers lírai énje, és valóban, a *Symposium* az *Ifjúság* hetilap politikai, ízlésbeli és művészeti kompromisszumoktól terhes közegében jelenik meg, amely a saját korának szellemében óvatosan mérlegeli a vajdasági magyar ifjúság megfelelő tájékoztatását és nevelését. Az *Ifjúság* hetilapnak ugyanebben a számában (a mellékleten kívül) közölnek részleteket Josip Broz Tito államelnöknek és a Jugoszláv Kommunista Szövetség elnökének Jugoszlávia Népi Ifjúsága VII. kongresszusán elmondott, az új kulturális kezdeményezésekkel szemben rendkívül kritikus beszédéből. A beszéd éppen azokat a jellemzőket támadja, amelyeket a symposiumisták képviselnek: „Én azokat a

⁴ A közös publikáció és az egyes versek jelentőségéről lásd Ladányi 2019, 99–101.

nagyon csekély számú meddő értelmiségieket értettem e szó alatt, akik főképpen az irodalomban, a festőművészetben, a filmművészetben és másutt is, valahol szocialista valóságunkon kívül lebegnek, akik nagyjából külföldi káros befolyások hordozói” (Tito 1963, 15). Tito erős képi nyelvet használva „gyermekcsonkítók”-nak nevezi mindazokat, akik „megfertőzik” az ifúságot káros eszméikkel. A *Symposion* ellenfelei jó taktikai érzékkel, Tito beszédére hivatkozva folytatják korábban már elülni látszó támadásaikat. Kolozsi Tibor, a szabadkai *7 Nap* hetilap főszerkesztője 1963. február 8-án vezércikkben, *Gyermekcsonkítók a művészetben* címmel támadja „a divatos külföldi irányzatokat majmolók”-at, „akik nem hajlandók semmiféle más, akármilyen szerény értéket elismerni a maguk művein kívül, csak a rombolás mesterségét tanulták meg”. A támadás egyértelműen a *Symposion* ellen irányul, és összehangoltságát jelzi, hogy másnap a *Dolgozók* hetilap főszerkesztője, Bogdánfi Sándor is felmondja a titói leckét, rászabva annak intéseit a symposionistákra. Fehér Ferenc a *Magyar Szó* napilap 1963. február 17-i számában versben folytatja a „dühöngő suhancok” ostromozását, voltaképpen a népfelszabadító háború forradalminak nevezett alkotóinak támadójaként azonosítva őket.⁵

A *Symposion* szerkesztősége eközben szintén taktikai mozgásokat végez. Tolnai Ottó háttérbe vonul, Zágrábba költözik, pontosabban a visszaemlékezése szerint menekül a neki megsüggött tervezett letartóztatása elől (Tolnai 2004, 167). A melléklet szerkesztését Bosnyák István veszi át. Közben dolgoznak a melléklet folyóirattá alakításán. Kezdeményezik, hogy a hetente két⁶, majd három oldalon⁷ megjelenő lap kéthetente jelenjen meg, először öt⁸, majd hat oldalon.⁹ (1963. január 17-étől a *Tribün* című „társadalmi, közgazdasági és műszaki melléklet”-tel felváltva jelenik meg a *Symposion*.) A nagyobb terjedelem és a kétheti megjelenés folyóiratszerűbbé teszi a működést, hosszabb felkészülési periódusokat tesz lehetővé, és nagyobb teret kínál a szerkesztői kreativitásnak.

Számítanak Sinkó Ervin védelmére is, és látogatást tesznek a Titóval is barátságban lévő horvát (és jugoszláv) írófejedelem Miroslav Krležánál, akinek a támogatását kérik. Vékás János közli Végel László erre vonatkozó visszaemlékezését a *NIN* című belgrádi hetilapnak adott, 2001. november 1-jén megjelent interjújából:

⁵ Lásd erről Bosnyák 2003, 125–127.

⁶ 1961. december 21-től 1962. június 28-ig.

⁷ 1962. szeptember 6-tól 1962. december 20-ig.

⁸ 1963. január 1.

⁹ 1963. január 10-től 1964. szeptember 24-ig.

Tolnai Ottó és én elmentünk segítségért Krležához. [...] Archaikus magyar nyelven beszélt velünk, érdeklődött, mit és hogyan csinálunk. Nagyon zavarban voltunk, nem sikerült megmagyaráznunk a probléma lényegét. „Tudja, bennünket a rendőrség betilt!” – mondtuk neki. „Ezután nem fog” – válaszolta. Nem sokkal Krležánál tett látogatásunk után megkerestek az Ifjúsági Szövetségből: „Estére el kell jönnötök a Horgász-szigetre, Doronjski bankettet rendez.” Mindjárt elkezdenek méricskélgni: „Rendesen fel kell öltöznöd!” De hol van Domonkos, a szobatársam? Életemben először ülök limuzinba, keressük Domonkost a kocsmákban. Nagyon megijedt, amikor fölfogta, hogy mi történik, lehet hogy börtönbe csuknak bennünket? Nagy gond volt fehér inget találni; ünneplésen beszállunk a ránk várakozó limuzinba és elindulunk az ismeretlenbe. Megelőz bennünket egy másik autó, benne Bosnyák István, a szerkesztőnk! Elvezetnek bennünket egy teraszra, ott ül Doronjski, kérdezi, hogy vagyunk. Mondjuk neki, hogy a belügy jár hozzánk. „Nincs ilyesmi, nincs” – csóválja a fejét. Azt hallotta – mondja –, hogy jelentős irodalmárok vagyunk, hogy tisztelnek bennünket Budapesten, és esélyt kell nekünk adni. Felszolgálják a bort és a halpaprikást, egy pillanatban Doronjski megkérdezi: „Mit akartok?” Domonkos egyből rávágja: „Folyóiratot!” Mindannyian komolyan bólogatunk, igen, ez a mi legnagyobb kívánságunk, hogy legyen folyóiratunk. Doronjski kinyújtja a kezét az ifjúsági elnök felé, mondja neki: „Biztosítani a folyóiratot!” Ez 1965 nyarán volt, már őszre megkaptuk a folyóiratot – az Új Symposiont (Vékás 2017, 122).

Végel ugyan eltéveszti a 35 évvel korábbi évszámot, valójában 1964 nyarán vagy még inkább tavaszán lehetett ez a halvacsora az újvidéki Horgász-szigeten. Korábban, Vékás Jánossal 1984-ben folytatott beszélgetésében így emlékszik vissza ugyanerre, illetve a lap körül folyó vitákra:

Tehát én azt mondom, hogy végső fokon nem volt ez egy hatalmas háború, lehettek volna az akkori viták szélesebbek, elmélyültebbek, sőt radikálisabbak is, úgyhogy mi a folyóiratot viszonylag könnyen megkaptuk. Én emlékszem, egy kora tavaszon lehetett, Doronjski elvtárs fogadott bennünket a szigeten, a Forum vikendházában. Ott volt Sinkó Ervin is, és egy beszélgetés folyamán merült fel, hogy mi a szándékunk, és akkor Bosnyák István azt mondta, hogy szeretnénk folyóiratot. Tulajdonképpen ott már megfogalmazódott a folyóiratalapítás lehetősége, sőt nemsokára meg is indult. Szóval, nem kellett nekünk itt a lehetetlennel birkóznunk. És utána megindult a folyóirat, amelyben folytattuk azt,

amit elkezdünk a mellékletben, csak most már sokkal jobb feltételek között, komolyabban (Vékás 2017, 614).

A visszaemlékezések és az ekkoriban nyitottabbá és szélesebbé váló jugoszláv–magyar kapcsolatok azt engedik érzékeltetni, hogy nem csupán a symposionistáknak a jugoszláviai kulturális tér iránti nyitottsága kedvezett a folyóirat létrehozásának, hanem a jugoszláv–magyar kapcsolatok javulása is. Tito 1962-es moszkvai látogatása kapcsán, ahová vonattal utazott Budapesten keresztül, december 2-án odaúton is megállt Budapesten, és találkozott Kádár Jánossal és a magyar vezetőkkel¹⁰, majd december 21-én, a visszaújtján úgyszintén megállt Budapesten, és tárgyalásokat folytattak Kádárral (Vékás 2013, 239–240). 1962. december 4-én, két nappal Tito látogatását követően „[j]ugoszláv kezdeményezésre Budapesten tárgyalások kezdődtek a hatályban lévő kétéves kulturális munkaterv 1963-ra szóló programjának bővítéséről, melyek eredményeként 1962. december 7-én kiegészítő jegyzőkönyvet írtak alá” (Vékás 2013, 234). Mind a Jugoszlávián belüli körülmények, mind a javuló jugoszláv–magyar kapcsolatok kedveztek tehát egy magyar fiatal alkotókat tömörítő irodalmi és kulturális folyóirat elindításának.

1964. szeptember 24-én még megjelenik a melléklet utolsó száma, de már annak tudatában szüntetik meg, hogy hamarosan önálló folyóiratként folytathatják a munkát. Az Ifjúsági Szövetség Tartományi Választmánya már májusban jóváhagyta, hogy „a *Symposion* önálló sajtószervként, havonta megjelenő művészeti és kritikai lapként” folytassa tevékenységét (Vékás 2017, 56), szeptember 29-én pedig Bosnyák István a Forum Kiadótanácsánál erre hivatkozva kezdeményezi a lapindítást.

Irodalom

- Bányai János – Bosnyák István szerk. 1964. *Kontrapunkt (Symposion 61–63.)*. Újvidék: Forum.
- Bori Imre. 1950. Izvor. *Híd* 14 (4): 278–282.
- Bosnyák István. 1980. Hetedik megálló: Megújhódás – megoszlás nélkül? In *Szóakció I. Adalékok irodalmunk szellemrajzához*. 138–181, 195–202. Újvidék: Forum.
- Bosnyák István. 2003. *Politikai symposion a Délvidéken I. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. Újvidék: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság.
- Koncz István. 1995. Koncz István (1937). „...a magabiztosságot az Új Symposion generációja hozta magával...” [Szergejev Zsuzsa beszélgetése.] In *Rózsaszín flastrom: Beszélgetések vajdasági írókkal*, szerk. Szajbély Mihály. 53–57. Szeged: JATE, Szláv Filológia Tanszék.

¹⁰ Lásd: <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-RDIBZHNjVzhqMXBxcWNLZy9tc lJBQT09> (2021. jan. 21.)

- Kovács András Bálint. 2006. *A modern film irányzatai: Az európai művészfilm 1950–1980.* Budapest: Palatinus.
- Ladányi István. 2019. Egy folyóirat-publikáció pillanata: Symposion, 1963. február 7. *Műhely* 42 (5–6): 99–101.
- Ladik Katalin. 2010. Csak radikálisan lehet: Mikola Gyöngyi és Ladányi István beszélgetése Ladik Katalinnal. *Ex Symposion* 72. 1–17.
- Major Nándor. 2011. *Az áprilisi Híd és a körülmények: Esszék.* Újvidék: Forum.
- Németh Ferenc. 2009. Ifjak az Ifjúságban. A Symposion első nemzedékének felállításáról. *Híd* 73 (11–12): 64–73.
- Németh Ferenc. 2010. Kezdetben volt a – kezdet. *Híd* 74 (7): 25–28.
- Sinkó Ervin. 1962. Az intellektüelről, a jugoszláviai magyar intellektüelről. *Ifjúság, Symposion*, márc. 15., 8.
- Sinkó Ervin. 1964. Előszó. In Bányai János – Bosnyák István szerk., *Kontrapunkt (Symposion 61–63.)*, 5–6. Újvidék: Forum.
- Šoljan, Antun. 1962. Az intellektüell ma. *Ifjúság, Symposion*, márc. 1., 8.
- Thomka Beáta. 1994. *Tolnai Ottó.* Pozsony: Kalligram.
- Tito, Josip Broz. Részlet Tito elvtárs kongresszusi beszédéből. *Symposion, Ifjúság*, 1963. febr. 7., 15.
- Tolnai Ottó. 1961. Első esszé. *Ifjúság, Symposion*, dec. 21., 8.
- Tolnai Ottó. 1988. Képek Koncz Istvánról. *Híd* 52 (6): 781–790.
- Tolnai Ottó. 2004. *Költő disznósírból: Egy rádióinterjú regénye.* Kérdező: Parti Nagy Lajos. Pozsony: Kalligram.
- Végel László. 1962. A jugoszláviai magyar intellektüell. *Ifjúság, Symposion*, márc. 8., 8.
- Vékás János. 2011. *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia.* Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Vékás János. 2013. *Magyarok a Vajdaságban 1960–1964. Kronológia.* Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Vékás János. 2017. *Utak 2. Interjúk és társadalomtörténeti portrék. CD-melléklettel.* Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Virág Zoltán. 2007. A margó vándorai. In *A magyar irodalom története III.*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. 536–548. Budapest: Gondolat.

Ištvan LADANJI

KNJIŽEVNI PODLISTAK SYMPOSION (1961–1964)

Studija se bavi podlistkom *Symposion*, književnim dodatkom novosadskog nedeljnika *Ifjúság/srp. Omladina* i neposrednim prethodnikom novosadskog časopisa *Új Symposion/srp. Novi Simposion* (1965–1992). Ukazuje se na društvene i kulturne činioce koji su omogućili

ili pripremili dato generacijsko delovanje, karakteriše se rad književnog podlistka *Symposion* iz aspekta istorije časopisa, analiziraju se tokovi koji su uticali na njegovo osnivanje, uz prikazivanje tipičnijih i značajnijih publikacija.

Cljučne reči: istorija časopisa, manjinske književnosti, mađarska književnost u Vojvodini, Új Symposion

István LADÁNYI

THE SYMPOSION LITERARY SUPPLEMENT (1961–1964)

The paper deals with the predecessor of the journal *Új Symposion* (1965–1992), the *Symposion* supplement published in the weekly journal *Ifjúság* in Novi Sad, and the antecedents that led to the publication of the supplement: it describes the factors that made possible or prepared the generational action, characterizes the editing of the supplement from the point of view of journal history, and shows the tendencies towards the establishment of the journal, highlighting the most typical and significant publications.

Keywords: journal history, minority literatures, Hungarian literature in Vojvodina, Új Symposion

TÖRTÉNELEM, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

DÉVAVÁRI Zoltán

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka, Szerbia
zoltan.devavari@gmail.com

EGY ELVETÉLT KÍSÉRLET

*A Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány szervezésének kudarca
az emigrációban (1952–1955)*

Jedan propali eksperiment

*Neuspelo organizovanje Nacionalnog odbora jugoslovenskih Mađara
u emigraciji (1952–1955)*

A Failed Experiment

*The failure of the organization of the Hungarian National Committee
in Yugoslavia in exile (1952–1955)*

Évtizedekig semmit sem lehetett tudni a délvidéki magyarság azon politikai képviselőinek a sorsáról, akik az 1944. őszi összeomlás után elhagyták az akkori Magyarország területét, s túléltek a második jugoszláv állam által foganatosított tömegkivégzéseket, illetve az ún. népbírósági pereket.

Jelen sorok szerzőjének 2020-ban, közvetlenül a COVID-19 világjárvány kitörése előtt alkalma volt arra, hogy az Amerikai Egyesült Államokban kutassa az első jugoszláv állam, majd a második világháború idején kulcsfontosságú szerepet játszó, igen ellentmondásos és megosztó politikusnak számító Nagy Iván¹ csodával határos módon fennmaradt

¹ Nagy Iván (Bács, 1904 – San Francisco, 1972. október 28.) ügyvéd, a Magyar Párttal szemben álló, a horvát ellenzékkel szövetséget kereső jobboldali kisebbségpolitikus. A *Nép* keresztény lap egyik alapítója. 1942 és 1944 között a magyar parlamentbe behívott országgyűlési képviselő, 1944. június 28-tól a Magyar Élet Pártjának elnökségi tagja volt. 1944. október 14-től 1945-ig részt vett a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének a munkájában. A háború után a jugoszláv hatóságok távollétében háborús bűnösnek nyilvánították. Az összeomlást követően Nagy előbb Ausztriában, majd 1951-től az Amerikai Egyesült Államokban élt. 1948 szeptemberében támogatta a Magyar Nemzeti Bizottmány (MNB) megalakítását. A következő évben Teleki Béla gróffal és Bonczos Miklós volt belügyminiszterrel a jobboldali magyar emigránsokat tömörítő Magyar Kereszténydemokrata Unió egyik alapítója volt. 1949-től 1954-ig komoly ambíciói voltak, hogy bekerüljön az MNB Végrehajtó Bizottságába. Ebben az időszakban aktívan részt vett a magyar politikai emigráció életében, csatározásaiban. 1955-ben

hagyatékát.² Bár a dokumentumokban elvéve találhatunk Nagy Iván 1945 előtti politikai tevékenységével kapcsolatos feljegyzéseket is, azoknak a helyszíni feldolgozása, majd rendszerezése során egyértelművé vált, hogy az iratok egésze jóval túlmutat egy mikrorégió – a Bácska – drámai történelmének jobb megértésén. Abban ugyanis számos olyan információ található, amely fontos kiegészítéssel, adalékokkal bír egyrészt a magyar politikai emigráció egyre jobban feltárt múltjának átlátásához, a magyar politikai emigráción belül szerveződött csoportok érdekellentétei és a köztük lévő törésvonalak átlátásához, gondolkodásmódjuk, belső konfliktusaik megismeréséhez. Másrészt pedig azokból jól rekonstruálható a jugoszláviai magyar emigráció szervezkedése, belső vitáik, célkitűzéseik, a személyes szimpátiákon és érdekeken nyugvó viszonyrendszereik alakulása, az egyéni sorsok és életutak formálódása, az új állami keretek közé történő beilleszkedésük és az új hazával kapcsolatos bizonytalanságaik. Nagy Iván hagyatékából az első forrásközlést a *Lymbus Magyarástudományi Forrásközlémények* 2020-as kiadványában³ adtuk közre. Az akkori rendezőelv az volt, hogy elsősorban a magyar politikai emigráció egészével összefüggő iratokból publikáljunk válogatást. A következő évben önálló kötetben⁴ jelentettük meg azt a válogatott dokumentumgyűjteményt, amelyben folytatva az egy évvel előbbi koncepciót, a magyar politikai emigráció egészének ismeretlen fejezeteire fókuszálása mellett igyekezett körbejárni a második világháború után újra kényszerkisebbségbe, idegen államok fennhatósága alá került magyarok politikai képviselőit az emigrációban való formálódását és az akkori tragikus közelmúlt terheinek a lecsapódását.

Jelen tanulmányunkban az eddig elvégzett kutatómunka folytatásaként most arra teszünk kísérletet, hogy a hagyaték révén feltérképezzük és bemutassuk a délvidéki magyar emigráció szervezkedését, illetve azokat az okokat, amelyek végül a Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány megalapításának a bukásához vezettek. Ezzel összefüggésben dolgozatunkban egyben bepillantást engedünk az emigráns politikusok levelezéseibe, a különféle irányultságú délvidéki magyar politikusok érdekellentéteibe, belső vitáiba, kapcsolati hálójuk formálódásába.

Kulcsszavak: emigráció, Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány, Nagy Iván, Falcione Árpád, Homonnay Elemér, Lengyel Ferenc

I.

Még tartott a második világháború végjátzmája, amikor 1945. február első felében a jugoszláv kommunista államhatalom által felállított, a háborús bűncselekményeket kivizsgáló bizottság a hadviselésről szóló, 1907. október 18-án aláírt hágai nemzetközi egyezmény 45., 46., 47., 50. és 52. szakaszainak megsértésé-

► visszavonult a nagypolitikától, s haláláig a Kaliforniai Állami Egyetem pénzügyi osztályán dolgozott. Teljes életrajzát lásd Dévavári 2021, 13–61.

² A hagyaték Nagy Iván lányának, Elizabeth N. Moore-nak a tulajdonát képezi, lelőhelye az Amerikai Egyesült Államokban, Honolulu városában van.

³ Dévavári 2020, 831–903.

⁴ Dévavári 2021.

vel összefüggésben 21.000 bácskai és baranyai szerb, valamint több ezer zsidó megölése, vagyonfosztása, anyagi javaik elkobzásának vádjával háborús bűnössé és népellenessé nyilvánította Horthy Miklóst, Bárdossy Lászlót, Imrédy Bélát, a magyar katonai és csendőri vezetés számos tagját, a bácskai magyar politikusok egész sorát – köztük Deák Leó,⁵ Fernbach Péter,⁶ Reök Andor⁷ főispánokat, Korányi Elemért⁸ és Nagy Ivánt.⁹

A hagyaték alapján biztosan rekonstruálható az, hogy az 1941-ben a magyar államhoz visszakерült délvidéki területekről az ebben az időszakban kulcsszerepet játszó, erről a vidékről származó magyar országgyűlési képví-

⁵ Deák Leó (Kúla, 1888. január 14. – Újvidék, 1945. november 26.) ügyvéd, politikus, Bács-Bodrog vármegye főispánja. Jogi oklevelet Budapesten szerzett, Zomborban nyitott ügyvédi irodát. A Magyar Párt egyik alapítója, annak titkára. Várady Imrével és Strelitzky Dénessel együtt annak a hármasnak volt a tagja, amelyek a húszas, de elsősorban a harmincas években Belgrádban személyesen járta ki a magyarok számára fontos kérdések megoldását. 1927-től a tartományi gyűlés tagja. Rendszeresen írt a korabeli lapokba, pénzügyileg is támogatta a *Vajdasági Írás* folyóirat megindítását, később pedig a *Kalangya* munkatársa volt. Az 1941-es újabb impériumváltást követően mint mérsékelt politikust Bács-Bodrog vármegye főispánjává nevezték ki. Az elsők között követelte az 1942-es újvidéki razzia leállítását, a történetek kivizsgálását. Magyarország náci megszállása után tisztségéből leváltották. 1945. november 1-jén az új jugoszláv hatalom háborús bűnösneként halálra ítélte, az ítéletet 1945. november 26-án végrehajtották. Perének újratárgyalása, rehabilitációja a mai napig nem történt meg.

⁶ Fernbach Péter Bálint (Apatin, 1895. november 12. – Újvidék, 1945. december 20.) délvidéki magyar politikus, Újvidék főispánja. Az impériumváltás után a DMKSZ vezetőségi tagja, 1942 és 1944 között országgyűlési képviselő, 1941 és 1942 között Újvidék főispánja volt. 1942-ben az újvidéki razziában játszott szerepe miatt leváltották, majd 1944-ben a Sztójay-kormány ismét kinevezte. A magyar hatóságok 1945 júliusában kiadták Jugoszláviának. Vélhetőleg újvidéki fogva tartása alatt öngyilkosságot követett el, így a jugoszláv hatóságok nem folytatták le ellene a büntetőeljárását.

⁷ Reök Andor (Szeged, 1899. január 20. – Újvidék, 1944. november) délvidéki politikus, Szabadka főispánja. Tanulmányait Keszthelyen végezte, 1923-ban vette át a család tulajdonában lévő horgosi birtok vezetését. A harmincas évek második felétől a Várady–Deák–Strelitzky-vonaltól jobbra álló, ugyanakkor mérsékelt magyar politikus volt. 1941 augusztusában Szabadka törvényhatósági jogú város főispánjává nevezték ki. A bajai főispáni tisztséget is ellátó Reököt a német megszállás után leváltották. 1944 novemberében Újvidéken öngyilkosságot követett el.

⁸ Korányi Elemér (Szilberek, 1888. március 13. – Innsbruck, 1957. július 25.) délvidéki magyar katolikus pap. Teológiai tanulmányait Kalocsán folytatta. Az első világháborúban a 68. gyalogezred százados-főlelkésze volt. A háború után a zombori főgimnázium hittantanára, 1924-ben újvidéki plébános. 1925-ben Szegeden szerzett kánonjogi doktorátust. Az újvidéki *Délbácska* napilap, majd a *Reggeli Újság* külpolitikai rovatának vezetője volt. A közvetlenül a második világháború előtt megalakult Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség alelnökéként a szervezet tényleges vezetője. 1941-ben a nemzethűségi bizonyítványokat kiadó ún. Tízszázadosbizottság tagja. 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség vezetője. 1944-ben a jugoszláv partizánhatóságok háborús bűnösnek nyilvánították, 1945-ben a jugoszláv titkosszolgálat, az OZNA Magyarországon nyomozott ellene. A háború után Ausztriába emigrált, az emigráns délvidéki magyar politikai szervezkedés egyik vezéralakja, Nagy Iván közeli munkatársa és barátja volt.

⁹ Horthy Miklós és a magyar vezetőréteg bűnei. A megszállás gonoszterveit kivizsgáló Állami Bizottság megállapításai. *Szabad Vajdaság*, 1945. február 13. 2.

selők közül Nagy Iván mellett Falcione Árpád,¹⁰ Kalmár Tihamér,¹¹ Korányi Elemér, Lindvay Nándor,¹² Vámos János,¹³ Vukovich Gerő,¹⁴ Trischler József,¹⁵

¹⁰ Falcione Árpád (Zombor, 1908. szeptember 26. – Buenos Aires, 1977. szeptember 4.) közgazdász, délvidéki magyar politikus. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte. Édesapja, id. Falcione Árpád (1875–1935) 1910 és 1918 között magyar országgyűlési képviselő, 1922-ben a Jugoszláviában működő Magyar Párt egyik alapítója volt. Tanulmányait a budapesti József Nádor Műegyetem gazdasági karán végezte, ott is doktorált. Két év múlva a jogi doktorátust is megszerezte. Édesapja halála után, 1935-ben átvette a bajsai családi birtok vezetését. 1941-ben Nagy Iván elnöksége alatt a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács tagja, 1942 és 1944 között a Délvidékről behívott magyar országgyűlési képviselő. 1944. augusztus 29-től a nyilas hatalomátvételig, 1944 októberéig Bács-Bodrog vármegye főispánja volt. A második világháború után a család földbirtokát a jugoszláv hatóságok államosították. A leszámolás a családját sem kerülte ekkor el: közeli rokonát, Falcione Sándort – Zombor egyik legnagyobb mecénását – 1944 végén Stojan Popov (becenévén: Bugar) elevenen megnyúzta. Falcione Árpád előbb Ausztriában, majd egy rövid ideig Franciaországban élt, végül 1949 nyarán Argentínában telepedett le. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, Nagy Iván közeli barátja és bizalmasa volt.

¹¹ Kalmár Tihamér (Kassa, 1905. szeptember 5. – Dornbirn?, 1984 februárja) topolyai földbirtokos, 1941 és 1944 között a szabadkai Törvényhatósági Bizottság és a Kisgyűlés tagja, 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, majd emigráns magyar politikus. Birtokait 1946-ban elkobozták. 1946-tól az ausztriai Dornbirnben élt, ahol kereskedelmi ügynökséget alapított.

¹² Lindvay Nándor/Laval Hartner Nándor (Budapest, 1894. április 16. – Argentína, 1975) francia származású, muravidéki magyar politikus. Muravidéki nagybirtokos család sarja, a francia származású Hartner Géza fia. Nevét 1943-ban magyarosította. 1923 és 1925 között a *Szabadság* című muravidéki magyar újság szerkesztője. 1933 és 1945 között Muraszombat polgármestere, a Muraszombati Polgári Kör elnöke, 1941 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, majd a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének a tagja. A második világháború után Jugoszláviában háborús bűnösség és népellenséggé nyilvánították, majd halálra ítélték. A délvidéki magyar országgyűlési képviselők közül egyedüliként az ítéletet 2012-ben a Szlovén Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette, a család vagyonát visszaszámrazatták Ausztriában élő lányának. A második világháború után Argentínában telepedett le. 1953-ig a Centro Húngaro tagja, Falcione Árpád közeli barátja volt.

¹³ Vámos János (Zenta, 1887. december 26. – München, 1958. február 25.) zentai gimnáziumi tanár, 1941-ben a magyar katonai közigazgatás idején a közellátási osztály vezetője, az ún. Tíz bizottság tagja, kinevezett polgármester, 1942 és 1944 között behívott országgyűlési képviselő, majd a nyilas hatalomátvétel után a csonka-parlament, az ún. Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja. A háború után háborús bűnösnek nyilvánították. Az 1947. augusztus 20-i altöttingi országgyűlés egyik résztvevője, egyik jegyzője volt. Németországban telepedett le.

¹⁴ Vukovich Gerő (Csonoplya, 1894 – München, 1956. szeptember 23.) ügyvéd, bunyevác politikus. Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1921-ben Zomborban nyitott ügyvédi irodát. A Bunyevác–Sokác Pártban kezdett el politizálni, amely később beolvadt a Stjepan Radić vezetése alatt álló Horvát Parasztpártba. Az 1930-as évektől anyagilag támogatta a Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületét. 1942. február 9-től behívott délvidéki magyar országgyűlési képviselő volt. 1944 novemberében követte a Törvényhozók Nemzeti Szövetségét Sopronba, majd onnan 1945 tavaszán Bajorországba távozott. A háború után a nyugati szövetségesek nem adták ki sem Magyarországnak, sem Jugoszláviának.

¹⁵ Trischler, Josef (Boróc, 1903. március 20. – ?, 1975. december 18.) német kisebbségpolitikus, a jugoszláv parlament tagja, a Német Gazdaszövetség egyik vezetője. 1942 és 1944 között a magyar parlament felsőházának a tagja. 1944 augusztusában a bácskai németekből megszervezte a Heimat-Schutz fegyveres alakulatokat. A háború után a Bundestag képviselője, a kitelepített dunai svábok egyik vezetője volt.

Franz Hamm¹⁶ élték túl a második világháborút, kerültek el a politikai pereket, s kezdtek új életet az emigrációban.¹⁷

Az ekkor az Innsbruck melletti Rumban élő Nagy Iván köré csoportosuló emigránsok – Falcione Árpád, Lindvay Nándor, Kalmár Tihamér, Korányi Elemér – politikai aktivizálódására és levélváltásainak a felfutására 1948 elején került sor. 1948 szeptemberében Nagy Iván, Barankovics István,¹⁸ Falcione Árpád, Stomfay Stitz János,¹⁹ Vértessy Károly,²⁰ Kalmár Tihamér, Teleki Béla²¹

¹⁶ Hamm, Franz (Verbász, 1900. március 18. – Bad Bodendorf, 1988. augusztus 5.) délvideki német politikus. Közgazdász tanulmányait Belgrádban, Bécsben, Heidelbergben és Mannheimban folytatta. Az újvidéki *Deutsches Volksblatt* újságírója, majd a Kulturbund lapjának, a *Volkswart*nak a szerkesztője volt. 1939-ben Sepp Janko mellett a náci irányba tolódtott Kulturbund egyik vezetője lett. 1942-től a magyar országgyűlés tagja volt. A világháború után a CDU tagjaként német parlamenti képviselő, 1950-től 1965-ig a szövetségi menekültügyi minisztérium szóvivője, közvetlenül halála előtt, 1987-ben a tübingeni, a Duna menti svábok történelmét és földrajzát kutató intézet egyik alapítója volt.

¹⁷ Lásd: Nagy Iván levele Varga Bélához a Délvidék kérdéséről. Rum bei Innsbruck, 1949. július 20. (Dévavári 2020, 879).

¹⁸ Barankovics István (Polgár, 1906. december 13. – New York, 1974. március 13.) magyar politikus. Jogi tanulmányait a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta. A háború előtt a Bartha Miklós Társaság tagja volt. 1943-tól a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. 1944 márciusában a német letartóztatás elől a budai ferences rendházba menekült. 1944 októberében a Keresztény Demokrata Néppárt egyik alapítója volt. 1945 májusában megválasztották a párt vezetőjének. 1947-ben országgyűlési képviselővé választották, 1948 júniusában tiltakozott az egyházi iskolák bezárása ellen. Előbb Ausztriában, majd 1950-től az Amerikai Egyesült Államokban élt a magyar emigráció egyik vezetőjeként.

¹⁹ Stomfay Stitz János/John Stomfay-Stitz (Nyitra, 1897. december 15. – Cleveland, 1985. november 1.) magyar politikus. Vegyészmérnöki tanulmányait Budapesten végezte, szakterülete a méhészeti kémiaja volt. 1939 és 1944 között magyar országgyűlési képviselőként működött, és ezzel párhuzamosan 1942-től magántanárként oktatott a pécsi egyetem orvoskarán. 1945 után az Amerikai Egyesült Államokban, Cleveland környékén telepedett le. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány egyik alapítója, az Unió tagja volt.

²⁰ Vértessy Károly (Nagykároly, 1896. május 17. – ?) különítményes, magyar jobboldali politikus. A bécsújhelyi katonai akadémián végzett, az első világháborúban súlyosan megsebesült. A Tanácsköztársaság alatt ellenforradalmi szervezkedés vádjával letartóztatták, 1919 júniusában megszökött, majd a Prónay-különítmény tagja volt. 1925-ben vitézzé avatták. A második világháború alatt a Pharmacia Gyógyszerészeti Gyár Rt. igazgatója volt. 1945-ben a Független Kisgazdapárt színeiben nemzetgyűlési képviselővé választották. A budapesti néppüegyszég 1919-es szerepe miatt vizsgálatot indított ellene. 1946 novemberében kizárták az FKGP-ből, majd Párizsba szökött. 1947. július 4-én megfosztották képviselői mandátumától. 1949 és 1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

²¹ Teleki Béla gróf (Koloszvár, 1899. május 16. – New York, 1990. február 7.) erdélyi földbirtokos, jogi tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végezte. 1936-ban az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke. 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt alapítója, majd elnöke. 1944-ben a kolozsvári Magyar Tanács egyik kezdeményezője. A szovjetek letartóztatták, majd átadták a magyar politikai rendőrségnek. 1945 októberében került szabadlábra, 1947-ben emigrált. Az Amerikai Egyesült Államokban élt, haláláig az elszakított magyar nemzetesetek kérdéskörével foglalkozott.

és Fáy István²² közösen írták alá azt a nyilatkozatot, amelyben támogatásukról biztosították a Varga Béla²³ katolikus pap vezetése alatt álló emigráns Magyar Nemzeti Bizottmány megalakítását.²⁴

Nagy Iván Teleki Bélával közösen még 1948 második felében látott hozzá egy olyan emigráns szervezet alakításához, amely a keresztény alapon álló politikusokat gyűjtötte össze.²⁵ A végül Magyar Kereszténydemokrata Unió nevet viselő szervezet élén Stomfay Stitz János, Bocsáry Kálmán,²⁶ Korányi Elemér, Kalmár Tihamér, Máriaffy Lajos,²⁷ Teleki Béla, Bonczos Miklós²⁸ és Nagy Iván állt.²⁹

²² Fáy István (Pozsony, 1881. január 5. – Buenos Aires, 1953. augusztus 10.) magyar politikus, Csanád vármegye főispánja. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. 1918–1919-ben a miskolci kerület közéleti kormánybiztosa, 1920-tól alispán, majd Csanád vármegye főispánja 1939-ig. 1939 és 1944 között országgyűlési képviselő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár. 1944. október 15-én saját kérésére felmentették. 1945-ben emigrált, és Argentínában telepedett le.

²³ Varga Béla (Börcs, 1903. február 18. – Budapest, 1995. október 13.) katolikus pap, magyar politikus. Teológiai tanulmányait Győrött és Veszprémben végezte. 1929-től Balatonboglár plébánosa, 1937-től a Független Kisgazdapárt alelnöke. 1939 és 1944 között országgyűlési képviselő. 1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd novemberétől nemzetgyűlési képviselő. 1946. február 7-én az Országgyűlés elnökévé választották. 1947. június 2-án letartóztatása elől az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke, 1951-ben a Szabad Európa Rádió egyik elindítója. 1990-ben a szabadon választott magyar országgyűlés alakuló ülésén mondott beszédet, 1991-ben hazatelepült.

²⁴ Dévavári 2020, 843–844.

²⁵ Borbándi Gyula minderről az 1949 elején megalakított Történelmi Magyar Alkotmány Alapján Álló Törvényhozók Csoportjával összefüggésben tesz említést. Lásd Borbándi Gyula. 1985. *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. 33. München: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern).

²⁶ Bocsáry Kálmán (Zalaegerszeg, 1890 – ?) magyar politikus. Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1939-től kormányfőtanácsos, a Magyar Élet Pártja színeiben országgyűlési képviselő, 1944 decembere és 1945 márciusa között a nyilas csonka-parlament, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja. Az 1947. augusztus 20-i altöttingi országgyűlés egyik szervezője, az ott felállított kormány igazságügyi minisztere volt.

²⁷ Máriaffy Lajos (Marosszentgyörgy, 1894. szeptember 21. – Iglis [Innsbruck része], 1971. december 13.) erdélyi magyar politikus. Bécsben szerzett jogi oklevelet. 1918-ban Marosszentgyörgyön átvette megmaradt birtokai kezelését. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyetel alelnöke volt, a Romániai Magyar Népközösségen belül a sportot felügyelte, 1940-től erdélyiként a felsőház tagja. 1945 után Ausztriában telepedett le, az emigrációban az Unió csoport egyik alapítója volt.

²⁸ Bonczos Miklós (Nagyszalonta, 1897. szeptember 16. – Buenos Aires, 1971. augusztus 16.) politikus, Magyarország belügyminisztere. A Ludovikán hadnagyi rangban végzett, majd Budapesten jogi oklevelet szerzett. 1933-ban Csongrád vármegye tisztifőügyészévé választották, 1933-tól előbb megyei helyettes pártelnök, majd megyei pártelnöke a Nemzeti Egység Pártja Csongrád megyei szervezetének. 1937-től Csongrád vármegye főispánja, 1938 és 1942 között országos árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos, belügyi államtitkár. 1939-től országgyűlési képviselő, 1942. július 14. és 1944. augusztus 7. között igazságügyi államtitkár, majd 1944. október 12-ig a Lakatos-kormány belügyminisztere volt. A második világháború után Argentínában telepedett le, 1965 és 1970 között az argentinai Erdélyi Bizottság elnöke.

²⁹ Lásd: Nagy Iván levele Közi Horváth Józsefhez a katolikus emigrációról. Rum bei Innsbruck, 1949. szeptember 8. (Dévavári 2021, 71).

A Magyar Kereszténydemokrata Unió, amely zömében az 1918-ban elcsatolt, majd 1938 és 1941 között az anyaországhoz visszatért területek emigráns politikusait fogta össze,³⁰ a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal való kooperációban gondolkodott, s kezdetben Varga sem zárkózott ettől el, sőt határozottan kereste is az együttműködést. A Magyar Kereszténydemokrata Unió tehát nem a Nemzeti Bizottmány alternatív, rivális szervezeteként jött létre, hanem alapvetően az 1939-es konzervatív és az elcsatolt területekről származó törvényhozók érdekérvényesítő szervezeteként. Erre utal az is, hogy 1949 márciusának végén Varga Béla arra kérte Nagyot, hogy Telekivel állítsanak össze egy objektív memorandumot az emigráció helyzetéről, a különböző politikai csoportokról, azok programjairól, vezetésükről, sajtójukról és erejükről, továbbá, hogy a memorandumban fogalmazzák meg az akkori Nemzeti Bizottmánnyal kapcsolatos kritikájukat, s tegyenek észrevételeket annak újjászervezési módjára is.³¹

Nagy Iván a délvidéki törvényhozók nevében a fentebb említett támogató Nyilatkozat aláírása után szinte azonnal kérte Vargától annak a pontosítását, hogy a Nemzeti Bizottmány működése közjogi értelemben mely területeket fedte le, majd levelét azzal zárta, hogy

[...] amennyiben akár az Általad képviselt Magyarország területe a Délvidéket is magába foglalja, akár pedig a magyar nemzet Általad képviselt meghatározása a délvidéki lakosság teljes egészét, vagy annak egyes csoportjait felölelné, légy szíves arról tájékoztatni, hogy miképpen jut ez a tény a Nemzeti Bizottmány személyi összetételében kifejezésre.³²

Csakhogy a Magyar Nemzeti Bizottmányt 1949-ben végül az emigránsok összefogása mellett alapvetően azzal a céllal alapították meg, hogy demokrata ellenpólust jelentsen a Magyarországon regnáló kommunista hatalommal szemben. A Magyar Nemzeti Bizottmány hivatalosan az amerikai magánalapítású, ám az Amerikai Központi Hírszerzés, a CIA által támogatott és pénzelt Szabad Európa Bizottmány (*Committee for a Free Europe*) osztályaként jött létre. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya azonban a nagyjából száztagú Bizottmányt viszont nem tekintette emigráns parlamentnek, s a 11–13 tagú Végrehajtó Bizottságot sem menekült kormánynak. Elsősorban azért nem, mert ehhez meg kellett volna vonniuk a bizalmat a fennálló budapesti kormánytól, azaz meg kellett volna szakítani vele a diplomáciai kapcsolatot. A Magyar Nemzeti Bizottmány az emigráns irányzatok egészét úgy akarta egységes szervezetként

³⁰ Programját lásd: *A Magyar Kereszténydemokrata Unió programja* (Dévavári 2021, 90–94).

³¹ *Varga Béla levele Nagy Ivánhoz*. New York, 1949. március 24. (Dévavári 2021, 63).

³² Dévavári 2020, 856–857.

képviselni, hogy annak összetételéből kihagyta a szélsőjobboldali és a szélsőbaloldali személyeket. A közel száz tagot számláló Magyar Nemzeti Bizottmány lényegében tanácskozó testület volt, tényleges működést a Végrehajtó Bizottság, a kvázi emigráns kormány fejtett ki.³³

A Nemzeti Bizottmány szervezése a magyar emigráción belüli törésvonalak, a 45-ösök és a 47-esek közötti ideológiai ellentétek miatt vontatottan haladt előre,³⁴ s ebben a kérdésben az elcsatolt területek, így a Délvidék kérdése is értelemszerűen marginalizálódott, ezért Nagy Iván 1949 júliusában újabb levélben kereste fel Vargát, amelyben miután felhívta a figyelmét a második világháború végén Jugoszláviában elkövetett magyarellenes népirtásra, jelezte azt is, hogy

[...] szomorúan tapasztaljuk, hogy a Bizottmány és végrehajtó bizottsága működésében eddig a megszállt területek és azok lakosságának sorsa nem szerepel, vagy legalábbis nem tudunk róla. Sőt azt se tudjuk, hogy pl. a Délvidék vagy annak lakossága milyen módon van képviselve a Bizottmányban. [...] Ez alkalommal azzal a Tiszteletteljes kérdéssel fordulok Hozzád, hogy szíves volnál értesíteni arról, hogy Te, mint a Nemzeti Bizottmány elnöke a jelenleg szabad földön élő volt délvidéki törvényhozók közül kiket tekintesz a Bizottmány tagjainak. [...] A Bizottmány feladatköre a magyar nemzet külpolitikai érdekeinek védelme s ebben nagy szerepet játszik a megszállt területek és az ottani lakosságok sorsának kérdése is! Ismeretes előtted az a tragédia, amelynek részesei és szenvedő alanyai az ezeken a területeken lakó magyarok. A Bizottmány munkájának az a része, amely ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos, nyilvánvalóan kiegészítésre szorul. Ennek ellenére nemcsak hogy mi, választott törvényhozók nem kaptunk a mai napig hivatalos értesítést arról, hogy a Bizottmány munkájába bekapcsolódhatnánk, de még azt se tudjuk, hogy ki volna esetleg kívülünk ezzel a kérdéssel a Bizottmány vagy a Bizottság részéről megbízva.³⁵

II.

A délvidéki magyar képviselők, de a határokon túlra szakadt magyarság egészének az ügyében a Magyar Nemzeti Bizottmányban azonban a követke-

³³ Szeredi Pál: „Magyarország földalatti leleplező anyag van a birtokomban...” Kovács Imre Pap István-hoz írott levele 1951-ből. In *Betekintő* 7. (2013) 1. sz. 3; Hajabácsné Dobos Klára: *A Magyar Nemzeti Bizottmány működése két ÁVH-figyelő dosszié tükrében*. <https://ntf.hu/index.php/2018/09/07/a-magyar-nemzeti-bizottmany-mukodese-ket-avh-figyelo-dosszie-tukreben/> (2022. júl. 7.).

³⁴ Lásd Borbándi 1985, 3–134.

³⁵ Dévavári 2020, 878–879.

ző hónapokban sem történt lényegi elmozdulás. Az idő előrehaladtával Nagy Ivánnak – aki maga is komoly ambíciókat fogalmazott meg, hogy bekerüljön az MNB Végrehajtó Bizottságába, majd annak az egyik vezetője legyen – ez első-sorban azért okozott gondot, mert így nem tudott a maga számára egy olyan mérvadó, a nyugati nagyhatalmak által is elismert emigráns magyar szervezetet a háta mögé felsorakoztatni, amelynek révén az akkori – első-sorban amerikai – döntéshozók és közvélemény előtt is ismertethette volna mindazokat a tragikus eseményeket, amelyek 1944 második felétől a szülőföldjén lejátszódtak.

A fennmaradt iratokból tudjuk, hogy Nagy ekkor is, később is módszeresen és rendszeresen gyűjtötte, dokumentálta az 1944 második felétől az új jugoszláv államhatalom által a bácskai magyarok és németek sérelmére elkövetett, az újabb impériumváltás után etnikai tisztogatásokba, sőt a délvidéki németek esetében egyenesen népiirtásba torkollott bűncselekményeket. A rendelkezésére álló iratokból több összefoglalót és memorandumot is írt.

Falcone Árpád 1949 kora tavaszán Argentínába költözött,³⁶ 1951 májusában pedig Nagy Iván és családja kapott bevándorló vízumot az Amerikai Egyesült Államokba.³⁷ Ekkorra már a Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságában az Eckhardt Tibor³⁸

³⁶ Lásd: *Falcone Árpád levele Nagy Ivánhoz az argentinai útról*. Buenos Aires, 1949. április 6. (Dévavári 2020, 871–877).

³⁷ Az amerikai kongresszus 1948. június 25-én engedélyezte a kelet-európai menekültek bevándorlását és letelepedését. Ennek következtében ebből a régióból két év alatt 202.000 fő érkezett az Amerikai Egyesült Államokba. A bevándorlás feltétele volt az ún. „assurance”, vagyis egy amerikai állampolgár eskü alatt tett nyilatkozata arról, hogy a bevándorlót személyesen fogja segíteni, s az nem lesz az állam terhére. Az Amerikai Egyesült Államokban történő letelepedést ugyanakkor nehezítette, hogy arra csak a menekültként történt hivatalos elismerés után nyílt lehetőség. Sok esetben a magyarokat „volt ellenségként” kezelték, ezért többször előfordult, hogy az IRO megtagadta egy-egy adott személy regisztrálását. A nyilasok és a háborús bűnösök, valamint kezdetben azok a katonák, akik fegyverrel harcoltak az amerikai hadsereg ellen, nem nyerhettek bebocsátást az Egyesült Államokba. 1950-től már az egykori katonák is kérvényezhették a beutazást a Müncheni Magyar Irodán keresztül, de ügyüket egy külön IRO-bizottság is felülvizsgálta – amíg Varga Béla közbenjárására azt meg nem szüntették. Várady Béla adatai szerint az 1948-as és 1950-es úgynevezett Displaced Persons-törvények következtében 16.718 magyar „dipi” telepedett le az Egyesült Államokban, akikhez az 1952-es McCarran-Walter Act és az 1953-as Refugee Relief Act nevű törvények következtében még további (mintegy 9500) bevándorló csatlakozott. Adatai szerint az amerikai magyar politikai emigráció közel 60%-át a 45-ös emigránsok tették ki. Lásd Baráth Magdolna: *Menekültekből emigránsok*. In *Múltunk*, 63. (2018) 4. sz. 43–45; Várady Béla: *Az 1956-os magyar forradalom és az amerikai magyar politikai emigráció*. In *Valóság*, 50. (2007) 5. sz. 87–88; Dévavári 2021, 54–55.

³⁸ Eckhardt Tibor (Makó, 1888. október 26. – New York, 1972. szeptember 10.) magyar politikus. 1908-ban Budapesten szerzett jogi oklevelet, vármegyei tisztviselőként dolgozott. 1919 és 1920 között az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormányok sajtóreferense. 1922-ben a Keresztény Kisgazdapárt színeiben országgyűlési képviselő. Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt vezetője és a Magyar Revíziós Liga alelnöke. 1930-tól a Független Kisgazdapárt tagja, 1932 és 1940 között alelnöke. 1940-ben Horthy Miklós és Teleki Pál megbízásából az Amerikai Egyesült Államokba utazott, hogy a német orientáció ellensúlyozására ►

és Bakách-Besseney³⁹-féle jobboldali, valamint a Nagy Ferenc⁴⁰ – Peyer Károly⁴¹ – Pfeiffer Zoltán⁴²-féle szárny közötti konfliktusok annyira elmérgesedtek, hogy

► kapcsolatokat építsen ki az angolszász hatalmakkal. A háború alatt végig ott tartózkodott, 1945 után a magyar politikai emigráció egyik vezetője, a Magyar Nemzeti Tanács egyik szervezője volt.

³⁹ Bakách-Besseney György (Budapest, 1892. április 14. – New York, 1959. február 19.) magyar diplomata. Jogot tanult Budapesten és Bécsben. 1912-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szolgabírája, az első világháborúban huszártisztként teljesített szolgálatot. A háború után a római, majd a bécsi követségi szolgálat titkára, 1926-tól a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, 1934-től vezetője volt. 1938-tól belgrádi, 1941-től vichyi, 1943-tól berni követ volt. 1944. március 12-én tisztségéről lemondott. 1944 augusztusától a magyar kormány és a nyugati hatalmak közötti fegyverszüneti tárgyalások közvetítője volt. 1946-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt, a Magyar Nemzeti Bizottság végrehajtó bizottsága és a külügyi bizottság elnöke volt.

⁴⁰ Nagy Ferenc (Bisse, 1903. október 8. – Herndon, Virginia, 1979. június 12.) kisgazdapárti politikus, Magyarország miniszterelnöke. Saját erejéből képezte magát, 1924-ben belépett az Egységes Pártba, 1928 és 1930 között a párt Baranya vármegyei alelnöke volt. Miután onnan kilépett, Tildy Zoltánnal megszervezte a Független Kisgazdapártot. 1930 és 1945 között annak főtitkára volt. 1939-ben Baranya vármegye listájáról lett országgyűlési képviselő. 1944. április 12-én a Gestapo letartóztatta. 1944. október 10-én szabadult, majd illegálisba vonult. 1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. augusztus 20-án az FKGP elnöke. 1945. május 11. és november 15. között újjáépítési miniszter, 1945. november 29. és 1946. február 5. között a Nemzetgyűlés elnöke. 1946. február 4. és 1947. május 31. között magyar miniszterelnök. 1947. május 28-án személyi titkárát letartóztatták, őt június 1-jén Svájcban lemondásra kényszerítették. 1947. június 3-án az FKGP kizárta a pártból, október 7-én megfosztották állampolgárságától is. A Magyar Nemzeti Bizottság egyik alapítója, 1955–1956-ban annak alelnöke. 1957-ben a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács intézőbizottságának tagja, 1958-ban a Magyar Bizottság tagja volt.

⁴¹ Peyer Károly (Városlőd, 1881. május 9. – New York, 1956. október 25.) magyar szociáldemokrata politikus. Géplakatosnak tanult, a századfordulótól a szakszervezeti mozgalom, 1911-től a Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja. 1918 novemberében élesen ellenezte a szociáldemokraták beolvasását a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Károlyi-, majd a Berinkey-kormány bányauügyi kormánybiztosa. A Tanácsköztársaság bukása után alakult ún. szakszervezeti Peidl-kormányban 1919. augusztus 1. és 1919. augusztus 6. között magyar belügyminiszter volt. Az 1919. november 24-én alakult koalíciós Huszár-kormányban munkaügyi és népjóléti miniszter volt. 1920. január 16-án lemondott, és Ausztriába emigrált. 1921-ben hazatért, majd kulcsszerepet játszott az ún. Bethlen-paktum megkötésében. 1922 és 1944 között országgyűlési képviselő. 1947-ben kizárták a Szociáldemokrata Pártból, utána az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 1948. február 16-án a népbíróság kémkedés vádjával távollétében nyolcvévi fegyházbüntetésre ítélte. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottság végrehajtó bizottságának tagja és bizottsági elnöke volt.

⁴² Pfeiffer Zoltán (Budapest, 1900. augusztus 15. – New York, 1981. augusztus 16.) kisgazdapárti politikus. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen 1923-ban szerzett jogi diplomát, 1928-ban ügyvédi és bírói vizsgát tett. 1931-től a Független Kisgazdapárt tagja, 1936-tól a párt ügyésze. 1943-ban jelentős szerepet játszott a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt megegyezésének előkészítésében, amelynek egyik legfontosabb eleme a kommunistáktól való távolságtartás volt. A nyilas hatalomátvétel után Bajcsy-Zsilinszky Endrével a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának egyik szervezője volt. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották, az 1945-ös választások után az FKGP frakciójának tagja lett. 1947-ben kilépett a pártból, és megalapította a Magyar Függetlenségi Pártot. Az 1947-es választásokon pártja 49 mandátumot szerzett, de eredményüket a kommunisták bírósági úton megtámadták. 1947 novemberében mentelmi jogát felfüggesztették, ezt követően az Amerikai Egyesült Államokba emigrált.

lényegében a Végrehajtó Bizottság munkája is ellehetetlenült. Az Eckhardt Tibor és Nagy Ferenc közötti éles és áthidalhatatlan személyi ellentétet pedig Varga Béla sem tudta már kezelni. Mindez a Nemzeti Bizottmányra is kivetült, s elkerülhetetlennek tűnt a két tábor közötti konfliktusok további elmélyülése. A feszültségek később sem oldódtak, s az év második felében a helyzet addig fajult, hogy már nem is lehetett megtartani a Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának üléseit. Varga pozícióját erőteljesen veszélyeztette az is, hogy Sulyok Dezső⁴³ háttértárgyalások révén gyakorlatilag egyesítette az emigráció baloldali csoportjait, s megnyerte az amerikai kormányzat egyes befolyásos döntéshozóinak támogatását is.

[...] Terveik szerint be kívánják jelenteni, hogy ők a valódi emigrációs képviselő és igénylik a N. B. helyét, az azzal járó javadalmakkal. Nem valószínű, hogy a Free Europe Varga Bélát ejtse. A Sulyok-féle terv alig jelentene egyebet, mint a mai N. B.-t Eckhardt és B. Besseney nélkül és a Sulyokkal megfejtelt és általa irányított végrehajtóbizottságot.⁴⁴

A feszültségek azonban nem csak a jobb és bal közötti hatalmi harcokban csúcsozódtak ki. A Nemzeti Bizottmányban továbbra sem történt érdemi előrelépés az idegen impériumok fennhatósága alá szakadt magyar képviselők felvételének ügyében, de a kapcsolatokat az is terhelte, hogy az utódállamok által a magyar kényszerkisebbségek ellen elkövetett megtorlások továbbra is tabunak számítottak. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány csak egy volt az Amerikai Egyesült Államokban felállított közép-európai emigráns szervezetek közül. A cseh és a szlovák, a román emigráns szervezetek azonban a két világháború közötti határokon gondolkodtak, egyedül a délszlávoknál merült fel konkrétan a második jugoszláv állam létének az adott formában fennálló megkérdőjelezése. Ekkorra már az is egyértelművé vált, hogy a kisebbségbe

⁴³ Sulyok Dezső (Simaházapuszta, 1897. március 28. – New York, 1965. május 18.) magyar kisgazda politikus. Az első világháborúban az olasz és az orosz fronton harcolt. Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1924-ben Pápán ügyvédi irodát nyitott. 1926 és 1931 között a kormányt támogató Keresztény Szociális Gazdasági Párt választmányi tagja. 1931-től rövid ideig a kormányzó Egységes Pártban politizált. 1935-ben a kormánypárt támogatásával nyert országgyűlési mandátumot. 1938-ban az országgyűlésben ő tette szóvá Imrédy zsidó származását. 1939 és 1944 között ismét országgyűlési képviselő, elutasította a szélsőséges nézeteket. 1943-ban a Független Kisgazdapárt polgári tagozatának a társelnöke lett. 1944 áprilisában letartóztatták, Mindszenty József intervenciójára szabadon engedték. A nyilas hatalomátvétel után bujkált. 1945-ben az Ideiglenes, majd a Nemzetgyűlés tagja lett. A Népbíróságon az Imrédy-per vádlója volt. 1946 márciusában kizárták a Kisgazdapártból, 1947 szeptemberében előbb Ausztriába, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 1949 és 1950-ben a Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának a tagjaként a belügyi osztály vezetője. 1950-ben kilépett az MNB-ből, majd az *Amerikai Magyar Népszava* szerkesztője lett.

⁴⁴ *Teleki Béla szigorúan bizalmas levele Ivánnak.* New York, 1952. január. 11.

került magyarság ügye elsősorban az adott nagyhatalmi konstelláció függvénye volt, ezért a határok kérdésének feszegetése a Magyar Nemzeti Bizottmány teljes elszigetelődését eredményezte volna.⁴⁵

A hagyaték levelei tanúskodnak arról, hogy a kérdés bolygatásától a Magyar Nemzeti Bizottmány működését biztosító amerikai kormányzat is határozottan elzárkózott. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya ugyanis abban volt érdekelt, hogy fenntartsa az európai emigránsok kohézióját jelentő orosz- és bolsevizmusellenességet. Ilyen megfontolásból határozottan az amerikai érdekeket sértette az európai emigráció egymással szembeni múlt és jelenlegi sérelmeinek, valamint a határok kérdésének nyilvános és közéleti tematizálása. A kisebbségi kérdés háttérben maradásához az is jelentősen hozzájárult, hogy az elcsatolt területekről származó magyar menekülteket az őket befogató nyugati országok jogilag az utódállamok állampolgárainak tartották, s ezért szinte kivétel nélkül azok bevándorlási kontingensein kaphattak bevándorlási engedélyt. A Magyar Nemzeti Bizottmányon belüli konfliktusok mellett a fenti jogi tény, illetve a nagyhatalmaknak a kérdéshez való hozzáállása döntően hozzájárult ahhoz, hogy 1952-től az erdélyi⁴⁶ és a felvidéki magyarok⁴⁷ sorra alakították meg a saját emigrációs szervezeteiket.

⁴⁵ Szerencsés Károly: Életfogytiglani emigráció: Kínpad, börtön, vagy emigráció. In *Rubicon Történelmi Magazin*, 19. (2008) 1. sz. 21.

⁴⁶ Az 1945 után kivándorolt, ún. „nemzeti emigráció” körébe tartozó erdélyi származású magyarok a Magyar Nemzeti Bizottmánytól függetlenül 1952 tavaszán kezdték el saját csoportosulásuk megalakítását. A szervezkedés Páll György akkori clevelandi gyári munkás – korábban az Erdélyi Párt kolozsvári pártközpontjának vezetője, titkára – javaslatára indult el. A szeptember 7-én, a clevelandi Szent Mihály egyházközség nagytermében tartott összejövetel Szakáts I. Jenő vezetése alatt zajlott le, s mondta ki az Amerikai Erdélyi Szövetség megalakulását. Az Amerikai Erdélyi Szövetség megalakulásakor három célkitűzést jelölt meg: 1. Összeköttetést biztosítani az emigrációban élő erdélyiek között, ápolni az összetartozás érzését, és ébren tartani Erdély ügye iránti érdeklődésüket; 2. Szót emelni Erdély és az elnyomott erdélyi magyarság ügyében; 3. Felvilágosító munkát végezni Erdély ügyében Nyugaton. A Szövetség 1955-től az Amerikai Magyar Szövetség (AMSZ) keretében, annak tagszervezeteként működött, tényleges vezetője haláláig Teleki Béla, majd Bálint Károly volt. Történetét lásd Herman Gabriella: Az Amerikai Erdélyi Szövetség európai tevékenysége, 1958–1976. In *Pro Minoritate* 24. (2015) 4. sz. 119–141.

⁴⁷ A felvidéki magyarok 1950 júniusában alapították meg a Csehszlovákiai Magyar Nemzeti Bizottmányt. Székhelye Rómában volt, szorosan együttműködött a Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Irodával. Elnöke Szilassy Béla, a csehszlovák szenátus volt képviselője, alelnöke pedig Szent-Iványi Gábor volt. A szervezet együttműködött a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal, valamint a cseh és szlovák emigráns formációkkal. 1952-ben a felvidéki magyarságot sújtó sorozatos jogfosztásokat feltáró memorandumot nyújtott be az Egyesült Nemzetekhez. Működését a rendszerváltoztatás után is folytatta.

III.

Nagyjából két héttel az Erdélyi Szövetség megalakulása után Homonnay Elemér,⁴⁸ akivel Nagy elsősorban az emigráns sajtóban közölt publicisztikai írásai és tanulmányai miatt tartotta ekkor már évek óta a kapcsolatot, az ügyben kereste fel Nagyt, hogy az események ilyen alakulása következtében egyre sürgetőbbé vált az ún. Délvidéki Szövetség megalakulása, „annál is inkább, mert a Délvidéki Szövetségre igen sok és lényeges feladat megoldása vár”.⁴⁹ Arról is értesítette, hogy az ügyben már számos levelet váltott, s Falcione Árpád is osztotta a véleményét, aki hajlandóságot mutatott arra, hogy kezébe vegye annak a megszervezését. Nagyt pedig arra biztatta, hogy változtassa meg az eddigi elutasító álláspontját,⁵⁰ s ő is mihamarabb kapcsolódjon be a munkába.⁵¹

Pár nappal később, 1952. szeptember 26-án Homonnay már arról írt, hogy időközben őt levélben felkereste Lebach Antal,⁵² aki arról tájékoztatta, hogy a Felvidéki és az Erdélyi Szövetség hatására a délvidékiek is mozgolódni kezdtek,

⁴⁸ Homonnay Elemér (Isaszeg, 1910. november 11. – Cleveland, 1986 novembere) mérnök, magyar emigráns politikus. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Münchenben folytatta, majd fizikatanárként dolgozott. A második világháború után előbb Párizsba, azután az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, Clevelandban telepedett le. A General Electricnél dolgozott mérnökként. A nyugati emigráns folyóiratok állandó szerzője volt, számos cikkében foglalkozott a délvidéki és a csehszlovákiai magyar kisebbséggel. 1954 októberében a Délmagyarországi Felszabadító Tanács egyik alapítója, Lebach Antal mellett annak egyik vezetője volt. 1957-ben egy húszoldalas angol nyelvű röpiratban hívta fel a világ figyelmét a délvidéki magyarok elleni partizán megtorlásokra. Hagyatékát a Cleveland Hungarian Heritage Museum őrzi.

⁴⁹ Homonnay Elemér levele Nagy Ivánnak a Délvidéki Szövetség megalakításának szükségességéről. Cleveland, 1952. szeptember 14.

⁵⁰ A hagyaték leveleiből tudni lehet azt, hogy Nagy Iván komolyan ambicionálta a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságába való bekerülését, s 1952 végéig következetesen ellenezte az elcsatolt területeken élő magyarok önálló politikai szerveződését. Úgy vélte, hogy a magyar kérdés egészét, így az idegen államok impériuma alatt élő magyarságot is alapvetően az MNB-nek kell képviselnie.

⁵¹ Homonnay Elemér levele Nagy Ivánnak a Délvidéki Szövetség megalakításának szükségességéről. Cleveland, 1952. szeptember 14.

⁵² Lebach Antal/Anthony Lebach (? , 1909. május 2. – Cleveland/Rocky River, 2004. július 1.) délvidéki földbirtokos család sarja, amerikai magyar orvos, emigráns politikus. A topolyai nagybirtokos Lebach család tulajdonában volt a híres andrásnépi (zobnaticai) méntelep. Testvére, Lebach Gyula 1941 júliusában a Szabadkára látogató Bárdossy miniszterelnök vendéglátója volt. Lebach Antal orvosként teljesített frontszolgálatot a második világháborúban, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Clevelandban élt, 1954-ben a Délmagyarország Felszabadító Tanácsa alapítója, annak elnöke volt egészen a kilencvenes évekig. 1964-ben Josip Broz Tito amerikai látogatására időzítve került kiadásra Homonnay Elemér *A Tito kommunista partizánjai által elkövetett kegyetlenségek* című munkája, amelyhez Lebach írta az előszót. Az 1950-es évek közepétől mint a Délmagyarország Felszabadító Tanács elnöke évtizedekig aktív szerepet töltött be a magyar emigrációban, rendszeresen jelentek meg cikkei, illetve vett részt a különböző emigrációs rendezvényeken. 1973. január 7-én a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* lapban Titeli Józseffel és Homonnay Elemérral közösen írt cikkében hosszasan méltatta az 1972 decemberében elhunyt Nagy Ivánt.

s az akkor Innsbruckban élő Lengyel Ferenc⁵³ vezetésével egy hasonló szervezet szeretnének megalapítani.⁵⁴

Nem sokkal később az is egyértelművé vált, hogy az MNB-ben való beharcok során a trianoni határokon kívül élő magyar közösségek emigrációs szerveződésének az ügye immáron a magyar emigráció legfelsőbb köreit is foglalkoztatta. 1952. december 6-án Homonnay Eckhardt Tibor két nappal előbb szóban elmondott üzenetét tolmácsolta Nagynak. Eckhardt szerint ekkor már egyáltalán nem volt reális a Nemzeti Bizottmányban a határon túli magyarság képviselésének rendezése, és ezért ő maga is határozottan azt tartotta kívánatosnak, hogy mihamarabb jöjjenek létre a területi alapon szerveződő magyar szövetségek, s kezdjék meg az érdemi munkát. Homonnay arra is rámutatott, hogy a bácskai/délvidéki magyar emigráció megszervezését az is sürgetővé tette, hogy időközben újabb kapcsolatfelvételre került sor a magyar, illetve a horvát és a szerb emigráns csoportok között, ráadásul egy olyan időpontban, amikor a bácskai magyar emigráció soraiban is megindult a klikkesedés, sőt az eltérő mozgású szervezkedés is. A Várady Imre⁵⁵ bizalmi körébe tartozó Lengyel Ferenc ekkor már egyértelműen megkezdte a köztársaságpárti balszárny szervezését, míg Falcione Árpád Argentínában a mérsékelt jobboldaliakat hívta egy zászló alá.

Ugyanakkor Jocić⁵⁶ úgy véli,⁵⁷ hogy a különféle vonalak kísérletei ellenére neki csak akkor lenne bizalma a magyar délvidéki politika őszintesé-

⁵³ Lengyel Ferenc/Frank J. Lengyel (Szabadka, 1907. május 24. – Sarasota, Florida, 2005. október 17.) délvidéki magyar jogász, politikus. A Zágrábi Egyetem jogi karán tanult. Később belgrádi magyar ügyvéd, a második világháború előtt Várady Imre bizalmasa, szenátori irodájának vezetője. Az 1939. február 1-jén a magyar sérelmek orvoslására felállított Népiroda egyik vezetője, 1941 és 1944 között Szabadka Város főügyésze volt. 1948-ban emigrált, majd Floridában telepedett le, részt vett a Délmagyarország Felszabadító Tanácsa működésében.

⁵⁴ *Homonnay Elemér levele Nagy Ivánnak a délvidéki szervezkedésről.* Cleveland, 1952. szeptember 26.

⁵⁵ Várady Imre (Katalinfalva, 1867. március 11. – Nagybecskerek, 1959. március 6.) délvidéki magyar ügyvéd, politikus. Jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd Nagybecskereken nyitott ügyvédi irodát. 1905-től az ellenzéki Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. Ebben az időben jó kapcsolatot épített ki a délvidéki szerbekkel, 1914-ben ő látta el a letartóztatott és internált szerbek jogvédelmét. Az impériumváltás után a Magyar Párt egyik alapítója, annak legbefolyásosabb, mérsékelt politikusa. 1927-től országgyűlési képviselő, 1939-ben jugoszláv szenátor volt. A második világháború alatt nem folytatott politikai tevékenységet, 1945-ben rövid tisztségvállalás után véglegesen visszavonult a közéletől.

⁵⁶ Jocić, Eugen (Nagybecskerek, ? – Párizs, 1969) vajdasági szerb autonomista, majd függetlenségpárti politikus, a Vajdasági Mozgalom egyik vezetője. A második világháború utolsó szakaszában a berendezkedő új államhatalom titkosszolgálatába – az OZNA – 1944 decemberében letartóztatta, 1945. június 25-én a Népbíróság négy év szigorított, munkatáborban letöltendő ítéletet szabott ki rá. Jocić kalandos körülmények között már 1945. szeptember 30-án megszökött, előbb Pomázra menekült, majd Párizsban telepedett le. 1948-ban Párizsban megkezdte mozgalmát újjászervezését. 1958-ban az ún. Salzburgi nyilatkozat egyik aláírója volt, amely Vajdaságot horvátországi, romániai és magyarországi területekkel kibővítvé a Közép-európai Föderáció és a leendő Európai Unió föderális tagállamként határozta meg.

⁵⁷ Eugen Jocić, Nagy Iván és délvidéki politikusok, valamint a magyar és a szerb emigráció közötti kapcsolatokról bővebben lásd Dévavári 2021, 19–21, 52–54, 105–115.

gében, ha a vezetés a Te kezében lenne, azaz, ha Te állnál a Délvidéki Szövetség élén. Hasonlóan vélekedik Balla Pál⁵⁸ is, valamint a délvidékiek jobbszárnya [...], s ezért [...] arra kérlek tehát, gondold át a tennivalókat s az újév elejére tedd meg a kezdeményező lépéseket.⁵⁹

Csak részleteiben tudjuk rekonstruálni, hogy Nagy mit válaszolt ezekre a levelekre, így biztosan csupán azt állíthatjuk, hogy egészen biztosan komoly kifogásai voltak Homonnay híreivel kapcsolatban, s nem volt hajlandó egy új szervezkedés élére állni. Minderre többek között Homonnay újabb, 1953. február 7-én keltezett leveléből, illetve az arra február 13-án Nagy által adott válaszából következtethetünk. Homonnay ebben a levelében azt írta, hogy

azt gondolom, hogy Te azért nem tettél erről említést, mert elvben nem helyesled ezt, de azt hiszem, az általános óhajnak már mielőbb Te is engedsz, s végre kézbe fogod a Szövetség megszervezésének ügyét. Azt gondolom, hogy egyéb elképzeléssel ellentétben Te azt az álláspontot vallod, hogy a Szövetségben már megalakuláskor benne kellene lenniök a nemzetiségek képviselőinek is, így a szerbek részéről J-nak,⁶⁰ aki Melletted mint elnök mellett alelnökök lennének – egy magyar, egy német és bunyevác. [...] Ugyancsak nem értek egyet azzal a felfogással, s azt hiszem, ezt Te sem vallod, hogy a Szövetség óvatosan kerülje a területi kérdések felvetését, hanem maradjon csak a kommunizmus elleni harc és a délvidéki népek közötti harmónia szolgálatában. E célból semmi szükség nincsen a szövetségre.

Ezt követően Homonnay vázolta azt a készülő autonómia-tervezetét, amelyet véleménye szerint a Délvidéki Szövetségnek képviselnie kell majd. Arról írt, hogy ennek értelmében, a délvidéki szerbség a terület Magyarországhoz történő visszacsatolása után a magyar állam keretén belül kulturális és egyházi autonómiát kapna, amelynek a fő letéteményese a Magyarországi Szerbek Kultúrszövetsége lenne. Ezzel párhuzamosan a szerb egyház, a Kultúrszövetség és egy konkrétan nem definiált Szerb Tanács három-három képviselője helyet kapna a magyar törvényhozás felsőházában, míg a kormányzatban a szerbség érdekeit egy kinevezett tárca nélküli szerb miniszter képviselné. Homonnay tervezetében azonban a délvidéki németek nem kaptak helyet.⁶¹

⁵⁸ Balla Pál (? , 1894 – Victory Mills, 1969) magyar kormánytisztviselő. Délvidékről származott, az 1930-as években a Külügyminisztériumban dolgozott, utána a Miniszterelnökség II. Osztályának délszláv referense, majd a külföldön élő magyarok nemzeti gondozására vonatkozó ügyekkel foglalkozó II/b. Ügyosztály vezetője 1944-ig. A háború után Kanadában, majd az USA-ban élt. A clevelandi Délmagyarország Felszabadító Tanácsa egyik alapító tagja volt.

⁵⁹ *Homonnay Elemér levele Nagy Ivánnak*. Cleveland, 1952. december 6.

⁶⁰ Eugen Jocićnak.

⁶¹ *Homonnay Elemér levele Nagy Ivánnak az eltérő koncepciókról*. Cleveland, 1953. február 7.

Nagy február 13-i válaszában aztán egyértelművé is tette, hogy a tervezett Délvidéki Szövetséggel kapcsolatban a legnagyobb kifogása éppen az volt, hogy annak alapításából, működéséből és az általa képviselt autonómiakonceptióból ki akarták rekeszteni a délvidéki németeket:

[...] képzeld magad az én helyzetembe. Egy néhány hét múlva a Te autonómia tervezeted közismert lesz. Rá egy hétre Trischler barátomtól a következő tartalmú levelet kapom: értesültem arról, hogy a magyarok és a szerbek között egy olyan egyezmény jött létre, amely a hitleri túlkapasokat sváb vonalon meghaladó külön jogokat biztosított. Azt megszoktuk, hogy Magyarországon az irredenta szerbek külön jogokat élveztek a régi K.u.K. világban, mint a föltétlenül hű magyarérezelmű svábok. Ez a Ti ügyetek, csináljátok, erre azonban figyelmeztetek, hogy mi semmi olyan egyezményt nem ismerünk el jogosnak és erkölcsösnek, amely a mi kárunkra anyagi vagy politikai vonatkozásban a mi svábjainkat és az ország ellenségeit juttatná előnyhöz. [...] Ilyen tartalmú levél még nincsen a birtokomban, de valószínűleg meg fogom kapni, ha a Te tervezeted közismert lesz. Én nem tudok majd rá válaszolni. [...] Az ország felszabadítása és beilleszkedése az új európai, vagy közép-európai rendbe nyilvánvalóan nem a régi állapotok visszaállítását fogja jelenteni. Azon egységben uralkodó eszmeáramlatok és politikai irányelvek hatása alól az alegységek egyike sem vonhatja ki magát. A legkevésbé hajlandó ezt megtenni Magyarország, amely Szt. István óta a különböző nemzetiségek békés együttélésének az elvén épült fel. Biztos az, hogy az ország felszabadítása után első dolgunk kell, hogy legyen annak közigazgatási átszervezése és ismét aktuális lesz az elavult kis egységekre szorítókozó megerendszer, helyébe nagyobb egységek létesítése kell. Ezzel a különböző nemzeti nyelvek és kultúrák szabad és zavarmentes működése biztosítható. Lesznek tiszta magyar közigazgatási egységek és lesznek vegyesek. Országos vonatkozásban a magyar nyelv dominál, a helyi önkormányzatokban érvényesülhet a különböző nemzetiségek nyelve. [...] A magam részéről el tudok képzelni egy olyan délvidéki egységet, amely a Délvidék jugó és román részen kívül Kalocsa, Szeged és a Tiszántúl déli része is tartozna, de nem a baranyai háromszög. Ez mind jelenleg teoretikus jellegű. [...] Én természetesen a nemzetiségekkel való együttműködés alapján állok. A gyakorlati módja ennek csak részben függ tőlünk. Mi lesz a végleges formája a délvidéki szervezkedésnek, azt egyelőre én sem tudom – különösen a nemzetiségekkel megvalósított teljes együttműködés esetén. Mit akarunk a jelen körülmények között mi délvidékiek, vagyis velem együtt a délvidékiek nagyobbik része, azt

megírtam. A mások részéről jövő sejtések, vagy jámbor óhajok nem minden esetben fogják fedni a valóságot.⁶²

Hosszú idő után 1953 áprilisában végre befutott Falcione Árpád válasza.⁶³ Falcione a délvidéki szervezkedéssel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedett, hogy azt az Egyesült Államokban kell megindítani, majd a részletkérdések kibontása céljából mellékelte az ugyanaznap Teleki Bélának címzett levelének a másolatát is. Ebben annak adott hangot, hogy a jugoszláviai magyarság emigrációs szervezetét az Erdélyi Szövetség mintájára lenne célszerű megalapítani. Rámutatott arra, hogy a név megválasztásánál azonban az erdélyiekkel összevetve jóval nehezebb volt a helyzetük. Míg ugyanis az Erdély vagy a Kárpátalja megjelölés valamennyi ott élő nép által használt elnevezése a volt területnek, addig a Délvidék szó csak magyar viszonylatban használatos, ennél fogva egy Délvidéki Magyar Szövetségnek irredenta csengése lett volna, amely az 1941–44-es magyar status quo alapjára való helyezkedést hozta volna magával, ami egyrészt elzárta volna a más nemzetiségekkel való kapcsolat megteremtésének lehetőségét, másrészt pedig az akkori nemzetközi politikai viszonyok között megnehezítette volna magának a Szövetségnek a működését és szereplését is. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a névválasztásnál arra is ügyelni kell, hogy egy olyan elnevezést találjanak, amely semmilyen status quóra nem emlékeztet. Falcione azt is nyomatékosította, hogy ennek ellenére az alapítandó szervezetnek nyitva kell hagynia a terület hovatartozásának a kérdését, mivel fő célja a nemzetiségek közötti gyűlölködés megszüntetése, az ellentétek elsimítása, a közös kapcsolatok kidomborítása mellett a közös kommunista és titoizmus elleni harc, az egységes Európáért való küzdelem és a föderációs elv melletti állásfoglalás. Az idő sürgetésére is felhívta a figyelmet, nyomatékosítva, hogy amennyiben az ügyet nem a volt országgyűlési képviselők veszik kézbe, úgy mások fogják azt helyettük megalapítani.⁶⁴

Nagy Iván még abban a hónapban hosszú levélben válaszolt Falcionének.⁶⁵ Ennek első felében a magyar emigráción belüli áldatlan állapotokról, az MNB-n belüli belharcokról írt, s rátérve a délvidékiek szervezkedésére, kijelentette, hogy

[...] sem a délvidéki, sem az általános magyar ügyekben személyem [...] semminemű kibontakozásnak nem állhat útjában. Elismerem, bizonyos

⁶² Nagy Iván válasza Homonnay Elemérnek. San Francisco, 1953. február 13.

⁶³ Lásd: Falcione Árpád levele Nagy Ivánhoz a délvidéki magyar emigrációs szervezkedésről. Buenos Aires, 1953. április 16. (Dévavári 2021, 145–149).

⁶⁴ Falcione Árpád levele Teleki Bélához a Délvidéki Magyar Szövetség megalakításáról. Buenos Aires, 1953. április 16.

⁶⁵ Nagy Iván válasza Falcione Árpádnak a délvidéki magyar emigráció szervezéséről. San Francisco, 1953. április vége.

alkalommal mégis határozottan kiálltam bizonyos tervekkel szemben, azonban azt is csak az ügy miatt. Így a Lengyel-féle terv, amely abban állott, hogy az Ő vezetésével alakul egy látszatszerzet és a délvidéki ügyeket, illetve a magyar ügyeket Ő irányítaná és vezetné. Kötelességszerűen a legkategorikusabban küzdöttem ellene. Ok: Feri múltjában, személyi adottságaiban és kvalitásaiban nem láttam semmi bizonyítékát annak, hogy az ügy jó kezekre volna bízva. Azonkívül természetesen hiányzik nála minden politikai és erkölcsi legitimáció. Elleneztem és fogom azt, hogy a délvidéki ügy, valamely más szervezkedésnek vagy nem délvidéki személyiségnek a nyúlványa.⁶⁶

Ezt követően részletesen beszámolt a Balla Pállal, Teleki Bélával és Szilárd Marcell-lel⁶⁷ a kisebbségi – erdélyi, felvidéki – magyar szervezetek alapításával összefüggő levelezéseinek a részleteiről,⁶⁸ amelyek alapján arra a megállapításra jutott, hogy

[...] nemzetközi vonalon a kisebbségi magyarság szervezkedésére szükség van, mert bizonyos nemzeti szempontból döntően fontos ügyeket és lépéseket az NB⁶⁹ nem akar megtenni, de részben nem teheti meg azokat. [...] Amíg a vasfüggöny mögötti népek ügyét Nyugaton is nem nemzetek, hanem országok szerint kezelik, magunk bajosan tudunk e téren változtatni. [...] Miután egyelőre az MNB messze van attól, hogy a régi magyar kormány szerepét ezügyben betöltse, a kisebbségi magyarságnak a megnyilatkozási lehetősége is lehet ez a mai viszonyok között. Valami fórum kell, hogy a dialektika kidolgozásában és az elvi, vagy még inkább a személyes kérdésekben döntsön. Ez a fórum nem áll sem a Bélából, sem a Marcellból egyedül, hanem abban okvetlen kell hogy egyenrangú tényezőként szerepeljen a Délvidék és Kárpátalja is és ami még ennél is fontosabb, ennek a vezetője csakis a Balla Pali lehet.⁷⁰

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Szilárd Marcell (Trencsén megye, 1898 körül – New York, 1963. június) zsidó származású pozsonyi magyar ügyvéd, a felvidéki magyar zsidók egyik szellemi és politikai vezetője, előbb a Keresztényszocialista Párt politikusa, majd a csehszlovákiai Egyesült Magyar Párt Jogvédő Irodájának az elnöke, a párt pozsonyi irodájának a főtítkára és annak pártigazgatója volt. 1938 szeptemberében, majd 1939 márciusában a csehszlovák hatóságok letartóztatták. A második világháború után Eszterházy János védőügyvédje volt. Valamikor az 1940-es évek második felében New Yorkban telepedett le. Az emigrációban a Csehszlovákiai Magyarok Nemzeti Bizottmányának egyik alapítójaként és főtítkaraként 1952-ben a felvidéki magyarságot sújtó sorozatos jogfosztásokat feltáró, azokat dokumentáló memorandumot nyújtott be az Egyesült Nemzetekhez.

⁶⁸ Ezen levelek többségét nem találtuk meg a hagyatékban.

⁶⁹ Utalás a Magyar Nemzeti Bizottmányra.

⁷⁰ Nagy Iván válasza Falcione Árpádnak a délvidéki magyar emigráció szervezéséről. San Francisco, 1953. április vége.

Miután ezen elképzelések támogatásáról biztosította Falcionét, az alapítandó szervezet elnevezésével kapcsolatban Nagy Iván a fentebbi tételből kiindulva arra mutatott rá, hogy mivel a Nyugat is országokban, s nem etnikumokban/nemzetekben gondolkodott, szükséges abban a „jugoszláv” megjelölés használata, „mert a mi szereplésünknek legfontosabb része a délvidéki magyarság nevében eljárni nemzetközi síkon. Ez elképzelhetetlen egy érthető elnevezés nélkül.”⁷¹

Június 10-én Falcione újabb hosszú levelet írt Nagynak, amelynek a fókuszában a Buenos Airesben végbement erdélyi szervezkedéssel összefüggő tapasztalatai álltak. Leveléből tudni azt, hogy időközben Argentínában is megalakult az Erdélyi Szövetség helyi szervezete, ami egyben hatalmas vihart kavart az ottani magyar kolóniában, s ennek következtében az ottani addigi megosztottság még élesebbé vált. Fő okát Falcione abban látta, hogy Argentínában végül egy olyan tömegszervezetet hoztak létre, amelybe mindenféle kritériumok nélkül mindenkit felvettek, vagyis nem csak az erdélyieket. Ennek pedig az lett a következménye, hogy az Erdélyi Szövetség argentinai szervezetében a csonkaországi, radikális jobboldali mentalitás lett a mérvadó, s azok az álláspontok kerekedtek felül, hogy a szervezetnek a két világháború között működő Revíziós Liga⁷² szellemében kell cselekednie, így az a totális irredentizmus alapjára helyezkedett. Mindennek következtében azonnal kiéleződtek az ellentétek a más nemzetiségbeli emigráns csoportokkal, s értelemszerűen az Erdélyi Szövetség argentinai szervezete a mérvadó (argentin) politikai körökben is szalonképtelenné vált és elszigetelődött. Falcione végkövetkeztetése mindebből az volt, hogy

nekünk tehát nem szabad tömegszervezetet csinálni és nem szabad csonkaországi revíziós-liga jelleget adni, hanem a Közművelődési Szövetség⁷³ gondolatvilágából kell kiindulnunk és arra kell gondolnunk, hogy a mi feladatunk olyan is lehetne, hogy akkor is haza kell térnünk és a lepusztult magyar intelligencia helyét elfoglalnunk, ha netán jugoszláv maradna a Délvidék. Nekünk ugyanazt a szerepet kell betöltenünk a

⁷¹ Uo.

⁷² A Revíziós Liga vagy Revíziós Mozgalom 1927 és 1945 között a trianoni békediktátum igazságtalanságainak békés módosítását elősegítő mozgalom, majd szervezet volt. Elnöke Herczeg Ferenc, alelnöke Eckhardt Tibor volt.

⁷³ A Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség 1940. november 24-én alakult meg, mint az első délszláv államban tevékenykedő magyar kulturális egyesületek ernyőszervezete. Mivel a Magyar Párt működését a jugoszláv hatóságok továbbra sem engedélyezték, így 1941 áprilisáig lényegében politikai funkciókat is ellátott. A különböző magyar politikai frakciók egy platformra állítása céljából, a szemben álló felek tömörítésével 1941. március 24-én hozták létre a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség ötös tanácsát. Ennek tagjai Várady Imre, Deák Leó, Nagy Iván, Pummer Sándor, valamint Bissingen Ernő temesvajkóci földbirtokos voltak. Elvileg a kéthetente üléselő ötös csoport feladata lett volna a jugoszláviai magyar népcsoport politikai, közművelődési, gazdasági és közösségi irányítása. Működését Jugoszlávia 1941. áprilisi lerohanása és felosztása lehetetlenítette el.

Délvidék felé, amit a csonkaországi intelligenciának a csonkaország felé, vagyis mi a Jugoszláviában élő magyarságot kell hogy képviseljük. Tehát: alakítsunk egy maximum 15–20 tagból álló bizottságot.⁷⁴

Csakhogy a délvidéki magyar emigráció megszervezése körül rövidesen komoly feszültségek kulminálódtak. Ezek egyrészt a Nagy által preferált délvidéki németkérdés körül bontakoztak ki, másrészt pedig az Európában élő képviselők egyre inkább neheztelni kezdtek Falcione különutasságára, az argentinai magyar jobboldallal való konfliktusaira.⁷⁵ Kalmár Tihamér 1954. május 18-án például arról írt Nagy Ivánnak, hogy Falcione Árpád politikai koncepciójában balra tolódot, de

nem célolok F.A. balratolódásának részleteibe belemenni, vagy annak okait, hátterét kutatni, ennek megítélését Rád bízom, ugyanúgy azonban a délvidéki volt kollégával szemben bizonyos mértékig kötelező lojalitásból nem vagyok hajlandó a fentemlített tiszteletreméltó konzervatívok mellett F.A. ellen állást foglalni. Bár a vonatkozó levelezés alapján nincs okom a balratolódás tényének valódiságában kételkedni.⁷⁶

Nagy május 21-i levelében viszont arról írt, hogy

a délvidéki ügyekkel kapcsolatos erőlködésemet félreértették. Személy szerint helyzetemre, egészségi állapotomra és jelenlegi életkörülményeimre való tekintettel semminemű szereplési, vagy pláne érvényesülési ambícióim nincsen. Nem szándékoztam sem akkor, sem mostanában a tisztességes foglalkozást az iparszerű honmentés, mint kereseti és megélhetési forrással felváltani. Teljesen névtelenül, minden érdek nélkül akartam személyi és tárgyi ismereteimet és némi politikai tapasztalatomat az ügy rendelkezésére bocsátani. [...] Ne értsd félre, én teljesen tisztában vagyok azzal, hogy ez ellenére útnak lehetett volna indítani az egészet. És a barátaim is valószínűleg előbb, vagy utóbb helyeselték volna a dolgot. Nekem azonban egy ilyen modushoz nem volt már erőm. Én akartam, én ismét munkába álltam volna és egy tervezetet ajánlottam. Azonban az egész nem indulhatott meg a délvidéki törvényhozó barátaim egyhangú helyeslésével. Ami egyedül számomra lett volna fontos és az indulásnak a feltétele. Ez elmaradt.⁷⁷

⁷⁴ Falcione Árpád levele az Erdélyi Szövetség argentinai tagozatával való tapasztalatairól. Buenos Aires, 1953. június 10.

⁷⁵ Az argentinai magyar csúcsszervezetben, a Centro Hungaróban Luttor Ferenc (1889–1953) halála után hatalmi harcok törtek ki. Az akkor már évek óta az argentinai nyilas és imrédysta csoportokkal személyes harcot vívó Falcione köré csoportosuló alulmaradtak az 1953. július 1-jei választásokon, aminek következtében Falcione és Lindvay kiléptek a Centróból. Bővebben lásd Dévavári 2021, 150–153.

⁷⁶ Kalmár Tihamér levele Nagy Ivánhoz. Dornbirn, 1954. május 18.

⁷⁷ Nagy Iván válasza Kalmár Tihamér május 18-i levelére. San Francisco, 1954. május 21., késő este.

Augusztus 19-én Kalmár Tihamér arról értesítette Nagy Ivánt, hogy Korányi Elemér, Lengyel Ferenc és Kalmár megbeszélést tartottak, s azon egyetértettek abban, hogy a szervezkedést mihamarabb meg kell kezdeni. Arról is beszámolt, hogy Kalmár ezen a tárgyaláson hosszas rábeszélés után Lengyelt végül arról győzte meg, hogy tegyék félre a sérelmeket és az ideológiai különbségeket,⁷⁸ s együttes erővel „a régi szellemben működünk mi régiek együtt”.⁷⁹ Ezután Kalmár reagált Nagy levelére, amelyben hevesen ellenezte a Lengyellel való együttműködést, mivel szerinte „Lengyel múltja és jelleme őt nem predesztinálja erre a szerepre és különben sincsen ehhez legitimációja”,⁸⁰ majd arra kérte, hogy ezt az álláspontját revideálja, mivel „felesleges hangsúlyoznom, mennyire károsnak és meg nem engedhető luxusnak tartom a régi kipróbált fegyvertárral szembeni jelentéktelen személyi ellentét kielezését”.⁸¹

Úgy tűnik, az ellentéteket végül sikerült tisztázni, s ilyen előzmények, majd hosszas szervezkedés és levélváltások után 1954. június 17-én Falcione Árpád és Lindvay Nándor körlevelet intézett a volt törvényhozók közül Kalmár Tihamérhoz, Korányi Elemérhez, Nagy Ivánhoz és Vámos Jánoshoz, amelyben kezdeményezték a jugoszláviai magyarság emigrációs szervezetének a megalapítását előkészítő bizottság megalakulását.⁸²

A rendelkezésünkre álló iratok azt mutatják, hogy Nagy Iván továbbra is rendíthetetlenül kitartott Falcione mellett, s június 24-én támogatásáról is biztosította az előkészítő bizottság létrehozásával kapcsolatban, azonban továbbra is elutasította abban Lengyel potenciális vezető szerepét, s ezzel összefüggésben egyben egyértelművé tette azt is, hogy felfogása szerint

a jugoszláviai magyarság emigrációs szervezetének megalapítására politikai és erkölcsi alapon azok jogosultak elsősorban, akik annak idején az ottani magyar nép bizalmából annak politikai megbízottai voltak és képviselték. Ez az alap azonban a volt törvényhozókat is csak azon esetben jogosítja fel teljes mértékben, ha mint testület járnak el. Máskülönben, csak egyéni kezdeményezésről vagy kísérletezésről lehet szó, és az egésznek politika értéke és súlya annyi, amennyit az illető, vagy az illetők a jugoszláviai magyarság kisebbségi életében politikai téren jelentettek.

⁷⁸ Ennél a pontnál kénytelenek vagyunk rámutatni arra az ellentmondásra, hogy miközben Kalmár és Korányi Falcionét és átvitt értelemben Nagyot vádolta baloldali elhajlással, addig a köztudottan liberális és baloldali kötődéssel rendelkező Lengyellel egyezkedtek az ideológiai különbségek félretételéről.

⁷⁹ *Kalmár Tihamér levele a szervezkedés körüli konfliktusokról*. Dornbirn, 1953. augusztus 19.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² *Falcione Árpád és Lindvay Nándor körlevele Kalmár Tihamérhoz, Korányi Elemérhez, Nagy Ivánhoz és Vámos Jánoshoz*. Buenos Aires, 1954. június 17.

[...] Az előkészítő bizottságban csak azon esetben kívánok részt venni, ha ezen bizottság első ténykedése az, hogy saját ügyrendjét a demokratikus elvek tiszteletben tartásával határozza meg. A bizottság csak azon esetben tekinthető megalakultnak, ha a volt délvidéki törvényhozók közül legalább négyen, azaz a szabad világban élők kétharmada adja ehhez beleegyező hozzájárulását.⁸³

Pár nappal később, miután a válaszok megérkeztek Buenos Airesbe, 1954. június 30-án Falcione és Lindvay újabb körlevelet küldtek szét, amelyben bejelentették, hogy a beérkezett visszaigazolások alapján Falcione Árpád, Kalmár Tihamér, Korányi Elemér, Lindvay Nándor, Nagy Iván és Vámos János részvételével megalakult a Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány (JMNB) Előkészítő Bizottsága, s egyben javaslatot tettek arra, hogy az új szervezet elnöke Korányi Elemér volt országgyűlési képviselő legyen.⁸⁴ Azt is ajánlották, hogy a megalakítandó testület önmagát olyképpen egészítse ki, hogy tagjai sorába hívjon meg még néhány olyan személyiséget, akik tevékenységükkel a JMNB munkáját hathatósan elősegítik. Arról is döntés született, hogy Nagy az Amerikai Egyesült Államokban, Kalmár Ausztriában, Lindvay Argentínában, Vámos pedig Németországban kezdik majd meg az országos szervezetek alapítását, nyomatékositva azonban azt is, hogy

e szervezetek zömét a volt kisebbségiek alkossák és ne a trianoni ország területén működött revíziós ligákra emlékeztető alakulások legyenek. Olyanok vezessék tehát, akik a ma Jugoszláviához tartozó területeken voltak honosak és oda is kívánnak majd visszatérni, akiknél tehát az otthon fogalma e területhez fűződik.⁸⁵

Augusztus végén Korányi Elemér és Kalmár Tihamér arról értesítették Nagyot, hogy megvitatták a szervezkedés kérdését, s az egység érdekében „szível, lélekkel együttműködünk”, s ezért Korányi végül elvállalta a leendő szervezet elnöki tisztségét. Egyben arra kérték, hogy Teleki Bélával tisztázza az alapításban az Unió clevelandi szervezetének a szerepét, elsősorban azért, mert olyan információkat kaptak, hogy Homonnay időközben kilépett az Unióból. Azt is jelezték Nagynak, hogy Falcione továbbra is mély hallgatásba burkolódzott, a hozzá intézett levelekre nem kapnak választ.⁸⁶

⁸³ Lásd: *Nagy Iván körlevele Falcione Árpádhoz és Lindvay Nándorhoz a délvidéki szervezkedésről*. San Francisco, 1954. július 14. In *Klikkharcok az emigrációban*. 154–156.

⁸⁴ *Falcione Árpád és Lindvay Nándor körlevele a Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány Előkészítő Bizottságának megalakulásáról*. Buenos Aires, 1954. június 30.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ *Korányi Elemér és Kalmár Tihamér a törvényhozók egységének a helyreállításáról*. Dornbirn, 1954. augusztus 24.

Szeptember harmadikán Nagy hosszú levelet írt Falcionének, melyben részletesen beszámolt a Homonnayval folytatott levélváltásáról, arról, hogy azokban Homonnay bejelentette Nagynak, hogy kilépett az Unióból, s kilátásba helyezte, hogy amennyiben a volt délvidéki országgyűlési képviselők nem lépnek a megalapítás ügyében, úgy egy másik lehetőséget fog felhasználni. Ezért arra kérte Falcionét, hogy Homonnay egyértelmű zsarolása miatt sürgősen adjon választ a Korányi és Kalmár levelében foglaltakra. Ezután egyértelművé tette azt is, hogy Korányi elnökségét ő is támogatja, ahogyan a JMNB Homonnay Elemérrel, Krámer Tiborral⁸⁷ és Balla Pállal való kiszélesítését is, ugyanakkor elvetette Falcione azon kezdeményezését, hogy az új szervezetet a volt Kultúrszövetség mintájára állítsák fel. Azzal érvelt, hogy

az amúgy is túltengő magyar emigrációs szervezkedést nem szabad megterhelni még külön délvidéki politikai, kulturális vagy társadalmi szervezetekkel. Mi délvidéki magyarok tagjai vagyunk és maradunk a magyar nemzeti közösségnek. És azok is akarunk maradni minden tekintetben. Jelenlegi kilépésünk csak pontosan körülírt és a délvidéki magyarság képviselétével, a délvidéki magyar érdekek védelmével kapcsolatos. Ezt kénytelenek vagyunk megtenni, mert az erre illetékes MNB ezt eddig elmulasztotta és nincsen kilátás arra, hogy e téren rövidesen változás állna be. Szükségesnek tartom kihangsúlyozni, hogy a magam részéről mindenben a JMNB-nal kapcsolatos kérdésben képviselőtársaim többségének a döntése szerint fogok eljárni. Azt remélem, hogy a JMNB megindulásával hozandó összes fontos határozataink egyhangúak lesznek.⁸⁸

Választ nem kapott, így szeptember 12-én újabb levelet írt Falcionének.⁸⁹

Kedves Pursi!⁹⁰

Miután fölszólításotokra⁹¹ küldött válaszomra és az utána küldött második levelemre⁹² sem érkezett válasz, kénytelen vagyok feltételezni, hogy

⁸⁷ Krámer Tibor Krámer Gyula fia volt. Életrajzát nem tudtuk rekonstruálni. Édesapja, Krámer Gyula (Kúla, 1883. május 27. – Újvidék, 1945. november 26.) gyáros, az újvidéki Polgári Kaszinó elnöke, a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség, majd a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség elnöke és a Nemzethűség Igazolások kiadó Tíz Bizottság, 1942-től a magyar parlament felsőházának tagja volt. 1945-ben Deák Leóval együtt halálra ítélték, majd kivégezték.

⁸⁸ Nagy Iván levele Falcione Árpádnak a JMNB szervezésével kapcsolatban. San Francisco, 1954. szeptember 3.

⁸⁹ Nagy Iván levele Falcione Árpádnak a kulisszák mögött zajló eseményekről. San Francisco, 1954. szeptember 12.

⁹⁰ A Pursi Falcione Árpád beceneve volt.

⁹¹ Utalás a június 24-én írt levélre.

⁹² Utalás a fentebb ismertetett szeptember 3-i levélre.

vagy a leveleket nem kaptad meg, vagy valami más bajod van. Ezen leveleket ajánlottan fogom feladni.

A JMNB megalakítása további halasztást nem tűr. Értesülésem szerint számolhatunk azzal, hogy kilépésünk után, vagy azt megelőzően egy látszat délvidéki szervezet megalakítására. Szerintem nem délvidéki magyarok csinálják, hanem a magyar emigrációs politikának azon nemzeti irányzata, amelyet a nyilasok szeretnének megnyergelni, vagy már meg is tették. Nekik kellene egy olyan délvidéki szervezet, amelyet saját külön céljaik szolgálatába állítanának. Igénytelen véleményem szerint a Béla⁹³ tévedett, amikor azt gondolta, hogy a délvidéki szervezkedés lehetséges délvidékiek nélkül, vagy esetleg egynéhány teljesen ismeretlen állítólagos délvidéki bevonásával. Az elgondolás az volt, hogy a munkát csinálná a Homonnay és a Béla irányítaná. A te levelezésedből is látom, hogy Te sem voltál e megoldástól távol. Legfeljebb úgy vélted, hogy a Homonnay munkájához mi adjuk a stafaget. Az biztos, hogy érdekünk volna az Elemérrel való együttműködést megtalálni. Nem tudom azonban, hogy mennyire sikerül ez. Attól félek, hogy ő nem akar velünk együttműködni. Hanem, saját ezirányú működéséhez a mi esetleges fejbőlintásunkat vártam. Különbben beszéljen Homonnaynak ez év szeptember 12-én írt levelének részletei – az UNIO-ból való kilépése: Nekem mindenkor megvoltak a magam nézetei és a magam kapcsolatai. Az UNIO-n kívül álló személyiségekhez ezeket a nézeteket és ezeket a kapcsolatokat nem változtattam meg és nem lazítottam az UNIO kedvéért. Az UNIO-hoz annak idején csakis azért csatlakoztam, mert éppen az UNIO hirdette meg, hogy az emigráció csakis külpolitikai feladatokkal foglalkozhatik és én odahaza is csakis ilyen kérdések iránt érdeklődtem. Sajnos, eddig a programból alig valósult meg valami, s mindez csak azért, mert az UNIO vezetőinek minden energiáját a NB körüli viták emésztették fel, illetve az Erdélyi Szövetséggel párhuzamosan alakított Pro Transilvaniával⁹⁴ folytatott egyezkedési tárgyalások.

A délvidéki szervezkedés tárgyában ugyanezen levelében szó szerint a következőket [írta]:

leveledben sajnos nincsen semmi pozitívum, amely lehetővé tenné számomra, hogy közbelépjek a tőletek független szervezkedés megelőzésére, mert e körök határozott szándéka ily szervezetet a közeljövőben

⁹³ Teleki Béla.

⁹⁴ 1953-ban Innsbruckban alapított erdélyi magyar emigráns szervezet.

megalakítani a Délvidék egészének Magyarországhoz való maradéktalan visszacsatolásának a programjával. Ezen elhatározásukban csakis akkor változtatnak, ha megelőzitek őket és ha ugyanezzel a programmal jöttök ki.

Én kifogás tárgyává tettem, hogy miért nem nevezi meg a délvidéki köröket vagy személyeket, mert azokkal akkor közvetlenül is érintkezésbe léphetünk. Nem tudom megérteni, hogy milyen délvidéki becsületes politika az, ahol a velünk szembenállók állítólagos délvidékieket nem szabad ismernünk, vagy micsoda kapcsolat van köztünk és Homonnay között, amikor ő az állítólagos délvidékiek személyazonosságát nem nevezi meg. Amikor én a Clevelandben élő délvidékiek levelezése alapján illet nem is tudtam megállapítani. Tehát, hihetem, hogy nincs is. Veled kapcsolatos dolgai: ami bizonyos, hogy a Falcione általam ismert programot nem hajlandók magukévá tenni, de a Te programodhoz is csak akkor csatlakoznak, ha annak realizálását megkezded. Azzal a tételleddel, mintha kizárólag a volt képviselőknek volna joguk a Délvidék kérdésével az emigrációban foglalkozni, nem tudok egyetérteni (ilyet én nem írtam neki). Annak idején rajtad kívül egyetlen volt képviselő sem adott életjelt magáról (kivételt csupán Vámos János képez, a KM Vasárnapjában⁹⁵ közölt kiváló cikksorozatával. Korányi Elemér bátyánk az emigráció közszeretében álló egyénisége, de a délvidéki kérdésben eddig egy jottányit sem tevékenykedett. Falcione argentinai szereplése pedig egészen kiábrándító.

Következik a képviselők kioktatása a mulasztásaikra és kötelességükre. Majd a titokzatos délvidéki körökről ezt állapítja meg:

a külön szervezkedés tehát nem személyetek ellen irányul, hanem politikai szükségesség. A délvidéki emigráció óhaja. Ha e szervezkedés élén állók annak idején nem is játszottak szerepet, vagy legalábbis vezető szerepet a Délvidék politikai életében, az még nem jelenti azt, hogy alkalmatlanok a politikai szerepvállalásra, hiszen Ti sem mint tapasztalt politikusok kezdtétek a politikai pályafutásotokat. A hiányzó rutin, tapasztalat és kapcsolatok helyébe ők talán a fokozott kötelességtudást, a fokozott munkavállalást állítják, s bizton hiszik, hogy önzetlen

⁹⁵ A *Katolikus Magyarok Vasárnapja* lapot 1894. október 24-én Böhm Károly lelképásztor alapította Clevelandben a Szent Erzsébet Egyházközösség folyóirataként, *Szent Erzsébet Amerikai Hírnöke* névvel, 1900-ban nyerte el későbbi nevét. 1916-ban megszűnt, majd 1935. szeptember 5-én újraindult. 1938 és 1942 között szünetelt a megjelenése. 1942. január 2-tól 1993 karácsonyáig újra megjelent. Elsősorban a katolikus kivándorlók, majd az emigránsok hetilapja volt.

minden személyi pártpolitikai szempontból független vállalkozásukkal a délvidéki magyarság érdekeit sikerrel tudják majd a nemzetközi síkon a közvélemény elé vinni. Ők minden bizonnal kellő tisztelettel tekintenek politikai múltatok felé, s örülnének, ha nem könnyű munkájukban tanácsaitokkal mögöttük állnátok, de elég erősnek érzik magukat arra is, hogy a küzdelmet nélkültek is felvegyék. [...] A mostani levelezésemet Vele annyira fontosnak tartom, hogy Neked is meg Korányinak is kívánságra megküldöm az eredeti írásokat. Ezt most azért tartottam szükségesnek megírni, mert felfogásom az, hogy rá, mint a délvidéki szervezkedés fő mozgatójára nem lehet számítani. Kívánatos volna a kettős szervezkedés megakadályozása, de ő úgy látszik, szükségesnek tartja ezt és az erdélyi vonal állapotait akarja nálunk is. Nem tudom, hogy hány délvidékit talál. Ezek szerint, mint titkár szóba sem jöhet. Valószínűleg nem is vállalná, csak a felkérést várja a saját legitimációjának az igazolására. Nekünk mielőbb ki kell lépnünk. Légy szíves egy bejelentési tervezetet, illetve annak egyes pontjait formulázni. Én is megteszem egy héten belül. Szerintem foglalkoznunk kell azzal, hogy ki legyen a titkár a Homonnay-ügy ilyen alakulása folytán. Valamilyik fiatalabb délvidéki. Esetleg dr. Szalontay Zoltán,⁹⁶ vagy dr. Krámer Tibor (Gyula fia), aki Kanadában él, nyelveket beszél és apja révén a politikai legitimáció is megvolna. [...] Választ várok! Régi barátsággal ölel: Iván

Október 23-án Homonnay arról értesítette Nagy Ivánt, hogy pár nappal előbb, október 17-én megalakult a Délmagyarország Felszabadító Tanácsa,⁹⁷ amelynek elnökévé Lebach Antalt, főtitkárává pedig Lengyel Ferencet választották meg. Ezután Homonnay részletesen felsorolta az új szervezetben szerepet vállalók névsorát, majd hozzátette, hogy a megalakuló gyűlés egy olyan határozati javaslatot is elfogadott, amelynek értelmében az elnökség fel fogja kérni

⁹⁶ Szalontay Zoltán (? – Sarasota, Florida, 1991 augusztusa) 1940 szeptemberében a Jugoszláviai Magyar Orvosok Szövetkezetének alapító tagja, elnöke, 1941 és 1944 között az újvidéki közkórház igazgatója volt. A háború után előbb az Ohióban lévő Lansing városában telepedett le, majd Pittsburgbe, végül Sarasotába költözött, s orvosként dolgozott. Az ötvenes évek második felében bekapcsolódott a Délmagyarország Felszabadító Tanácsának a munkájába.

⁹⁷ A Délmagyarország Felszabadító Tanácsa radikálisan szakított a Falcione–Nagy által a JMNB részére megfogalmazott programmal. Programpontjának három fő célkitűzése a következő volt: 1. küzdeni a Jugoszláviához csatolt délmagyarországi területek népeinek Tito kommunista uralma alól való felszabadításáért; 2. Jugoszlávia valamennyi elnyomott népével együttesen küzdeni a nagyszerb hatalmi törekvések végleges felszámolásáért, vagyis Jugoszlávia megszüntetéséért; 3. Délmagyarország valamennyi népével egyetértésben kiharcolni e területeknek Magyarországhoz való maradéktalan visszacsatolását. In *Megalakult Délmagyarország Felszabadító Tanácsa. Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1954. október 31. 1.

a volt törvényhozókat, hogy együttműködésüket, támogatásukat megnyerje.⁹⁸ Végezetül pedig azt írta, hogy

ilyen megkeresés minden bizonnyal rövidesen Hozzád is be fog futni. Nagyon örülnénk, ha válaszod pozitív lenne. Minden bizonnyal lehetne találni oly formulát, mely számodra, vagy számotokra kellő súlyt és irányítási lehetőséget biztosítana. [...] Én hiszem, s remélem, hogy Te túl tudod tenni magad a személyi szempontokon, s csak a nagy célt látva Te is felzárkózol a munkavállalók sorához, akik egyike sem címért, vagy szereplési vágyból állt az élre, hanem mert az ügyet kívánja szolgálni.⁹⁹

Október 31-én a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* címoldalon közölte tudósítását a Délmagyarország Felszabadító Tanácsának clevelandi megalakulásáról.¹⁰⁰ Nagy a fejleményekről azonnal értesítette Falcionét:

új helyzet állt elő, mit csináljunk, milyen álláspontot foglaljunk el az egészszel szemben? Homonnay egyik levele szerint hasznos tanácsainkat köszönettel fogják nyugtázni. „Ők elég erősek, hogy a saját lábukon eljárnak.” Jelenlegi erejük: Homonnaynak a Vasárnappal¹⁰¹ és Lelbachnak talán a Hídverőkkel¹⁰² még mindig fennálló kapcsolata. Az egész társaságban ő (H.) az egyedüli, aki dolgozni fog. Aki azonban már most folytatni akarja szakasztottan azt, amit annak idején a Revíziós Liga tett. Az én álláspontom szerint nem szabad elsietnünk a dolgot. Az fontos, hogy a volt törvényhozók egységes álláspontot foglaljanak el. Ha ezt nem

⁹⁸ A *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1954. október 31-i tudósításában ezzel kapcsolatban a következőket írta:

„Délmagyarország Felszabadító Tanácsa csakis külügyi tevékenységet kíván folytatni. Mint pártpolitikán felülálló s független szerv, kész együttműködni minden – a marxista ideológiát elvető – párttal, csoporttal, vagy szervezettel, amennyiben azok a Tanács célkitűzéseit magukévá teszik s célkitűzéseinek megvalósításában aktívan közreműködnek. Az egyetemes magyar emigrációs képviselő megteremtésében a Tanács kész közreműködni. Az alakuló gyűlés felhatalmazta az elnökséget arra, hogy a volt délvidéki képviselők, valamint diplomáciai testületünk délvidéki származású, vagy a délvidéki kérdéssel foglalkozó tagjai közreműködésének biztosítására tegyen kezdeményező lépéseket. Helyi viszonylatban nyomban elhatározta az Emigrációs Együttműködéshez való csatlakozást.” Megalakult Délmagyarország Felszabadító Tanácsa. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1954. október 31. 1.

⁹⁹ Homonnay Elemér levele Nagy Ivánhoz a Délmagyarországi Felszabadító Tanács megalakulásáról. Cleveland, 1954. október 23. A levél teljes szövegét lásd Dévavári 2021, 167–169.

¹⁰⁰ Megalakult Délmagyarország Felszabadító Tanácsa. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1954. október 31. 1, 3.

¹⁰¹ Utalás a *Katolikus Magyarok Vasárnapjára*.

¹⁰² A nemzetiszocialista/nyilas eszmeiséget hirdető *Hídverők* szemle 1948 és 1962 között Pfaffenbergben jelent meg. Első számát ifj. Máriás Ferenc és Tábori Miklós szerkesztette, Kocsondy Zoltán és Takács Sándor adta ki. Hamarosan a lap főszerkesztője Alföldi Géza, a Szálasi-kormány propagandaminisztériumának államtitkára lett, majd Zandtban jelent meg.

tesszük meg, politikai analfabetizmusról állítunk ki bizonyítványt. Mielőtt a továbbiakat elhatároznánk, levezzük le egymás között az egészet.¹⁰³

Hogy Falcione mit válaszolt, egyáltalán válaszolt-e bármit, azt nem tudjuk. 1955. január 29-én Kalmár Tihamér hosszú levelet írt Nagynak, amelyben a JMNB kudarcának okait járta körül. A levelet, annak áttekintő jellege miatt – a személyi részeket elhagyva – most teljes terjedelmében közöljük.

Kedves Iván!

[...]

Most pedig térjünk át a mi ügyünkre. Bár nem kimondottan „fehér könyvnek” készül ez az írásom – mégis terjedelmére való tekintettel – azt a magyarázatot kell hogy adjam, hogy a kronologikus sorrend betartása miatt vissza kell nyúlnom az 1952-es évbe, amikor első ízben merült fel a JMNB megalakításának a szükségessége. Egy levél keretében lehetetlen volna az összes részletre kitérni, mindössze azokra a tervbe vett lépésekre vagy elhatározásokra hivatkozom, amelyek esetleg alkalmasabbak lettek volna az ügyet előbbrevinni, továbbá azokra a mulasztásokra, melyek talán az ügyet kátyúba juttatták.

Ezeket most időrendi sorrendben sorolom fel, az előbbi megjelölése nélkül, teljesen Reád bízva azok megfelelő osztályozását.

Ugyanakkor az ügy érdekében kívánatosnak mutatkozik, hogy az összes mellékkörülményeket és az egész ügy kapcsán – hangsúlyozom főleg mások részéről – felmerült hátsó gondolatokat megvilágíthassuk – ridegen rá kell mutatni egyes jelenségekre és híresztelésekre, melyeknek ismerete szükséges a helyes vélemény kialakításához, továbbá az ebből folyó szükségszerűen megteendő további lépésekhez.

Meg kell állapítanom, hogy az egymás iránti közös múltunk alapján is kötelező kölcsönös bizalom sajnálatos hiányának – melyet egyébként Te Csatappal¹⁰⁴ szemben róttál fel – egyik következménye, hogy a helyzetképet a legtöbb esetben hiányos mozaikokból kell összeállítani, mely rengeteg felesleges fáradság, néha helytelen következtetésekre és végül is nemkívánatos helyzetek bekövetkeztéhez vezet. (Példaképpen megemlítem, hogy arról sem volt tudomásom és most megdöbbenéssel olvastam egyik neki írott leveledből, melyben megismétled szó szerint az ő feltett kérdését; „Hogy mi tényleg az egész délvidéket Magyarország integráns

¹⁰³ Nagy Iván levele Falcione Árpádhoz a Délmagyarországi Felszabadító Tanács megalakulásáról. San Francisco, 1954. október 31. A levél teljes szövegét lásd Dévavári 2021, 171.

¹⁰⁴ Korányi Elemérre való utalás. „Csatapap” elnevezéssel azért illették, mert az első világháborúban tábori lelkészként szolgált.

részének tekintjük-e és az e a programunk hogy ez megvalósuljon.”/!!!/) Vonatkozó levelezésemből megállapítom, hogy megalakulásunk tárgyában 1952 kezdete óta folytattunk levélváltást, melyekben mindketten felismertük a Délvidéki Szövetség (annak idején így neveztük) megalakításának parancsoló szükségességet, és melynek során a magam részéről biztosítottalak a régi szoros együttműködésemről és a továbbiakban ismételten sürgettem mielőbbi megalakulásunkat.

Az ezt követő idő szervezkedési előkészületeket és tervezeteket tartalmazó levelezéssel telt el, melyek hosszú időre való kitolódását egy tragikus körülmény; a négy világrészre való szétszóródottságunk jellemez. Csatapap Vorarlbergbe való megérkezésével hosszabb idő után először nyílt lehetőség egy személyes eszmecsere. Ez a megbeszélés nálam, Dornbirnben csatapap, L. Feri és közöttem folyt le. Egyetértettünk abban, hogy haladéktalanul alakuljunk meg és miután csatapap az elnökséget vatikáni tilalom miatt nem vállalhatta, javasoltuk, hogy a vezetést más észszerűnek látszó okokból is – melyre annak idején beszámolómban kitértem – egy szervezőbizottság lássa el. Erről 953. VIII. 19.-én kelt írásomban számoltam be. Ugyanakkor csatapappal egyetértésben utaltam annak szükségességére, hogy a lehetőség szerint és a cél érdekében ássátok el a csatabárdot L. F.-vel.¹⁰⁵

Az ezt követő időben több ízben volt alkalmam Ibk-ban¹⁰⁶ megbeszéléseket folytatni UNIO-s barátainkkal a küszöbönálló megalakulásunkról – melyet M. Louis¹⁰⁷ mindannyiszor maga is sürgetett – és melynek során ismételten tudomásomra hozták aggályukat az irányban, miszerint Te ebben aktívan nem vehetsz részt, mert 1. álnéven szerepelsz,¹⁰⁸ 2. két házad adminisztrálása és az ebből folyó vita és ellenségeskedés Kadárral minden idődet leköti, 3. a sváb kérdésben több kárt okoztál, mint hasznot, mert egymás ellen kijátszottad őket és ezért ők hallani sem akarnak Rólad, végül 4. mindenkivel tengelyt akasztasz. Mindezekből következtetve jóakaróid azt a látszatot igyekeznek teremteni, mely szerint Te az 1. pontba foglaltak miatt nem léphetsz ki a porondra mint leader,¹⁰⁹ ezért és ebből kifolyólag húzod az ügyet és igyekszel minden más megmozdulást elfűrészelni. (Ismételten hangsúlyozni kívánom,

¹⁰⁵ Fentebb ismertettük a levél tartalmát.

¹⁰⁶ Innsbruckban.

¹⁰⁷ Máriaffy Lajos.

¹⁰⁸ Nagy Iván John Nady néven élt az Egyesült Államokban.

¹⁰⁹ Vezető.

hogy az ügy érdekében és tiszta kép nyérése céljából írom neked ezeket a dolgokat és a magam részéről mindannyiszor élesen kikeltem ezen állításokkal szemben. Hivatkozom itt 1952. dec. 17-iki levelemre.¹¹⁰⁾

1954. május 18-án egy hosszabb levélben sürgettel a megalakulásra és újra felvettem a súlyos felelősség kérdését, mely bennünket úgy az otthoniak, mint az emigráció előtt terhel.

Így jutottunk el a múlt év május 19-én kelt Fricke,¹¹¹ illetve clevelandi Uni kör¹¹² felszólításához. Ezt a svájci címre érkezett levelet – melyhez, mint érdekességet meg kell jegyezni, hogy az Bátor címen érkezett, ezt viszont Clevelandben csak Balogh Pista és a Lebach A. tudták, ebből nyilvánvaló, hogy utóbbi már akkor bírta az UNIO támogatását – azon nyomban még onnan közöltem Veled, ill. annak tartalmát, hozzáfűzve, hogy annak lényege véleményem szerint sugalmazott, továbbiakban pedig kértelek, nézz utána haladéktalanul, kik a mozgatói ennek az ügynek.

Visszatérve Dornbirnbe, azonnal levelet írtam csatapapnak, kérve őt egy megbeszélésre. Közvetlenül Ibk-ban járván Louis közölte velem, hogy helyes lenne, ha a Forschungsinstitut¹¹³ legközelebbi ülésére egy délvidéki kiküldöttet delegálnák, melyről ugyancsak értesítettem csatapapot, sürgetve őt egy sürgős összejövetel mielőbbi megjelölésére.

Louisnál ugyanakkor szintén tiltakoztam a clevelandi UNIO kör ilyen formában való illetéktelen beavatkozása miatt. Kértem, közölje velem a clevelandi UNIO kör tagjainak a névsorát, melyre azt a választ adta, hogy az ismeretlen előtte (!). Kérdésemre, milyen szerepet tulajdonít szóbanforgó ügyben Homonnainak, azt felelte, hogy H. az UNIO-ból kilépett és így vele minden összeköttetés megszakadt. (!)

A továbbiakban Louis közvetítésével ill. rajta keresztül befutott Pursi és Nandi ismeretes felszólítása, melyet azonnal továbbítottam Csatapapnak, ismét kérve őt, hogy most már egy haladéktalan megbeszélésre, sajnos újra eredménytelenül. E tárgyban V. 27, VI. 10, VI. 13, VI. 24 és VII. 5-én írtam neki, míg végre VII. 6-án létrejöhetett a megbeszélés. (Betekintés végett, de kizárólag saját használatodra csatolom egyikét e leveleknek másolatban.)

¹¹⁰ A levelet nem találtuk meg a hagyatékban.

¹¹¹ Fricke Valér (Gyöngyösháza, 1900. szeptember 16. – Cleveland, 1982. január 10.) magyar politikus. A magyaróvári gazdasági akadémián szerzett oklevelet. 1939 és 1944 között kormánypárti országgyűlési képviselő volt. 1941-ben követelte a Szociáldemokrata Párt betiltását, a nyilas hatalomátvétel után a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja volt. 1945 májusában az „értelmiségi árulók” kormány által közzétett névsorában szerepelt. 1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja volt.

¹¹² Helyesen: UNIO-kör.

¹¹³ Forschungsinstitut, magyar jelentése: Kutatóintézet.

Erről a megbeszélésről VII. 8-án¹¹⁴ kelt levelemben tájékoztattunk, melynek lényegét akkor Te teljes egészében magadévá is tetted. Egyidejűleg válaszoltunk Pursinak és Nándinak. E levélnek másolatát most újólag csatolom. Erre a levelünkre mind a mai napig, tehát immáron 6 hónapja sem Pursitól, sem Nánditól választ nem kaptunk! (A történetek után ennek a fenti Hozzád intézett levélnek még az ad külön érdekességet, hogy bevezetőjében nyomatékkal kértelek; nyújts világosabb helyzetképet az ott történetekről, u. i. előző levelemben Veled egy ibk-i hír alapján közöltem, hogy a délvidékiek USA-ban megalakultak Lebach A. elnökletével és a Te áldásod is rajtuk van. – Válasz erre mindössze annyi volt, h a L. ügyhöz nincs kommentárod.)

Miután a következő hetekben hiába várunk Buenos Aires-i választ, aug. 24-én újra levelet intéztünk Hozzád, melynek lényegesebb pontjai a következők voltak:

1. A Fricke levél megfelelő megválaszolását,¹¹⁵ egységes fellépésünket dokumentálandó, – Reád bízunk, illetve erre felhatalmaztunk.
2. A szervezkedésben – amint azt már a múltban is szükségesnek tartottuk, ebben leveleztünk és itt is megbeszéléseket folytattunk – szívvvel, lélekkel együttműködünk.
3. Koráni ideiglenesen vállalja az elnökséget.
4. Javasoltuk Homonnay beválasztását.
5. Pursinak és Nándinak adandó válasz közlésére felhatalmaztunk.
6. Közöltük Vámos együttműködési készségét. (Te most még is azt írod, hogy ő distanciózza magát.)
7. Javasoltuk és ugyancsak felhatalmaztunk arra, hogy azonnal lépjen érintkezésbe Balla Palival.
8. Végül szükségesnek jelentettük ki Gerő és a 3 sváb képviselővel való kapcsolatunk jövőbeni kérdésének meghatározását.
Dióhéjban ezek voltak azok az előkészületek, melyeknek sajnálatosan hosszas eltolódása végül is a DFT megalakulásához vezettek.
A továbbiakban szükségesnek tartom még hogy az alábbiakban röviden tájékoztassalak az azóta történetekről, annál is inkább, mert ezeknek birtokában, illetve ismeretében egyes személyek szereplése egészen más megvilágításba kerül. Ezeket azonban csak szigorúan bizalmas jelzéssel, tehát csak betekintésre és nem felhasználásra közlöm Veled: a Szilárd

¹¹⁴ Ennek tartalmát fentebb ismertettük.

¹¹⁵ Ennek tartalmát nem tudtuk rekonstruálni.

Marcell írja december 11-én: „Megírtam Ivánnak is, akit még a régi szép időkben ismerek, hogy nézetem szerint még semmi sem késő, mert bizottmányt még most is fel tudtok állítani, de ahhoz az kell, hogy azonnal cselekedjete. Azt is felajánlottam, hogy ha van bizottmánytok, akkor megtalálhatjuk az együttműködés lehetőségét, mert sokban azonosak helyzeteink. Ti is szlávok uralta területről valók vagytok. A Homonnai féle alakulat magán viseli a Teleki féle erdélyi szövetség mintaképét. Annak másolata és így nem nehéz megtalálni a kiinduló pontot. Mindnyájan a legnagyobb készséggel állunk rendelkezésetekre.”

Teleki Béla írja karácsonyra: „A Délvidéki Szövetség ügye sem a kellő formát vette. A mozgékony és kissé érvényesülni akaró Homonnai vette kezébe, aki Farkas és a Csehszlov, N.B. szerint igazodik. Ezek miatt tőlünk is eltávolodott és az UNIO-ból nyár elején kilépett. Iván reám aprehendál, Pursi meg, amint másoktól hallom, az UNIO-ból akar kilépni; azért, mert háttérbe szorítottuk.

Simonyi¹¹⁶ dec. 19-én írott levelében: 1954. szeptember hó 26-án Los Angelesben megalakítottam a Délvidéki Magyarok Amerikai Egyesületét. Erről másnap értesítettem father Takácsot,¹¹⁷ a Vasárnap szerkesztőjét és kértem, annak a lapjában való közlését, amit nem tett meg, sőt nem is írt két hétig, hogy Homonnaiék időt nyerjenek. Két hét után father Takács írt nékem egy levelet a megalakulásunkra vonatkozólag, amelynek másolatát küldöm. Október hó 16-án pedig dr. Lelbach Antal levele, amelyet a Bizottság nevében írt hozzám. A mi megalakulásunk sürgette a clevelandiak megalakulását. (Ezt a két másolatot 3 es 4-es szám alatt csatolom.)

Lelbach A. írja karácsonyra: „A legszívesebben szürke katonája lennék megmozdulásunknak; a Ti szégyenetek, hogy nem így történt. Lelkiismeretetekre bízunk további lépéseketek. Őszintén megvallva örömmel vennénk, ha csatlakoznátok, mert egy egységes délvidéki magyar front

¹¹⁶ Simonyi Vilmos (Szabadka, 1899 – Camarillo, Kalifornia, 1962 januárja) 1940 őszén az Óbecsén indult *Magyar Élet* jobboldali szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap kiadója, tulajdonosa volt. A háború után Los Angelesben telepedett le. Az 1956 és 1962 között megjelenő *Szabad Magyarország* című New York-i emigráns lap egyik tulajdonosa, részvényese volt. 1958 májusában beválasztották a Délmagyarország Felszabadító Tanácsa központi munkatörzsébe.

¹¹⁷ Takács Gábor Albert, OFM (Budapest, 1896. december 19. – Youngstown, Ohio, 1974. január 1.) házfőnök. 1919-ben Kolozsváron szentelték pappá. 1927 és 1943 között Erdély több településén látott el papi teendőket. A háború után az ausztriai Aunfallban a menekültek lelkesze volt. 1948-ban vándorolt ki az Amerikai Egyesült Államokba, ahol az erdélyi ferences rendtartomány amerikai részének komisszáriusa volt. 1958 és 1971 között Eszterhás Istvánnal a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* hetilap szerkesztője volt.

a biztosítéka céljaink elérésének. Ha közelebbi információkat óhajtasz, nagyon szívesen állok rendelkezésedre.”

Lengyel Feri írja f. hó 24-én: „Hallom, hogy minden vonalon nagy a sértődés s mindenki Teleki Bélára haragszik, holott pontos információm van róla, hogy hála Istennek cselekvőleg nem avatkozott bele. Iván haragszik, hogy beleavatkoztak »az ő dolgába«, Pursi meg azért, mert őt félreállították. Senki nem gondol arra, ill. nem ismeri be, hogy TÍZ év semmittevés sok volt, s ezért TI mindannyian felelni fogtok, ha hazamegyünk s ott majd mindenki elmondja szépen, hogy miért nem csinált semmit tíz évig, s másrészt miért hivatkozott mégis minden lehető alkalommal arra, hogy ő törvényhozó, akinek elsősorban kötelességei vannak s csak aztán jönnek az előjogok!!!”

Vukovich Gerő f. hó 2-án kilátásba helyez hosszabb beszámolót, ez azonban a mai napig nem érkezett meg. Tegnap itt járt egy USA screenelő,¹¹⁸ aki Lengyel Feri személyére szóló információk beszerzése miatt jött hozzám. Úgy látszik, kiutazása aktuális.

Tegnap 27-én felkerestem odújában csatapapot. Legutóbbi időben 3 levelet is kapott Homonnaitól. Csábítják elnöknek. (Most egyszerre nem áll a szept. 12-iki levelében gyakorolt kritikája.) Ugyancsak Lebach A, is írt neki. Azonkívül Dr. Csepella Kärtenből (ez a zentai nyilas vagy a fia?) Pursitól és Nánditól ő sem kapott nyár óta semmi hírt.

Megbeszélésünk eredményeként úgy döntöttünk véglegesen, hogy az azonnal megteendő lépések megtétele céljából Neked sorrendben a következő megoldási lehetőségeket javasoljuk;

1./ Lépj azonnal érintkezésbe Balla Palival. A két táborra való szakadás megakadályozására ő talán egyedül rendelkezik még annyi tekintéllyel, hogy annak latba vetésével egy megfelelő formában való kompromisszumos megoldás lenne köthető, egy olyan konstrukció, mely lehetővé tenné az Egyesület átszervezését, melynek elnöki tanácsában mi hatan, amennyiben a munkaprogram nem módosul, úgy meg Gerő és a 3 sváb, továbbá a D.F.T. jelenlegi vezetőségének megfelelő számú tagja összevonva Balla Pali elnöksége alatt szerepelne, természetesen az egyesület elnevezésének kevésbé nagyhangút és a célnak jobban megfelelő megváltoztatásával. Pali ezt annál is inkább megteheti, mert hisz őt állítólag hozzájárulása nélkül szerepeltetik (lásd Lebach levelét) és amennyiben e módosítási javaslatát nem fogadják el, úgy újra követelheti a helyreigazítást a lapokban nevének jogtalan, hozzájárulása nélküli

¹¹⁸ Osztályzó, megfigyelő, elemző.

felhasználása miatt. (Egyébként is ő ebbéli készségnek kifejezést adott 1954 nov. 6-án Hozzád intézett levelinek részletei szerint: „Homonnai két ízben is felkért, hogy vállaljam az általuk létrehívandó szervezetben a tiszteletbeli elnökséget. Én mindkét esetben határozottan megírtam neki, hogy semmiféle tisztséget nem vállalok, s azt ajánlottam, hogy az ilyen pozíciókat tartsák fenn a volt törvényhozók részére, mert a velük való együttműködésük lehetőségére mindig törekedniük kell.” Tragikus volna, ha a fejlemények ilyen alakulása a délvidéki magyarság szétszakadására vezetne. Ennek megakadályozása érdekében készséggel segítenék elő minden békés megoldást és együttműködési lehetőséget.

2./ Azonnal távirati érintkezésbe lépni Pursival és Nándival továbbá Várossal és feltehető hozzájárulásukkal megalakítani a J.M.N.B.-t azoknak a D.F.T. tagoknak a bevonásával, akik ezen tagságokat visszautasították.

Minden további felesleges levelezés elkerülése céljából felhatalmazunk a kérdés fenti sorrendben való kísérletére ill. végrehajtására.

A magam részéről biztosíthatom az alábbiak részvételét, megalakulásunk esetére: Dr. Révfy Lajos, Törley Tibor, Kalmár Imre, Vermes László, Reöck Erzsébet (Bandi leány¹¹⁹), Kiss József, Varga Pál, Maksimovich Miklós dr., azonkívül véleményem szerint biztosan megnyerhető lenne Simonyi a csoportjával.¹²⁰

Javasoljuk továbbá, hogy amennyiben nem jelenik meg megfelelő sajtócáfolat Teleki Béla és Bakách Bessenyei részéről Homonnai azon állításával szemben, miszerint ők Homonnayt a D.F.T. megalakítása körül teljes mértékben támogatták, úgy mindannyian kilépünk az UNIO-ból. A magam részéről legalábbis nem óhajtok tagja lenni oly együttesnek, mely annyira híjával van az egymás iránti kötelező lojalitás elvének.

A D.F.T. eddigi tevékenységéből nyilvánvaló az a szándék, hogy bennünket most mindenáron szét akarnak bontani és egyenként magukhoz édesgetni. Szeretném tudni ki náluk a „pártideológus”. A propaganda máris „gleichschaltolt”, amint azt a felelősség kérdésének állandó fesze-

¹¹⁹ Reök Erzsébet Reök Andor lánya. Édesapja, Reök Andor (Szeged, 1899. január 20. – Újvidék, 1944. november) délvidéki politikus, Szabadka főispánja volt. Tanulmányait Keszthelyen végezte, 1923-ban vette át a család tulajdonában lévő horgosi birtok vezetését. A harmincas évek második felétől a Várady–Deák–Strelitzky-vonaltól jobbra álló, ugyanakkor mérsékelt magyar politikus volt. 1941 augusztusában Szabadka törvényhatósági jogú város főispánjává nevezték ki. A bajai főispáni tisztséget is ellátó Reököt a német megszállás után leváltották. 1944 novemberében Újvidéken öngyilkosságot követett el.

¹²⁰ A többi nevet nem sikerült azonosítani.

getésében – több oldalról is – tapasztalhattuk és amelyre elsőnek L. Feri kapja meg tőlem a megfelelő választ.

A D.F.T. úgy látszik az a megfelelő porond, ahol Anti, Andrea és Feri ellened táplált mérhetetlen gyűlöletüket és Homonnai mértéktelen becs-vágyát kifuthatják. Mélységesen sajnálom őket, ha a délvidéki magyarság szolgálatát ebben a felelőtlen játékban látják megvalósíthatónak.

Homonnayval kapcsolatban, akit nem ismerek és vele levelezésben sem állottam soha, mindössze annyit tudok, amit egyszer 1951. szept. 25-én kelt levelében róla írtál: H.E. mérnök (?) a horvátokkal tart fenn kapcsolatokat és ezen kérdés legjobb magyar ismerője. A híres Bajza professzornak volt a tanársegéde. Az ő személyével mégis az volt a benyomásom, hogy be kellene őt építenünk és kellő irányítással hasznos munkatársat nyernénk vele.

Ezt a véleményemet kifejezésre is juttattam múlt év VIII. 24-én Hozzá intézett levelemben.¹²¹ Pursinak, akivel erről sohasem beszéltem, vagy leveleztem, szintén ez volt a véleménye.

Egy bizonyos, hogy a délvidéki magyarságért vívott és vívandó harc nem merülhet ki csak magyar nyelven írott cikkekben. Ennél többet eddig Homonnay nem tett, a többiek személye pedig szintén nem nyújt reménységet arra, hogy e sokrétű tevékenység terén megfelelő teljesítményt nyújtsanak. Összeállításukban pedig találhatsz a szélső nyilastól kezdve minden színárnyalatot.

A Katolikus Magyarok Vasárnapja, tisztelet a Józszándéknak, de nem haladja meg a Topolya és Vidéke nivóját. – Különben is újra és újra – hangoztatnom kell régi vesszőparipámat; a magyar nyelvű cikkek írása csak másodrendű feladat az emigrációban, nekünk az angolszász közvéleményt kell felvilágosítanunk és meggyőznünk nemzeti tragédiánk állandó hangoztatásával, nem pedig kizárólag sorstársainkat, hiszen azt minden becsületes nemzeti alapon álló magyar keservesen tudja és érzi. Ennek az együttesnek egyedüli helyzeti előnye; egy rakáson vannak, ebből kifolyólag azonnal határozatképesek, ezzel szemben mi levelezgetünk. Teljes egészében a magamévá teszem Elemérhez írott levelenek az alábbi megállapítását; én természetesen nem tagadom senkinek

¹²¹ Az 1954. augusztus 24-én keltezett levélben erről a kérdéstről a következők szerepelnek: „Nem ismeretes előttünk Homonnayval való viszonyod, de tekintettel felkészültségére, agilitására, fentebbi előfeltétel alkalmazásával igen értékes munkatársat látnánk benne. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a szempontot, miszerint egyrészt megritkult sorainkat szükségszerűen fel kell töltenünk, másrészt nem zárhatunk ki magunk közül személyeket, akik erre megfelelő ellenőrzéssel alkalmasak.” *Kalmár Elemér levele Nagy Ivánhoz*. Dornbirn, 1953. augusztus 24.

azt a jogát, hogy délvidéki magyar vezetővé avanszáljon, sőt kívánatos az, hogy a hanyatló öregeket (mit szólna Adenauer v. W.C.) a fiatalabb generáció váltsa fel. Azonban jelenleg hiányzik az intéző tényezőnek a délvidéki magyarságnak az intézkedési lehetősége. Ezt a hiányt nem lehet azzal pótolni, hogy egy-két ember valahol a világban azon a címen, hogy ő erre elhivatottságot érez, saját majmát a délvidéki magyarság nevében pajzsra ülteti. Mi lesz, ha mindenki ezt teszi? A teória helyes, hogy azonban a gyakorlatban minő értéke van az új barátságoknak – melyek nem a közös megpróbáltatásokban edződtek – azt Magad is láthatod Homonnay esetében. Ez a megállapításom távolról sem azt jelenti, hogy új barátságokat ne keressen és kössön az ember, sőt, de ne azon az áron, hogy a régieket elhanyagolja.

Befezésül és mentségül a hosszú episztoláért eszembe jut egy kis epizód boldogult urfikorunkról. Azt hiszem a 44-es év elején történt, hogy egyszer mindannyian felmentünk K. Micához,¹²² aki percekben belül kénytelen volt mosolyogva bár a köv. megállapítást tenni; örömmel látom, hogy jó magyarok vagytok, mert rekrimináltok.

Levelezésünk meggyorsítása és egyszerűbbé tétele céljából kérlek a következőkre: 1. Légiposta hártypapírnak csak az egyik oldalára írd, mert ha mindkét oldalát használod, úgy olvashatatlanná válik, s komoly munkát és rengeteg bosszúságot okoz, amíg legtöbb esetben csak részben kisilabizálható, 2. Ha másolatokat csatolsz, ügyelj arra, hogy friss indigót használj, továbbá a széle ne gyűrődjön be, mert előbbi esetben szintén olvashatatlan, utóbbiban pedig néha szavak, sőt félmondatok is hiányoznak, 3. Válts sűrűbben szalagot (szívesen küldök Neked innen, ha ott nem lenne kapható), s végül válaszold meg kérdéseimet, mert az néha szükséges a helyes helyzetkép kialakításához.

Most azonnal indulok át Svájcba feladni e levelet, mert mire befejeztem jan 31 lett. Holnap Csatapap jön, aki ritka vendég Rácországban, utoljára nov 3-án járt itt a messzi távolból.

Várjuk postafordultával válaszodat és végleges állás foglalásodat, mielőtt még az általad felhatalmazásunk értelmében megteendő lépésekre a vonatkozó válaszok befutnának.

Kézcsókjaim tolmácsolását kérve, Téged a régi barátsággal szeretettel ölel: Tihamér

¹²² Kállay Miklós miniszterelnök.

Levél levelet követett, ezek többsége sajnos az idő tengerében napjainkra már elveszett. Nem tudjuk pontosan az elkövetkező napok eseménytörténetét rekonstruálni. Az bizonyos, hogy 1955. február 9-én Nagy Iván hosszú levelet írt Homonnay Elemérnek, amelyben egy két nappal korábbi levélre válaszolt. Ebből idézzük most a legfontosabb részleteket:

[...] együttműködési készségről szóló részét levelednek hálásan köszönöm, de nekem személy szerint semminemű leaderi ambícióm nincsen. Hanem én minden erőmből készségesen segíteni fogom azokat a délvidéki magyarokat, akikkel együtt annakidején kisebbségi sorsban igyekeztünk a magyar ügyet szolgálni volt délvidéki képviselőtársaim és a többi délvidéki [...], akik annak idején az ottani magyarság [...] bizonyos szerepet töltöttek be. Én nem vagyok hajlandó sem veled sem mással fiktív alakulatban együttműködni. És a délvidéki magyarság képviseletében eljárni. Nem is beszélve arról, hogy magunknak vindikáljuk a Délvidék egész lakosságának a képviseletét. A DFT ezt megtette. Az eredményt te tudod. A Jenő, a Gerő válaszait és azok részbeni vagy teljes indoklását ismered. A délvidéki svábok a jelen szerint szintén nem állnak sorba a DFT-ba való felvétel céljából. Hogy az eredmény teljes legyen. Hiányzik még avagy ötven tényleges délvidéki (nem kölcsön) magyar nyilatkozata és állásfoglalása a DFT ügyében. És ha az ember mindezeket átgondolja, szinte szédül. Ez bizonyára nem magyar érdek így feltüntetni a dolgot. Hogy a magyar ügy ellenségei, akik nem akarják a Te általad fogalmazott és az Anti által cégjelzett program politikai duktus üdvözítő voltát elismerni. A délvidéki nemzetiségekkel már is áll a harc. Nemsokára majd szükségesnek fogjátok tartani. Volt délvidéki magyar szereplőktől menteni a magyar hazát. [...] Tito és a jugó állameszme elleni küzdelem helyett máris részben ott tartatok, hogy azok ellen fogtok fellépni, akik a józan felfogás szerint a magyar ügy legfontosabb támaszai lehetnének. Miért? Csakis azért, mert politikailag naiv duktust és önkényes szereplést nem tartják a legmegfelelőbbnek. Értsd meg: teljesen alaptan állításod, hogy a délvidékiek közül senki sem csinált semmit. Az erről írott beszámolóid a különböző nyomtatványokban bizonyára elfogultak. Gyenge kifejezést használok. A politikai realitásokat nem lehet beszámolókkal megváltoztatni. [...] A leghatározottabban állítom azonban azt, hogy a DFT sem a neve, sem a célkitűzéseinek bizonyos tételei (képviselel a Délvidék összes lakóit) sem a megalakulásának a körülményei, sem az abban szereplő nem délvidéki személyek döntő túlsúlya, sem az újságokban közölt szerkezeti formája miatt nem képezheti az egységes kilépés alapját. A nevében a jugoszláv szónak szerepelni kell, csak a magyarokat

képviseli és Korányi az elnök, Krámer, mint a titkár kell hogy biztosítsák azon tételünket, hogy tényleg a jugoszláviai magyarok képviselőjére a szabad világban erkölcsi és politikai joggal vállalkoztunk. Különben lényegében a Falcione tervezetnek az alapján állok. Én és a délvidéki magyarok tekintélyes száma csak azt szeretné tudni, hogy Te, aki tudomásunk szerint a DFT tényleges spiritus rectora¹²³ voltál annak megalakításakor, mit akarsz? Akarsz-e együttműködni a délvidéki, illetve a jugoszláviai magyar emigrációval, vagy pedig csak úgy, hogy a Te általad inaugurált magyar szempontból tetszetős politikai duktust és revíziós célkitűzéseket a többiek csak parafálják. [...] A magyar emigrációs politika síkján bizonyára helye volna egy revíziós liga szerű működésnek, de ez nem hárulhat a délvidéki magyarság emigrációs szervezetére. [...] Nemzetközi síkon szükség van egy olyan emigráns magyar szervezetre, amely a kommunista jugoszláv regime alatt szenvedő magyar százezrek ügyét képviseli a szabad világban és a Délvidéken elkövetett bolsi és pánszláv motívumokból fakadó tömegmészárlásokat lehetőleg nem engedi feledésbe menni. Igyekszik összeköttetést tartani a többi jugoszláviai emigráns csoportokkal, elsősorban azokkal, amelyek a magyar állameszme alapján állnak, vagy remény van arra, hogy adott esetben azon fognak állni és utána azokkal, akik a jugoszláv állam ellen vannak; ezek között elsősorban a horvátokkal. Nemzetközi síkon csak úgy léphetünk fel, ha a nevünkől is nyilvánvaló, hogy a jelenlegi Jugoszláviában élő magyarság nevében járunk el, ha eljáró szervezet nevében szereplők olyanok, akiknek politikai és erkölcsi joga az otthoniak nevében való eljárás valószínűsíthető. A délvidék többi nemzetiségei nevében nem járhatunk el közvetlenül, mert ennek logikus következménye az lesz, hogy azok emigrációja ellenünk, sőt a magyar ügy ellen is fordul. [...] A kivezető út jelenleg abban van, hogy vagy alakítunk egy új szervezetet a JMNB-t, vagy a DFT átalakul délvidéki tényleges szervezetté, amely nevében JM Tanács, vagy hasonló kifejezésre jut. Te természetesen és az összes délvidékiek megfelelő szerephez juttok, mert mindenkire szükség van. Magam az ügynek közkatónája maradok és a többségi határozatnak a lelkes támogatója leszek. Azon esetben, ha Te úgy vélnéd, hogy a jugoszláviai magyarok szervezete már megvan és aki magyar az lépjen be a DFT-ba, akkor mi kénytelenek vagyunk a JMB-nyal kijönni és azt indokolni.

Nagy Iván és a volt országgyűlési képviselők tehát elutasították a Homonnayval való együttműködést. A rendelkezésünkre álló forrásokból úgy tűnik, a Jugo-

¹²³ Szellemi vezető, irányító.

szláviai Magyar Nemzeti Bizottmány megalakítására viszont végül nem került sor. Nagy Iván hamarosan visszavonult az aktív politikai szerepvállalástól, míg vele ellentétben Falcione Árpád az elkövetkező években az argentinai magyar emigráció egyik fajsúlyos szereplője lett.

A JMNB-vel ellentétben a rivális szervezet, a Délmagyarország Felszabadítási Tanácsa (DFT) még a kilencvenes években is működött. 1991 júniusában a szervezet Howard Metzenbaum ohioi szenátorhoz írt levelében a wilsoni elvekre hivatkozva követelte az akkor már szétesés előtt álló második Jugoszlávia bácskai és bánági területeire egy népszavazás kiírását a terület hovatartozandósága kérdésében.¹²⁴ Falcione emigrációs tevékenysége és a DFT történetének a megírása azonban már újabb tanulmányok feladata lesz.

Összegzés

Az 1941-ben a magyar államhoz visszakerült délvidéki területekről származó magyar országgyűlési képviselők közül Falcione Árpád, Franz Hamm, Kalmár Tihamér, Korányi Elemér, Lindvay Nándor, Nagy Iván, Vámos János, Vukovich Gerő, Trischler József éltek túl a második világháborút, kerültk el a politikai pereket, s kezdtek új életet az emigrációban.

A kezdetben az Innsbruck melletti Rumban élő Nagy Iván köré csoportosuló emigránsok – Falcione Árpád, Lindvay Nándor, Kalmár Tihamér, Korányi Elemér – politikai aktivizálódására és levélváltásainak a felfutására 1948 elején került sor. A délvidéki magyar emigráns politikusok támogatásukról biztosították a Varga Béla katolikus pap vezetése alatt álló Magyar Nemzeti Bizottmány (MNB) megalakítását. A Nemzeti Bizottmány szervezése a magyar emigráción belüli törésvonalak, a 45-ösök és a 47-esek közötti ideológiai ellentétek miatt azonban vontatottan haladt előre, s 1952-re egyértelművé vált, hogy az MNB elsősorban a nagyhatalmi megfontolások következtében nem fogja tudni képviselni az idegen államok impériuma alá szakadt magyarságot. Elsősorban ez vezetett el oda, hogy az erdélyi, majd a felvidéki magyarok sorra alakították meg saját emigrációs szervezeteiket.

1952 szeptemberében a Clevelandben élő Homonnay Elemér kezdeményezésére megindult egy Délvidéki Szövetség elnevezésű emigrációs szervezet szervezése. Nagy Iván és a volt országgyűlési képviselők azonban annak személyi összetétele, illetve politikai megfontolások miatt ellenezték a Homonnay-féle kezdeményezés támogatását. Úgy vélték, hogy az új emigráns szervezkedés vezetésére a „legitimitással bíró” egykori országgyűlési képviselők hivatottak.

¹²⁴ Távirat Metzenbaum szenátorhoz. *Magyarság*, 1991. július 17. 1, 8.

Hosszas levélváltások után az Argentinában élő Falcione Árpád és Lindvay Nándor 1954. június 30-án ezért bejelentették, hogy Falcione Árpád, Kalmár Tihamér, Korányi Elemér, Lindvay Nándor, Nagy Iván és Vámos János részvételével megalakították a Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány (JMNB) Előké-szítő Bizottságát. A JMNB megszervezésére azonban végül nem kerülhetett sor, mivel Homonnay a volt országgyűlési képviselőket megkerülve Lebach Antal-lal és Lengyel Ferencsel 1954. október 17-én megalapította Délmagyarország Felszabadító Tanácsát (DFT), amely radikálisan szakított a Falcione–Nagy által a JMNB részére megfogalmazott programmal.

Források, szakirodalom

Iratok, dokumentumok

Nagy Iván hagyatéka (lelőhely: Elizabeth N. Moore, Honolulu, Hawaii Állam, Amerikai Egyesült Államok)

Hetilapok

Délamerikai Magyarság, Buenos Aires (1949–1962)

Katolikus Magyarok Vasárnapja, Cleveland (1951–1993)

Szabad Magyarság, New York (1956–1962)

Szakirodalom

Baráth Magdolna. 2018. Menekültekből emigránsok. *Múltunk* 63 (4): 32–59.

Borbándi Gyula. 1985. *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. München: Európai Protes-táns Magyar Szabadegyetem.

Dévavári Zoltán. 2020. Nagy Iván (1904–1972) magyar országgyűlési képviselő, emigráns magyar politikus iratai (1948–1949). *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények* (18): 831–903.

Dévavári Zoltán szerk. 2021. *Klikkharcok az emigrációban*. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki emigráns magyar politikus válogatott iratai (1949–1954). Budapest: Lymbus kötetek 4.

Hajabácsné Dobos Klára. 2022. *A Magyar Nemzeti Bizottmány működése két ÁVH-figyelő dosszié tükrében*. <https://ntf.hu/index.php/2018/09/07/a-magyar-nemzeti-bizottmany-mukodese-ke-t-avh-figyelo-dosszie-tukreben/> (2022. júl. 7.).

Herman Gabriella. 2012. *Az Amerikai Erdélyi Szövetség története, tevékenysége 1952–1977-ig, MSc-értékezés*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet.

Herman Gabriella. 2015. Az Amerikai Erdélyi Szövetség európai tevékenysége 1958–1976. *Pro Minoritate* 24 (4): 119–141.

Szerencsés Károly. 2008. Életfogytiglani emigráció. Kínpad, börtön, vagy emigráció. *Rubicon Történelmi Magazin* 19 (1): 12–23.

Várady Béla. 2007. Az 1956-os magyar forradalom és az amerikai magyar politikai emigráció. *Valóság* 50 (5): 85–101.

Zoltan DEVAVARI

JEDAN PROPALI EKSPERIMENT

*Neuspelo organizovanje Nacionalnog odbora jugoslovenskih Mađara
u emigraciji (1952–1955)*

Studija, zasnovana na osnovnim istraživanjima, prikazuje emigrantsku organizaciju i sukobe mađarskih političara iz Bačke, koji su odigrali ključnu ulogu između 1941. i 1944. godine i emigrirali posle Drugog svetskog rata. Fokus istraživanja je na mapiranju anomalija koje okružuju Nacionalni odbor jugoslovenskih Mađara u emigraciji (Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány), organizovan od emigranata koji žive u Sjedinjenim Američkim Državama, Argentini i Austriji. U tom kontekstu, studija objavljuje izbor iz prepiske glavnih aktera Odbora, i istovremeno prikazuje formiranje njihovih odnosa, sukob interesa između njih i uzroke unutrašnjih sporova.

Ključne reči: emigracija, Nacionalni odbor jugoslovenskih Mađara u emigraciji, Ivan Nađ, Árpád Falcione, Elemer Homonai, Ferenc Lendel

Zoltán DÉVAVÁRI

A FAILED EXPERIMENT

*The failure of the organization of the Hungarian National Committee
in Yugoslavia in exile (1952-1955)*

The study, founded on basic research, presents the emigration organization and infighting of the Hungarian politicians from Bácska who played a key role between 1941 and 1944 and emigrated after the Second World War. Its focus is on mapping the anomalies surrounding the Hungarian National Commission of Yugoslavia (Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány) organized by emigrants living in the United States of America, Argentina and Austria. In this context, the study publishes their most important correspondence and at the same time presents the conflict of interest between them and the causes of internal disputes, the formation of their relationships.

Keywords: emigration, Hungarian National Commission of Yugoslavia, Iván Nagy, Árpád Falcione, Elemér Homonnay, Ferenc Lengyel

PETHEŐ Attila

Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar
Történeti Tudományok Tanszéke
Komárom, Szlovákia
petheoa@ujs.sk

CSEKES BÉLA, AZ AMERIKÁBÓL HAZATÉRT FELVIDÉKI LELKÉSZ

Povratak pastora Bele Čekeša iz Amerike u zavičaj

**Béla Csekés, the Pastor from South Slovakia who Returned
from America**

Csekés Béla teremtő falusi lelkészként ápolta kiváló külföldi kapcsolatokat a sérelmeket szenvedő lelkésztársai érdekében. Több nyelven beszélt. Járt Amerikában, Kanadában, szolgált Óbecsén, Magyarországon, majd hazatért szűkebb pátriájába. Dolgozatomban az életéről eddig feltáratlan újdonságokkal szolgálok. A célom, hogy a köztudatba beépítem életművét, ismertté tegyem a *Református Világszemle* című, általa kiadott folyóiratot, hiszen ebből kiváló képet kaphatunk nem csupán a tengerentúli, de a felvidéken túl az erdélyi és a délvidéki református egyház 1930-as évekbeli helyzetéről is. A Jugoszláv Királyságban élő reformátusok helyzetéről megsüvegezendő bőséggel számol be a *Református Világszemle*. A lelkész életéről a szapi és a dunaradványi református egyházközösségek irattáraiban, a *Református Világszemle* lapszámaiban, a prágai Českobratská cirkev evanjelická (Cseh Testvérek Egyháza) levéltárában, a Komáromban található Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Irodája mellett működő Központi Levéltárban és a pápai Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában kutattam.

Kulcsszavak: Csekés Béla, életrajz, lelkész, Református Világszemle, Jugoszláv Királyság

Teológusként Amerikában és Kanadában

Csekés Béla 1881-ben született Búcsón (Tömösközi 2020, 134–135). Középiskolába a Budapesti Református Főgimnáziumba járt, annak ellenére, hogy családja nem volt kifejezetten módos. A teológiát Budapesten kezdte, majd Torontóban

és Auburnban végezte (Auburn 391). Csekes Béla Kováchy Kálmánnal együtt húszévesen döntött úgy dr. Robertson kanadai szuperintendens 1901-es, Kanadába kivándorolt magyarokról tartott előadásának hatására, hogy az első évfolyam elvégzése után dr. Moodynak és dr. Websternek, a budapesti skót misszió vezetőinek az ajánlásával Nyugat-Kanadába megy. Itt, Winnipegben Csekest dr. Charles Gordon, a nyugat-kanadai misszió titkára és Ralph Connor regényíró vette pártfogásba. Teológusként a Missziós Tanács a szünetben misszionáriusnak küldte, ahol a fizetség heti 6 dollár, étel és lakás volt. A magyar Otthon telepen a feladata a családok látogatása és az evangélium hirdetése volt. A telep Winnipegből északnyugatra, Yorkton mellett feküdt, iskolája és postája is volt. A szomszédságában német, indián és rutén telepek voltak. Csekes először a városból járt ki naponta a telepre, majd talált egy elhagyott tanyát, és ott élt kezdetleges körülmények között. A napjai nagy részében családokat látogatott, majd estére visszament a tanyára, ahol a szűnyogok ellen mindig nagy füstöt csinált, ami a lovat és őt is védte tőlük. A tanyán tíz napig lakott csupán, mert a teteje beázott. A látogatásai során mindenütt örömmel fogadták, énekeltek, a Bibliából olvasott fel részleteket, és magyarul imádkozott. Vasárnaponként gyermekeket tanított, és istentiszteletet tartott az Otthon 10-11 családjának (RV¹, I. évf. 3. sz., 143). Ezután Kanadában maradt missziós lelkésznek, majd az Egyesült Államokban lett lelkész. Szolgált az ismert kanadai magyar településen, Békevárban is, ahol több száz magyar református földműves kapott letelepedéséhez földet (KMH², 2018. V. 31). Csekes az indiánok között is megfordult az Eszterháza nevű magyar telepre vezető útja során. Innen nem messze a presbiteri egyház missziós telepénél kezdődik a hatszáz lelket számláló 50 km hosszú és 18 km széles indián rezervátum. Ezeket a területeket is lassan kihúzzák az indiánok lába alól; mind az USA-ban, mind Kanadában arra törekszenek, hogy az indiánokat a fehér lakosságba olvassák be. Ennek Csekes megfogalmazása szerint a legfontosabb eszköze az iskolai oktatás és az indiánok közül egyesek felemelése, állampolgárság juttatása nekik (RV, III. évf. 3. sz., 135). Néhányszor megfordult a Qu Apelle-völgyi indián iskolában, amit a presbiterián egyház tartott fenn. Itt mind az 50 indián növendék ételmezését és ruházását a misszió fedezte, a diákokat tulajdonképpen a családjaiktól elszakítva angol modorban nevelték. Csekes egy 14 éves indián lányon lepődött meg leginkább, aki kiválóan beszélt angolul, angolként viselkedett, és a zongorához leülve angol darabokat játszott. Járt Kanadában az assiniboiai indiánok között is, akiknek kultúrája nagy hatást gyakorolt rá. Legfontosabbnak viszont azt tartja, hogy minél több népet ismert meg, annál nagyobb kedvvel kezd a saját nemzetünk megismerésében való elmélyülésbe.

¹ Református Világszemle.

² Kanadai Magyar Hírlap.

1908-ban már az észak-amerikai Alphán volt lelkész (Takaró–Komjáthy–Böszörményi M. 1929, 23). 1909 tavaszán Phoenixville-ben választották lelkésznek, ahol két és fél évig szolgált. A gyülekezet pénzügyi helyzetét stabilizálta a visszaemlékezések szerint „szelíd lelkű s angolnyelv tudású” lelkész (Takaró–Komjáthy–Böszörményi M. 1929, 117). 1911. június 28-án New Yorkban phoenixville-i lelkészként az egyike volt annak a kilenc lelkésznek, akik megalakították az Amerikai Keleti Magyar Egyházmegyét (Takaró–Komjáthy–Böszörményi M. 1929, 27). 1908-ban a későbbiekben is kedvelt témájában adott elő Budapesten, a református ifjúsági egyesületben *A szocializmus és a vallás* címmel. Későbbi beszámolóí szerint a kommunizmussal való élő találkozása 1911-ben Fairport Harbor nevű városban volt. A magyar istentisztelet után, amit a helyi finn evangélikus templomban tartott, meghívták a szocialisták gyűlésére, ahová el is ment, s ott a főszervező több mint 100 ember előtt elmondta, hogy a szocialisták le akarnak számolni a választott munkásszervezetekkel és az egyházakkal. A fő szocialista szónok, a clevelandi szocialista újság szervezője, a forradalomról beszélt az elnyomókkal szemben. A hozzászólásoknál egyedül Csekes kért szót, és elmondta, hogy nem tud a szocialistákkal rokonszenvezni, mert gyűlöletet hirdetnek, és szerinte gyűlölettel, erőszakkal nem lehet célt elérni, s jobb kort megvalósítani sem lehet. Elmondta, hogy a napszámosmunkát mindig el kell végezni, ahhoz, hogy felemelkedjen a munkás, nem forradalmat kell szítani, hanem tanulnia kell. A magyar emberek Amerikába pénzt jöttek keresni, ehhez pedig józanságra, becsületre és szorgalomra van szükség, ha szervezkedni akarnak, akkor hasznosabb a munkásszervezetekhez csatlakozni, mint a szocialistákhoz. Csekes szerint a vita után az agitátorok eredménytelenül zárták a fórumot (RV, III. évf. 4. sz., 175).

Lelkészként Óbecsén keresztül Dunaradványra, majd Szapra

Nem tudni, hogy milyen okból kifolyólag – csupán azt tudjuk, hogy New Brunswickban 1912 novemberében már nem vett részt az egyházmegye következő gyűlésén –, de 1912-ben a Dunamelléki Református Egyházkerületbe kérte felvételét, ahol segédlelkésznek iktatták be, és utazó segédlelkész lett öt hónapra (DRE³, 1912, 274). Ez idő alatt a Mátra aljától egészen Óbecséig beutazott minden fellelhető református szórványközösséget. Az óbecsei gyülekezet helyzetének rendezése az ő nevéhez fűződik, hiszen felhívta a figyelmet a gyülekezet vagyonára és arra, hogy melyik közeli lelkész lenne a legalkalmasabb a lelki gondozásukra (DRE, 1913, 327). A hivatalos lelkészi végzettségét igazoló iratok csupán akkor lettek elintézve, amikor felsőmocsoládi lelkészként felszentelésre

³ Dunamelléki Református Egyházkerület.

jelentkezett (DRE, 1914, 21). Itt meglehetősen kevés időt töltött, viszont tartalmasan, hiszen sikerült újraindítania az egyházi életet, és anyaegyházi státust intézni a gyülekezetnek. Hazatértében segítette, hogy Gulyás Lajos dunaradványi lelkész lemondott a lelkészi állásról, és 1914. december 14-én őt választották meg a helyére (Gyalóka 1915, 8). A helyi presbitérium eredetileg az ekeci lelkészt hívta meg, ezért az esperes 1064/1914-es felszólítása is kellett ahhoz, hogy a presbitérium felkérje a lelkészt, foglalja el az állását (Dunaradvány⁴, 1915. január 2.). Olyannyira jó helyzetbe került, hogy az 1915-ös egyházmegyei közgyűlés nyitó imáját már ő mondta (Gyalóka 1915, 4). A saját egyházán belül viszont szolgálatának első hónapjaitól kezdve meggyűlt a baja, hiszen például az esperes is panaszkodott a hívekre, akik a meghívás ellenére az esperesi vizitáció alkalmával alig jelentek meg. Ezenfelül a lelkészlak állapota is siralmas volt, és az egyházi adó beszédese is akadozott (Dunaradvány, 1915. május 30.). 1918 decemberében Csekest három hónapra hivatalos ügyben az egyház Amerikába küldte (Dunaradvány, 1918. december 8.).

A dunaradványi gyülekezet tagjait Csekes folyamatosan igyekezett a felvidéki református egyház vérkeringésében tartani. Így kerültek a radványi lánykör tagjai a Komáromban rendezett első leánykonferenciára, ahol Csekes imája nyitotta a rendezvényt (PMH⁵, V. évf. 198. [1236.] sz., 6). Ugyanebben az évben az egyházmegyei lelkészgyűlésen előadta a később nyomtatásban is megjelentetett *Református egyházunk és a kommunizmus* című dolgozatát (Soós 1926, 69). Mindezek mellett Csekes élénk levelezést kezdett már 1925-ben a prágai Cseh Testvérek Egyház püspökével, Josef Součekkel, akitől ekkor információkat kért az egyházzal.⁶ Majd 1926-ban a *Református Egyház és Iskola* című lapban cikket is megjelentetett az egyházzal, amelyet a cseh püspök cseh nyelvre is lefordíttatott.⁷ Souček-től ezután információkat kért a Református Világszövetségről is. Más levelezésekből kiderül, hogy Csekes folyamatos kapcsolatot tartott Souček pozsonyi bizalmasával, egy bizonyos Kořista nevű ügyvéddel. Ő Csekessel megegyezett abban, hogy folyamatosan információkat cserélnek, és megosztják egymással az érdekesebb cikkeket, ahogy erről a püspök személyi titkárát is tájékoztatta.⁸

⁴ A dunaradványi református egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve.

⁵ Prágai Magyar Hírlap.

⁶ Ustřední archív Českobratrské cirkve evangelické (továbbiakban: ÚA CCE) v Praze, AF SR CCE, Dodatky (nepracovaný materiál) karton c. 1., Korespondence s reformovanou cirkví na Slovensku 1919-1939. Csekes levele Součeknek. Dunaradvány, 1925. IV. 2.

⁷ ÚA CCE v Praze, AF SR CCE, Dodatky (nepracovaný materiál) karton c. 1., Korespondence s reformovanou cirkví na Slovensku 1919-1939. Osud maďarských ref. cirkví ve státech malé dohody.

⁸ ÚA CCE v Praze, AF SR CCE, Dodatky (nepracovaný materiál) karton c. 1., Korespondence s reformovanou cirkví na Slovensku 1919-1939. Kořista levele Valešnek. Pozsony, 1927. XI. 30.

Csekes már 1927. május végén egyeztetett a Szap-Csiliznyáradai Református Egyházközség (Szap⁹, 1927. május 20.) tagjaival, akik jóvá is hagyták neki, és csak neki a járandóságot, amely 12 holdnyi föld személyi pótlék megadását jelentette. Szapra úgy került Csekes, hogy Gáspár József szapi lelkészt meghívta a kulcsodi gyülekezet, így a szapi lelkészi hely megüresedett, és ezt Csekes Béla választás útján elfoglalhatta 1928. március 12-én (Soós 1927, 38).

Csekes lelkészi pályája Szapon kezdett kiteljesedni. Már a kezdet is új erőt adhatott neki, hiszen hajón érkezett a beiktatására, és az egész község kivonult a fogadására (DPL¹⁰, XXXVIII. évf. 48. sz., 208). Felélénkült az egyházi élet, vasárnapi iskolákat, bibliaversenyeket tartottak több tucat gyermek részvételével, melyekbe bekapcsolódott a felesége és a helyi tanító is. Ilyenkor megvendégelték a szegényeket, és kultúrműsorral kedveskedtek a helyieknek.

Csekes Szapon folytatott nemzetépítő munkájának része volt, hogy a csehországi testvéregyházzal, a Československé církve evangélickéval tulajdonképpen Balogh Elemér mellett egyedül ő tartott intenzív kapcsolatot. 1927-ben Korista pozsonyi ügyvéd, aki a prágai egyház szlovákiai kapcsolata volt, levelében Csekesről azt írja, hogy folyamatosan információkat és publikációkat cserélnek egymással. Csekesről jó benyomásai, de rossz információi vannak. Mint írja: „Azt mondják, hogy nagyobb magyar, mint református.”¹¹ Erről a kapcsolatról, illetve annak építéséről egyébként Csekes az egyházmegye külügyi bizottságában, annak elnökeként számol be. Itt jelentette be, hogy meghívást kapott a felvidéki reformátusság képviselőjében Prágába, a Jóbarátság Világszövetsége gyűlésére. Az egyházmegye jegyzőkönyvben mond köszönetet a cseh testvérek egyháza szuperintendensének, Součeknek, hogy a hontalan felvidéki lelkészek ügyét felkarolta (Soós 1928, 116). A prágai gyűlésen, az egyetemes konventnek írt beszámolója szerint, Csekes összetűzésbe került Balogh Elemér püspökkel, mert a püspök érkezéséről nem tudtak Prágában, így Csekest evidálták. Leírja, hogy Baloghnak milyen felszólalásai voltak, hogy összetűzésbe került a zsolnai lelkésszel is. Annak ellenére, hogy csak vendég volt, a költségeit a cseh Zilka segítségével megtérítették. Később Szilassy Béla konventi elnöknek írt levelében nehezményezi, hogy a megszavazott prágai költségtérítést felsőbb határozatra a konventi pénztárnok nem utalta ki neki.¹² (Valószínű, hogy ebben Balogh püspök

⁹ A szap-csiliznyáradai református egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve.

¹⁰ Dunántúli Protestáns Lap.

¹¹ ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky (nepracovaný materiál), karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Korista levele Pozsonyból Valesnek, 1927. november 30.

¹² Dunántúli Egyházkerület Levéltára (továbbiakban: DREL) Fond: I.2., 40. doboz, 1937. VII. 15-i levél a konventi elnöknek.

keze volt.) Nehezményezte, hogy senki nem kért segílyt a gyűlésen a hontalan szlovenszkói lelkészek számára, és jelezte, hogy ha ő a hivatalos delegátus, akkor többet elértek volna.¹³ A cseh egyház folyóiratából is hasonló információkkal gazdagodhatunk, amikor Jaroslav Vetter írását olvassuk, aki az 1927-es budapesti találkozóról számol be, ahol Souček püspök Czinke Istvánnal és Csekes Bélával találkozott. Az egyház vezetői közti magánbeszélgetésükkor a felvidékiek megragadták az alkalmat, hogy a helyzetükkel megismertessék a prágaiakat, és segítségüket kérik annak a negyven lelkésznek az ügyében, akiknek az állampolgársága még nincs rendezve. Csekesről azt írja, hogy már korábban írásban kereste a cseh egyházzal a kapcsolatot (Český bratr, ročník 4., Č. 10., 194). Az egyház ügyét Csekes hosszú hónapokon keresztül képviselte Csehországba írott leveleiben. A Nemzetközi Jóbarátság Világszövetségének gyűléséről beszámolót is közöl Csekes a *Prágai Magyar Hírlap* oldalain. A szervezet a kisebbségek helyzetére is kiterjesztette a figyelmét, ami a grémium szerint egyre több veszélyt rejt magában. 1927-ben kérte a szlovenszkói reformátusság a szövetségbe való felvételét, így Csekes volt az első felvidéki képviselő a szervezet történetében (PMH, VII. évf. 196. [1823.] sz., 4). Az ezt a kapcsolatot továbbra is ébren tartó Csekes 1931-ben élénken érdeklődött Součeknél a The Evangelical Alliance és a Svaz evanjelických církví v Československu működéséről is, hiszen ezekben szívesen látta volna a felvidéki református egyházat, mivel szerinte ebben a lobbizásnak nagy lehetősége rejlett.¹⁴

A Református Világszemle szerkesztője, nemzetközi kapcsolattartó

1931-ben kezdte kiadni a *Református Világszemle* című lapot, amely évente három-négy alkalommal jelenik meg, és amelyet a Komáromi Református Egyházmegye is támogatott, így el tudta juttatni azt az egyházmegye összes egyházába és leányegyházába (DPL, XLIII. évf. 38. sz., 150). Már az első számban rendhagyó írásokat közölt, hiszen nem csupán a csehszlovákiai magyarság helyzetével foglalkozott, hanem kitekintett az erdélyi és a délvidéki egyházak életére is, sőt foglalkozott a franciaországi, amerikai és kanadai magyar reformátussággal is (DPL, XLII. évf. 45. sz., 214). Az első számot 2000 példányban jelentette meg, amelyből 1000 példányt küldött Felvidéken kívüli területekre.¹⁵ Bőven ír a kanadai egyházak egyesítéséről, ami 1925-ben történt meg, a

¹³ DREL Fond: I.2., 15. doboz, 39/1928. sz. levél a konventi elnöknek.

¹⁴ ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky (nepracovaný materiál), karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Csekes 1931. VII. 14-én kelt angol nyelvű levele.

¹⁵ DREL Fond: I.2., 25. doboz, 60/1931. sz. levél a püspöknek.

kanadai presbiteriánus egyházzól és a magyarok között végzett munkájáról is. A presbiteriánus egyház Kanadában 1925-ben kettévált és a többiekkel való egyesülés megtörtént. Ennek egy teljes tanulmányt szentel Csekes. A magyarok között is aktív munka folyt Torontóban Kovács Károly vezetésével (ő Calgaryban, Raymondban is szolgált egy időben), Hamiltonban szünidei iskolájuk és fúvószenekaruk volt, Wellandban Nagy Ferenc vezette a gyülekezetet, Windsorban dr. Molnár Jenő szervezte az ifjúsági munkát, és támogatta a nőegylet munkáját, míg Kovács Ferenc Hamiltonban szociális munkásokat is szervezett (RV, II. évf. 2. sz., 85). Kanadáról ír beszámolót 1935-ben a békevári református lelkész Kovács János, aki 28 éve szolgált ott. A kanadai magyar reformátusokat a szárazság és az általános depresszió mellett leginkább az egység hiánya sújtja. Felidézi a szerző Kovács János emlékét, aki Wakawban halt meg, és aki az első református lelkész volt Amerikában, akinek Eszterházy mellett a legtöbb érdeme volt Kanada betelepítésében. Kanadában abban az időben 16 lelkész szolgált. Levele szerint a kanadai magyarság az ország gazdasági és politikai életében is számottevő tényező lett (RV, IV. évf. 2. sz., 80). Steinmetz Károly torontói református misszionárius 1932-től a torontói és oshawai misszióegyházak vezetésével bízta meg őt. Oshavában 20, míg Torontóban 40 fő jár istentiszteletre vasárnap, vasárnapi iskolába 27, illetve 33 gyerek. Torontóban Ifjúsági Egyletet működtet 25 taggal, míg a nőegyletnek 15 tagja van. A gyülekezet fejlődését a munkanélküliség, a magyarok közötti kommunista propaganda és az gátolja, hogy nincs gyülekezeti helyük. A torontói skót intézet első emeletén működő, korábbi zsidó misszió könyvtárában gyűlnek össze. Az épületben ingyenkonyha működik, ami zavarja az istentiszteleteket vasárnaponként. A torontói gyülekezet ekkori aktív létszáma 67 fő, ami a hivatalos 1931-es statisztika szerinti 1354 fős torontói magyarság esetében szépnek mondható (RV, IV. évf. 4. sz., 157).

Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada reformátusairól majdnem minden számban jelentet meg írást, amelyekből egy jól szervezett egyházi élet tárul elénk. Az amerikai magyar reformátusság lelki gondozását kezdetben az angol egyházak, majd a magyar református egyház karolta fel. Az első számban erről dr. Schaeffer E. Károly, az ottani angol belmissziós bizottság főtitkára írt a lapba. Ebből megtudjuk, hogy az egyesült államokbeli református egyház belmissziói bizottságának (The Board of Home Missions) a magyarok közötti munkára évi 60.000 dollár áll a rendelkezésére. Ebből az összegből a 63 missziói egyháznak (emellett még van 9 önmagát fenntartó egyház is) a 45 felszentelt lelkésznek, 5 férfi tanítónak, 5 diakonisszának biztosítják a fizetését részben vagy egészében. Ezenfelül kiadják az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapját* is. Ezentúl rendes állásban alkalmazza dr. Tóth Sándor tanárt is, aki a lancasteri szemináriumban a

magyar tanulókat oktatja. A lap közli a kimutatást, amelyben 1927. évi statisztikát találunk a gyülekezetek lélekszámáról, a lelkészekről, a vasárnapi iskolásokról és a gyülekezethez befolyt adományok mennyiségéről (RV, I. évf. 1. sz., 42). A második számban szintén foglalkoznak az amerikai helyzettel, hiszen a magyarországi református egyház ottani missziójának háború utáni sorsáról írnak. Ez a misszió 1915-ben két egyházmegyéből, 28 anyaegyházból és 9 társegyházból állt, ahol 28 rendes és 2 segédlelkész teljesített szolgálatot. Mindezek mellett 25 szünidei iskolát működtettek 2291 tanulóval. A világháború után azonban ezt a misszióját a magyarországi református egyház feladta, és egyezséget kötött az amerikai református egyházzal (Reformed Church in the USA). A Konvent 1922-es jegyzőkönyve alapján közli ezt az egyezséget szabályozó tiffini egyezmény szövegét. Eszerint nem meglepő, hogy az amerikaiak belmissziós bizottsága ilyen összegekkel tudta támogatni a magyar gyülekezeteket, hiszen tetemes vagyont (800.000 dollár értékben) örököltek ezzel az egyezménnyel, közel 6000 egyházzal a keleti és nyugati egyházmegyékben együttesen (RV, I. évf. 2. sz., 80). Az amerikai helyzetről Komjáthy Ernő stratfordi református lelkész küldött 1933 januárjában beszámolót a *Világszemlének*, többek között a gazdasági világválság hatásairól is. Az egyházat az adományok tartják fent, az adakozási kedv pedig a lelkész szerint megcsappant. A Reformed Church, ahová a legtöbb magyar gyülekezet tartozik, a bel- és külmissziós költségvetését csökkentette, a Presbyterian Church jobban áll anyagilag. Az Amerikai Magyar Református Egyesület, amely a szerző szerint az idő tájt 10.000 tagjával a legnagyobb református szervezet a világon, gazdaságilag jól áll, de a jövőt az ifjúság toborzásában látják. Felvetődött bennük, hogy a négy amerikai magyar egyházi lapot egyesítsék (*Reformátusok Lapja, Magyar Egyház, Szébb Jövő, Református Újság*). 1932-ben a Chicago melletti Indiana Harbor-i gyülekezet a gazdasági válság ellenére új templomot tudott építeni, a clevelandi egyház pedig már a harmadik templomot építi, ahol közösségi terem és iskolahelyiség is készül (RV, II. évf. 3. sz., 120). 1936-ban dr. Takaró Mihály ír a júniusi amerikai zsinatról, ahol 150 lelkészi és 150 világi delegátus jelent meg, köztük a négy magyar egyházmegye képviselőiben Takaró Géza keleti, Dienes Barna központi, Bodor Dániel tóparti, Tóth Mihály, Balogh E. István és Füzy Béla a Sion egyházmegye részéről (RV, V. évf. 4. sz., 176). Dr. Nánássy Lajos 1937-ben részletes tájékoztatást ad az amerikai egyház helyzetéről. Az a véleménye, hogy azokat a több évtizedes kapcsolatokat, amelyek az amerikai magyar egyházakat az amerikai felekezetekhez fűzik, nem lehet szétszaggatni, akármennyire is óhajtanak néhányan egy egységes magyar református egyházat Amerikában (RV, VI. évf. 2. sz., 75).

A jugoszláviai református közösségről a Református Világszemlében

Természetesen a Jugoszláv Királyságban élő reformátusok helyzetével is foglalkozik a lap. Az 1931 és 1934 között megjelenő 12 lapszám közül hatban közöl terjedelmes írást a Délvidékről. Ebben az időben még a jugoszláviai református egyház háromnegyed része magyar, míg egynegyed része német ajkú volt. Ágoston Sándor főesperes szerint az egyház államhoz való viszonya egyre barátságosabbnak mondható. A protestáns felekezetek tagjai nem tanulhatnak a korabeli törvények szerint az anyanyelvükön vagy az istentisztelet nyelvén. Az 1930. április 16-án megjelent törvény a protestánsok számára biztosítja a szabad vallásgyakorlást és az önrendelkezés jogát, sőt az erkölcsi mellett anyagi támogatást is biztosít a reformátusságnak. Ráadásként ugyanebben az évben I. Sándor király Ágoston Sándort a Szent Száva-rend II. osztályával is kitüntette, június 17-én pedig megalakult az országos református zsinat (RV, I. évf. 1. sz., 32). Az egyházban ifjúsági és belmissziós munka folyik. 1700 példányban jelentetik meg *Magvető* című egyházi lapjukat, a német nyelvűt 900 példányban. Az 1922-ben gyülekezeti adományokból épített árvaházuk is működik. Külföldi kapcsolataik is kiválóak ebben az időben, hiszen a főesperes a Presbiteri Világszövetség bostoni kongresszusán vett részt, míg az amerikai Lancasterben, a párizsi teológián és a strasbourg-i teológián egy-egy délvidéki ösztöndíjas tanulhat. A jövődől elkészítik a kolozsvári teológiai akadémián tanulnak leginkább (RV, I. évf. 1. sz., 35). 1932-ben szintén Ágoston Sándor ír az akkori Jugoszlávia területén élő reformátusság történetéről. Ebből megtudjuk, hogy a Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyházában 54 egyházközség működik, a rendes lelkészek száma 54, míg a segédlelkészeké 11. Az országban 65.751 református él. A gondot, a főesperes szerint, leginkább az jelenti, hogy hatalmas területen szóródnak szét az egyházközségek, de gondot jelent, hogy rendkívül alacsony az általában 4-5 gyereket nevelő lelkészek megélhetése az évi 200–300 dollárnak megfelelő fizetésből. Mindezek ellenére vasárnapi iskola 34 gyülekezetben működik 1710 gyermekkel, ifjúsági egyesület 18 gyülekezetben 873 fiatallal és bibliakör 23 gyülekezetben 1026 taggal. A magyar egyházi lap példányszáma is emelkedett (RV, I. évf. 3. sz., 120). 1933-ban a főesperes a Trianon óta eltelt munkát értékeli, amikor leírja, hogy sokáig a törvényhozást hivatalos zsinat nélkül kellett megoldaniuk, és az ébredési mozgalmuk a kunhegyesi és a péceli konferenciákkal kezdődött, a szellemi muníciót pedig a tíz éven keresztül a minden lelkészhez eljuttatott *Kálvinista Szemle* és *Reformáció* folyóiratok adták. Segítséget jelentett, hogy bekapcsolódhattak a Presbiteri Világszövetség munkájába. A legnagyobb segítség az Egyesült Államok Református Egyházának támogatása volt, amellyel öt éven keresztül 400–600 dolláros évi fizetéssel egy

belmissziós lelkészi állást tarthattak fenn (RV, II. évf. 2. sz., 65). Ebben az évben 37 egyházközségben 2689 gyermek látogatta a vasárnapi iskolákat, így az elemi iskolai tanulók több mint feléről elmondható, hogy látogatja a vasárnapi iskolát. Nem elhanyagolható, hogy az ifjúsági munka keretében már 1224 fiatallal foglalkoznak ekkor, a szórvány gondozását pedig a Baldácsy Alapból biztosította a dunamelléki egyházkerület. Viszont annak ellenére, hogy lemondtak arról, hogy a jugoszláv kormányon keresztül nemzetközi bíróságon pereljék vissza a református egyházi vagyont a magyarországiaktól, a másik két egyházkerület semmivel nem támogatta a délvidéki reformátusságot, annak ellenére, hogy a Baldácsy báró alapította alapítvány jövedelméhez nekik is joguk lett volna (RV, II. évf. 2. sz., 69). Sajnálatos módon 1933-ra az 1920-as évek elején működő 35 református iskolából 2 egyházközségben maradt felekezeti iskola. 1934-ben Csekes több oldalon közli az 1930. április 16-án kelt törvényben kihirdetett Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház alkotmányát. (Tudni kell, hogy ebben az időben a csehszlovákiai magyar reformátusoknak még nem volt az állam által elfogadott alkotmánya.) A következő számban a Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház országos vezetőinek a névsorát, Ágoston Sándor püspöki adminisztrátor és dr. Kurucz Henrik gondnok életrajzát és fényképét hozza a lap. Ami viszont ennél is tiszteletre méltóbb, hogy az összes egyházmegye (keleti, nyugati, északi és déli) vezetőjének nevét, illetve az eszerek (Gachal János, Stadler Géza, Dévay Lajos, Weimann Péter) és gondnokok (dr. Szabó Lajos, dr. Hettesheimer Imre, Lukácsy István, dr. Krenrich János) életrajzát és fényképeit is közli a *Református Világszemle* (RV, III. évf. 3. sz., 105).

Csekes Béla mint érdekérvényesítő

1933-ban egyházmegyei főjegyzővé választották, és már ilyen minőségében mondott sarkos véleményt a közgyűlés előtt a Dérer-féle népiskolai törvénytervezetről, amely tulajdonképpen azt kívánta, hogy az egyház mondjon le a felekezeti iskoláiról, és a vagyont adja át az államnak (Csekes 1933, 15). Jól látható, hogy az értékrendje nem változott, hiszen 1937-ben Losoncon, a református diákifjúság országos kongresszusának búcsúestjén rámutatott, hogy erkölcs nélkül nem lehet élni, és örömét fejezte ki, hogy a kommunizmus, amely minden erkölcsök tiprója, az időre már talán kezdett visszatérni a régi normákhoz – utalt egy szovjet népbiztos tanulmányára. Azt hangoztatta, hogy a régi forrásokból kell merítenie az egyháznak is, hogy előrejusson (PMH, XVI. évf. 152. [4298.] sz., 3). Ugyanebben az évben a Felvidéken járt Robert Smith és Georg Knight egy tizenégy napos körúton. Meglepő, hogy a legaprólékosabb leírás

erről Souček püspök bizalmas beszámolója, s abból tudjuk azt is, hogy Csekes is fogadta Komáromban a küldöttséget 1937. április 29-én. Csekes a négyszemközti beszélgetésükön elmondta, hogy nagy gondot jelent a birtokreform, ahol felparcellázták a magyar nemesi földeket jórészt szlovákok között. Elmondta, hogy szerinte indokolt a földosztás, de az igazságtalan, hogy a magyarokat kihagyták belőle. Arra is választ talált a cseh püspök, hogy miért nem lépett még be a Világszövetségbe a felvidéki egyház: Csekes elmondta neki, hogy ő már évekkel korábban előkészítette az angol nyelvű anyagot, melyet Balogh püspök az asztalfiókjába tett.¹⁶ A nemzetközi szervezet montreali ülésére, ahol taggá nyilvánították volna a szlovenszkói református egyházat, Magda Sándor és Sörös Béla püspökök mellett Csekes Béla is hivatalos lett volna, mint póttag. A csehek egyébként nyolc felvidéki lelkésszel voltak bizalmas kapcsolatban, közülük kiemelkedett Csekes, hiszen még a montreali útjához szükséges útlevelet is megpróbálták elintézni neki.

Összegzés

Csekes Béla életéről és munkásságáról ez idáig nem jelent meg tanulmány, életével csupán a lelkészi adatbázisban közölt saját önéletírásán keresztül ismerkedhettek a történészek. A fentiekben közölt tanulmány így alap kutatás, ami monográfiává növi ki magát a közeljövőben.

Csekes Béla 1964-ig élt a csehszlovákiai Szap község lelkészeként, mivel azonban az 1938-as visszacsatolás és a kommunizmus ideje alatti nemzetközi kapcsolatairól egyelőre feltáratlanok, illetve általam feldolgozás alatt állnak a dokumentumok, így erről az időszakról kevés a jelen témánkat tekintve releváns anyag. A lelkész életének története viszont, azt gondoljuk, hogy így is tanulságokkal és rendkívüli adatokkal szolgál az utókor számára. Egy olyan lelkészt ismerhetünk meg Csekes személyében, aki kiválóan ismerte nem csupán szűkebb pátériája református magyar közösségét, de folyamatosan kapcsolatot ápol a délvidéki reformátussággal és a tengerentúli gyülekezetekkel is. Az általa kiadott, a korszakban egyedülálló sajtóorgánummal összekötötte, olykor a „térképre tette” azokat a közösségeket, amelyek a főszodor által nem kaptak akkora figyelmet, mint amekkora létük építéséhez szükséges lett volna. Hisszük, hogy tanulmányunk alanya nagyban hozzásegítette ezeket a gyülekezeteket abban, hogy mind a mai napig létezőként beszélhessünk róluk.

¹⁶ ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky (nepracovaný materiál), karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Dovorné, zpráva Dr. Soucka.

Irodalom

Primer források

- A dunaradványi református egyház 1915. január 2-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve
- A dunaradványi református egyház 1915. május 30-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve
- A dunaradványi református egyház 1918. december 8-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve
- A szap-csiliznyáradi református egyház 1927. május 20-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve
- A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1912. 274.
- A Dunamelléki Református Egyházkerület 1913. október hó 18-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1913. 327.
- A Dunamelléki Református Egyházkerület 1914. évi április hó 28-ik napján Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1914. 21.
- Csekes Béla: Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1933. évi május 4-én tartott rendkívüli és 1933. évi szeptember 17-én tartott rendes közgyűléséről. 1933. 15.
- Gyalóka László: Jegyzőkönyv Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1915. évi július hó 28. napján tartott rendes évi közgyűléséről. 1915. 8.
- Gyalóka László: Jegyzőkönyv Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1915. évi július hó 28. napján tartott rendes évi közgyűléséről. 1915. 4.
- Soós Károly: Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1926. augusztus 17. napján tartott rendes közgyűléséről. 1926. 69.
- Soós Károly: Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1927. évi augusztus hó 23. napján tartott rendes közgyűléséről. 1927. 38.
- Soós Károly: Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1928. évi április hó 17-én és 1928. augusztus hó 21-én tartott gyűléseiről. 1928. 116.
- DREL Fond: I.2., 40. doboz, 1937. VII. 15-i levél a konventi elnöknek
- DREL Fond: I.2., 15. doboz, 39/1928. sz. levél a konventi elnöknek
- DREL Fond: I.2., 25. doboz, 60/1931. sz. levél a püspöknek
- ÚA CCE v Praze, AF SR CCE, Dodatky (nepracovaný materiál) karton c. 1., Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Csekes levele Součeknek. Dunaradvány, 1925. IV. 2.
- ÚA CCE v Praze, AF SR CCE, Dodatky (nepracovaný materiál) karton c. 1., Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Osud maďarských ref. církví ve státech malé dohody
- ÚA CCE v Praze, AF SR CCE, Dodatky (nepracovaný materiál) karton c. 1., Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Kořista levele Valešnek. Pozsony, 1927. XI. 30.
- ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky (nepracovaný materiál), karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Korista levele Pozsonyból Valesnek. 1927. november 30.

ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky (nepracovaný materiál), karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Csekes 1931. VII. 14-én kelt angol nyelvű levele

ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky (nepracovaný materiál), karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939. Dovorné, zpráva Dr. Součka

Český bratr, časopis Českobratrské církve evangelické, 1927., ročník 4., Číslo 10., 194.

Dunántúli Protestáns Lap, 1927. XI. 27., XXXVIII. évf. 48. sz., 208.

Dunántúli Protestáns Lap, 1932. IX. 18., XLIII. évf. 38. sz., 150.

Dunántúli Protestáns Lap, 1931. XI. 8., XLII. évf. 45. sz., 214.

Kanadai Magyar Hírlap, 2018. V. 31.

Prágai Magyar Hírlap, 1926. IX. 1., V. évf. 198. (1236.) sz., 6.

Prágai Magyar Hírlap, 1928. VIII. 29., VII. évf. 196. (1823.) sz., 4.

Prágai Magyar Hírlap, 1937. VII. 8., XVI. évf. 152. (4298.) sz., 3.

Református Világszemle, 1931. november, I. évf. 1. sz., 32.

Református Világszemle, 1931. november, I. évf. 1. sz., 35.

Református Világszemle, 1931. november, I. évf. 1. sz., 42.

Református Világszemle, 1932. február, I. évf. 2. sz., 80.

Református Világszemle, 1932. május, I. évf. 3. sz., 120.

Református Világszemle, 1932. május, I. évf. 3. sz., 143.

Református Világszemle, 1933. február, II. évf. 2. sz., 65.

Református Világszemle, 1933. február, II. évf. 2. sz., 69.

Református Világszemle, 1933. február, II. évf. 2. sz., 85.

Református Világszemle, 1933. május, II. évf. 3. sz., 120.

Református Világszemle, 1934. május, III. évf. 3. sz., 105.

Református Világszemle, 1934. május, III. évf. 3. sz., 135.

Református Világszemle, 1934. augusztus, III. évf. 4. sz., 175.

Református Világszemle, 1935. február, IV. évf. 2. sz., 80.

Református Világszemle, 1935. augusztus, IV. évf. 4. sz., 157.

Református Világszemle, 1936. augusztus, V. évf. 4. sz., 176.

Református Világszemle, 1937. február, VI. évf. 2. sz., 75.

Szekunder források

Auburn Theological Seminary Catalogue 1916-17, New York, Auburn Seminary Record, 391.

Takaró Géza – Komjáthy Ernő – Böszörményi M. István. 1929. *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára*. 23. Kiadja: Az Egyesült Államokbeli Református Egyház Keleti Magyar Egyházmegyéje.

Takaró Géza – Komjáthy Ernő – Böszörményi M. István. 1929. *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára*. 117. Kiadja: Az Egyesült Államokbeli Református Egyház Keleti Magyar Egyházmegyéje.

Takaró Géza – Komjáthy Ernő – Böszörményi M. István. 1929. *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára*. 27. Kiadja: Az Egyesült Államokbeli Református Egyház Keleti Magyar Egyházmegyéje.

Tömösközi Ferenc. 2018. *A Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület és a Szlovenszkói Református Egyetemes Egyház Konventjének Pápán őrzött iratainak válogatott jegyzéke 1920–1938 között*. 1. kötet (1–5. doboz, 1920–1923/2.) Komárno: Univerzita J. Selyeho. https://www.academia.edu/37564051/A_Szlovenszk%C3%B3i_Dun%C3%A1ninneri_Reform%C3%A1tus_Egyh%C3%A1zker%C3%BClet_%C3%A9s_a_Szlovenszk%C3%B3i_Reform%C3%A1tus_Egyetemes_Egyh%C3%A1z_Konventj%C3%A9nek_P%C3%A1p%C3%A1n_%C5%91rz%C3%B6tt_iratainak_v%C3%A1logatott_jegyz%C3%A9ke_1920_1938_k%C3%B6z%C3%B6tt_1_k%C3%B6tet_1_5_doboz (2022. febr. 2.)

Tömösközi Ferenc. 2020. A Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület peregrinus lelkészei. In *Teológiai Fórum* 14 (2): 134–135.

Attila PETE

POVRATAK PASTORA BELE ČEKEŠA IZ AMERIKE U ZAVIČAJ

Kao nadasve sposoban seoski pastor, Bela Čekeš je održavao odlične odnose sa inostranstvom, pre svega u interesu drugih pastora, koji su imali različite teškoće u svom radu. Govorio je nekoliko jezika. Posetio je Sjedinjene Američke Države i Kanadu, službovao u Starom Bečeju (Óbecse), a potom se vratio u uži zavičaj, na teritoriji današnje Slovačke. U radu iznosim do sada nepoznate podatke o njegovom životu, sa ciljem da upoznam javnost sa njegovim delom, posebno sa časopisom koji je izdavao pod nazivom Svetski reformatski pregled. Iz tog časopisa možemo dobiti predstavu o položaju reformatske crkve tridesetih godina minulog veka, ne samo u Americi, već i u mnogim oblastima nekadašnje Mađarske (Južna Slovačka, Transilvanija, Severna Srbija, Hrvatska). Časopis iscrpno izveštava i o situaciji reformata koji žive u Kraljevini Jugoslaviji. Pastorov život sam istraživao sa stranica Svetskog reformatskog pregleda, kao i u arhivima reformatskih župa u Sapu i Radvanju na Dunavu, u arhivu Evangelističke crkve Češke braće u Pragu, u Centralnom arhivu Sinodalne kancelarije Slovačke reformisane hrišćanske crkve u Komoranu i u Arhivu prekodunavskog reformatorskog crkvenog okruga grada Pape.

Ključne reči: Bela Čekeš, biografija, pastor, Svetski reformatski pregled, Kraljevina Jugoslavija

Attila PETHEŐ

BÉLA CSEKES, THE PASTOR FROM SOUTH SLOVAKIA WHO RETURNED FROM AMERICA

As a creative village pastor, Béla Csekes maintained excellent foreign relations for the benefit of his fellow pastors suffering grievances. He spoke several languages. He visited America, Canada, served in Bečej (Óbecse), Hungary, then returned to his narrower homeland. In my

thesis, I present previously unexplored information about his life. My aim is to build public awareness for his life-work, to make known the periodical called *Református Világszemle* (Reformed World Review), published by him, from which we can get an excellent picture of the situation of the Reformed Church in the 1930s, not only overseas, but also in South Slovakia, Transylvania, North Serbia and Croatia. It also reports extensively on the situation of the Reformed Church and its members living in the Kingdom of Yugoslavia. I researched the life of the pastor in the archives of the Reformed parishes of the villages Sap and Radvaň nad Dunajom, in the issues of the newspaper *Református Világszemle*, in the archives of the Evangelical Church of Czech Brethren in Prague (Českobratská církev evanjelická), in the Central Archives in the town of Komárno, functioning by the Synodical Council of the Reformed Christian Church in Slovakia and the archives of the Transdanubian Reformed Church District in Pápa, Hungary.

Keywords: Béla Csekés, biography, pastor, *Református Világszemle*, Kingdom of Yugoslavia

TÁMBA Renátó

Bocskai István Református Oktatási Központ Apáczai Csere János Középkiskolája
Budapest, Magyarország
trenato87@gmail.com

GYERMEKÁBRÁZOLÁSOK AZ OTTHON KULTÚRÁJÁBÓL – POLGÁRI GYERMEKSZEMLELET A MAGYAR BIEDERMEIER FESTÉSZETBEN

**Likovne predstave dece u sklopu kulture porodičnog života
– Građansko poimanje deteta u slikarstvu mađarskog
bidermajera**

**Portraits of Children from the Culture of the Home –
Bourgeois Child View in Hungarian Biedermeier Painting**

A reformkori Magyarország polgári kultúráját, mentalitását tükröző biedermeier művészet az otthon idillje után vágyódó, családja szűk körében kiteljesedő, mind megerősödő polgár stílusa volt, az ő társadalmi tudat- és tapasztalatformáikat fejezte ki, s ebből fakadóan az otthon, a család és a gyermekkor témája is fontos motívumává, témájává vált a kor irodalmának, képzőművészetének. A biedermeier festők alkotásain nyomon követhetők a kor nevelési érték- és céltartalmai, gyermekideológiai, gyermekszemléleti mintázatai, melyek egyfelől a felvilágosodás racionalista öröksége s azzal együtt az auflklärismus, másfelől a kor vallásos moralizáló polgári-puritan etikája felől értelmezhetők, melyek egymással összekapcsolódva a gyermekkor totális kontrollját hozták létre abban a hitben, hogy a gyermek nevelésében rejlik a nemzeti boldogulás kulcsa, hiszen ő a családi és a nemzeti folytonosság záloga. Jelen írásban a reformkor biedermeier festőinek gyermekábrázolásait (fiú- és leánygyermek-ábrázolások, anya-gyermek kapcsolat, családi csoportképek) teszem elemzés tárgyává az azokon észlelhető gyermekszemléleti mintázatok feltárása céljából, a kor fontosabb, a biedermeier stílussal összefüggésbe hozható eszme-, mentalitás-, gyermekkor-, művészet- és esztétika-történeti összefüggéseinek feltárása után, többek között arra a kérdésre keresve a választ, hogy az alkotásokon miképp kapcsolódik össze mindez. Elemzéseim során az alkotásokat

a felvilágosodás racionalista, aufklérista örökségének, illetve a puritán etika továbbhagyományozódó erényrendszerének vizsgálatából, illetve a biedermeier-jelenség eszmetörténeti szempontú értelmezéséből kiindulva közelítem meg.

Kulcsszavak: biedermeier, puritán etika, aufklérizmus, gyermekszemlélet, ideálkép

Az otthon kultúrája

A tizenkilencedik század első felének polgári kultúráját számottevően meghatározta a felvilágosodástól örökölt racionalizmus, vagyis az univerzum észszerűségébe és a ráció alakító tevékenységébe vetett meggyőződés (Auckanther 1991, 107), még akkor is, ha a gondolkodók és művészek magától a felvilágosodástól eltávolodtak. A korszak mentalitását egyfajta józan közepszer jellemezte, távol minden szélsőségtől, de ez nem jelenti azt, hogy ne élt volna tovább a felvilágosodás racionalista öröksége, még ha hétköznapivá szelídült formában is. Ez a racionalista örökség nem mást jelentett, mint a világ és az ember megismerhetőségébe, illetve a fejlődésbe vetett általános hitet (Somlai 1997, 23–24), mely a kor gondolkodását és nevelésfelfogását (Kant, Pestalozzi, Herbart) egyformán meghatározta. Ebből az észelvűségből fakadt az az elképzelés is, hogy az egyént az egységes és oszthatatlan tudat határozza meg, s ez, vagyis a homogén, racionális én illúziója az átláthatóság és irányíthatóság látszatával ruházta fel az individuumból való közvélekedést. Ez a felfogás vetette meg a talajt az egyén cselekvései, társas megnyilvánulásai, értékválasztásai és társadalmi életgyakorlatainak formálódása fölötti felügyeletgyakorlás társadalmi méretű tendenciája számára is (Foucault 1990, 249).

A társadalmi élet feletti kontroll praxisából formálódott ki a század polgári életmódja, annak nagyfokú kényelem- és biztonságigényével együtt. E kor polgára különösen szerette a békét, a nyugalmat és a csöndes boldogságot, s mindezt éppen a totalizáló társadalmi tendenciák szavatolták. A polgári életmód a családi tűzhelyben teljesebben kiigazán, azonban éppen a családi harmónia iránti vágyakozásnál fogva függött az államhoz fűződő lojalitás eszméjétől (lásd Zolnai 1940, 8).

E korban a család roppant jelentőségű kultusszal bírt tehát, a családi harmónia idillje töltötte be a kor polgári társadalmának tudatát. A családi intimitás iránti igény háttérben egyrészt a felvilágosodás ígérete állt egy jól szervezett, észszerűen működő társadalomra vonatkozóan, melynek magját a nukleáris család adja, másrészt viszont az iparosodás által kiváltott, a társadalmi szerkezet és a mentalitást általánosan érintő változások hívták életre a bensőséges családi légkör iránti vágyódás polgári kultúráját (Fischer-Lichte 2001, 501–530). A figyelem középpontjába került tehát a nukleáris család, melyben a társadalmi

értékek és családi hagyományok transzgenerációs átszármasztása zajlik. A család egyúttal menedék is volt a szülők számára, ekkor vált igazán fontossá pszichés-védelmező funkciója. A család jelentette az élet célját, s a család védelme érdekében formálódott meg a kor férfi- és nőeszménye (T. Erdélyi 1991, 11). A férfi felelt a család gazdasági-társadalmi tőkéjének megteremtéséért, a védelemért, a fegyelemért és a rendezettségért, akarata így sérthetetlen volt (Pukánszky 2005, 75). A családi tűzhely őrzője ugyanakkor a nő volt, aki a családi közösség összetartásáért, a háztartásvezetésért és a gyermeknevelésért felelt (T. Erdélyi 1991, 11). Az önmagát teljes mértékben feladó nő eszményképe köszön vissza a festményekről, de erről olvashatunk a korabeli irodalom és sajtó termékeiben is (Szvoboda Dománszky 2011, 100–101).

A században tovább hatott a protestáns eredetű puritán etika, amely a hivatástudattól és e világi aszkézistól vezérelt, józan, racionális mentalitásnak adott teret. A puritán erkölcs tükrében a kor emberének életszemléletét és életvitelét nagyfokú módszeresség, mértékletesség, önuralom, takarékoság (Molnár 2021, 26–33), éberség, önvizsgálat (Molnár 2021, 83) és szorgalom jellemezte, meghatározó érték volt a fáradhatatlan hivatásvégzés erénye (Molnár 2021, 74). A puritán ember ebben a korban is módszeresen, előre rögzített szabályok szerint szabályozta életének minden mozzanatát, s ez a nagyfokú szabályozottság egyformán kiterjedt életvezetésére, élet- és társadalomszemléletére, gondolkodására, cselekedeteire, valamint testkultúrájára (Molnár 2021, 33; Brandt 2005, 125). A kor polgára – legalábbis az embereszmény, az erkölcsi deklaráció szintjén – mindenekelőtt jámbor és becsületes volt, hiszen nagyfokú kötelességérzet mentén szervezte életét, igyekezett megfelelni a társadalmi elvárásoknak. Mondhatni filiszter volt, aki az otthon falai közé visszavonulva egyszerű, biztonságos életet kívánt élni, kiábrándulva a történelemből, s mintegy hátat fordítva annak (T. Erdélyi 1991, 10–12). A kor szellemi és társasági élete számottevően a magánházakban (például Brunsvick-ház, Vitkovics-ház, Karacs-ház) folyt, melyek teret adtak a zenének, az idegen nyelvű felolvasásoknak, a különböző esztétikai előadásoknak, a műkedvelő színjátszásnak egyaránt, s ráadásul szellemi-kommunikációs fórumot jelentettek az aufklérista indíttatású szülői nevelői törekvések terjedése számára (Fábrí 1991, 173).

Az élet minden terét átfogó szabályozás természetesen már gyermekkorban kezdetét vette. A gyermek jelentette a nemzeti folytonosság zálogát, úgy tekintettek rá, mint a jövő hasznos állampolgárára, így a társadalom rendjébe való betagozódását elősegítő törekvés határozta meg neveltetését (Pukánszky 2005, 79). Ez a törekvés tükröződött a kor kanti eredetű, aufklérista felfogásában, mely a nevelést és oktatást tekintette az emberré formálás eszközének, abban a hitben, hogy a gyermek nem embernek születik, hanem a nevelés által lesz azzá

(Pukánszky 2005, 97). E szemlélet beleillett az e világi aszkézis etikájának keretrendszerébe, hiszen az is pontosságot, engedelmességet, kitartást, szorgalmat, szerénységet s a szükségletek késleltetésének vagy elfojtásának képességét várta el a gyerekektől, mely tökéletesen megegyezett a puritán erkölcs gyermekképevel.

*Az otthon neveléskultúrája – gyermekségretorikák,
nevelésideológiák a reformkorban*

A tizenkilencedik század első felében a korabeli pedagógiai közgondolkodásban és a nevelésfilozófiai rendszerekben a gyermek határozottan hiánylényként konstruálódott meg. A gyermek hiánylényként tételezése alapvetően a felvilágosodás pedagógiai öröksége volt, ahogyan az értelmi és erkölcsi fejlettség tekintetében felmerülő hiány kiküszöbölésére s egyúttal az akarat pótlására irányuló neveléskonceptiók is a tizenkilencedik században (Szabolcs 2011, 133), melyek mind a társadalmi elvárásoknak megfelelni képes, fegyelmezett állampolgárok nevelését célozták meg (Németh–Pukánszky 2004, 303). A pedagógia fő eszközévé a gyermek élete fölötti abszolút kontrollgyakorlás vált (Robertson 1998, 273), hiszen a felnőtt társadalom a legkülönbélebb fegyelmezési eljárásokkal (lásd Robertson 1998, 275; Szabolcs 2011, 137), társadalmi gyakorlatokkal és szabályokkal kívánta engedelmességre, alárendeltségre, alkalmazkodásra, szorgalomra és precizitásra hangolni a gyermeket (Foucault 1990, 249). Miután a gyermeket a haza számára nevelték annak értékeinek jegyében, a társadalmi felügyelet és fegyelmezés gyakorlatai a nemzet érdekeinek megfelelő énidéált (vagy „ideális ént” – lásd Goffman 1956, 10–14, 22–32) tükröző magatartás- és tudatformák, cselekvési potenciálok kifejlesztésére irányultak, hogy végül a növendék a társadalmi ideálok által meghatározott hatalom erőinek hordozójává váljék (Foucault 1990, 210). A nemzet öntudatát és büszkeségét tápláló egyik legfőbb (látens módon ható) erő pedig e korban nem más volt, mint a felvilágosodás eszme- és erkölcstörténeti öröksége, mely meghatározta a kor nevelésfilozófiai gondolkodását is.

A században tovább élő puritán etika nevelésfelfogása gyakran összekapaszkodni látszott a felvilágosodás örökségeként értelmezhető azon gyermekideológiákkal, melyek a korszak hazai neveléstani kézikönyveiben megjelentek. A század pedagógiájában meghatározó volt a totális kontrollra törekvés, melynek következtében a gyermek életvilágát a szorgalom, a pontosság, az alárendeltség, a homogenitás (egyformaságra törekvés az individualitás érvényesülése ellenében) és a gyakorlatozás jellemezte (Pukánszky 2005, 155). A korszak neveléstani kézikönyveinek szerzői közül sokan nyúltak vissza a wolffi képességlektan alapjaiig, melynek értelmében úgy látták, hogy a gyermek bizonyos

kifejlődésre képességsírákkal rendelkezik, a nevelés feladata pedig nem más, mint ezen képességek kifejlesztése (Pukánszky 2005, 134–137, 140, 157–159). Ez a felvilágosult felfogás összekapcsolódik az aufklérizmus kanti szemléletével, mely szerint a gyermek nevelés által lesz igazán emberré (Pukánszky 2005, 149); e nézet szerint az ember képességei korlátlanul fejleszthetők, alakíthatók.

E felfogás jelenik meg a teológus August Hermann Niemeyer *A nevelés és oktatás alapjai* [...] című művében (1834), mely mű a hazai neveléstudomány fejlődésére nagy hatást gyakorolt. A neveléssel szemben a puritán polgári erények kifejlesztését tekintette alapvető kívánalomnak, így olyan, a totális kontroll jelenlétére utaló pedagógiai eszközöket irányzott elő, mint amilyen a dicséret, a dicsőségtábla, a rendszalag, a jutalom, a magasabb osztályba sorolás és az értékelés (Pukánszky 2005, 139). Pedagógiai rendszerének háttérében Erasmus felfogását találjuk, mely szerint a gyermek műveletlen, de termékeny, megművelésre váró szántóföldre hasonlít (Pukánszky 2005, 131). Ezzel együtt hatást gyakorolt rá Wolff is, hiszen ő is a gyermekben rejlő képességek kibontakozásának elősegítését látta a nevelő feladatának (Pukánszky 2005, 134); a felvilágosodás hatására hitte, hogy a gyermek nem élhet pusztán ösztöneire hagyatkozva, fejlődését segíteni kell a nevelés eszközeivel (Pukánszky 2005, 133).

Ez a felfogás jelenik meg Szilasy János *A nevelés tudománya* című munkájában (1827) is. Szilasyra nagy hatást gyakorolt Kant, aki szerint az embert el kell juttatni a tiszta moralitás, az erkölcsi autonómia fejlettségi szintjére, ahol már nem az ösztönök és a társadalmi törvények külső kényszere hat az emberre, hanem a belsővé vált értékek, erkölcsi szabályok irányítják életét (Pukánszky 2005, 144). Az általa meghatározott kettős nevelési célkitűzés ugyancsak gyakori a korszak pedagógiai szaksajtójában – ennek értelmében az embert egyszerre kell erkölcsös, jó emberré és hasznos, engedelmes állampolgárrá nevelni (Pukánszky 2005, 143).

Ezzel a kettős célmeghatározással találkozunk Lesnyánszky András *Didaktika és Methodika* (1822) című művében is. E könyvben – Locke nyomán – megfogalmazásra kerül, hogy a gyermek eredendően jó, de akaratszilárdsága önmagában nem elegendő ahhoz, hogy ellenálljon a destruktív gondolkodás- és cselekvésmódok csábításának (Pukánszky 2005, 153), így az individualitás bármely jelének felbukkanása veszélyezteti a lojális, hűséges alattvalóvá nevelés felvilágosult programjának sikerét (Pukánszky 2005, 157). Ebből fakadóan Lesnyánszky elképzelése szerint a gyermek életét totális kontroll kell hogy övezze, mely megköveteli a gyermek alávetettségét a felnőtt akaratának olyan puritán erények mentén, mint a szorgalom, a precizitás és a kitartás (Pukánszky 2005, 155).

Beke Kristóf *Kézikönyv a falusi iskolamestereknek* című művében (1828) szintén kiemeli a nevelés emberformáló hatékonyságába vetett hitet Locke,

Erasmus és Kant nyomán, hiszen úgy vélte, hogy a nevelés feladata eltávolítani az embert a bestiális ösztönök útjáról, hogy az emberség ösvényein haladhas-son tovább, melyeken a belső elhatározás, a kategorikus imperativus kell hogy vezesse (Pukánszky 2005, 149).

A korszak aufklérista nevelésideológiája azonban nemcsak a pedagógiai és közéleti sajtó fórumain jelent meg a reformkorban, de a szóbeli beszédekre, papi, lelkészi prédikációkra is kiterjedt a nevelés emberformáló hatékonyságá-ról vallott gondolat. Herepei Károly lelkész például azzal indokolta az iskolák fontosságát 1832. május 6-án, a kolozsvári református templomban elhangzott beszédében (*Oskola-alapításra buzdító beszéd*), hogy az ész világosulása váltja ki a szív melegülését, vagyis a gyermek intellektuális pallérozása vezethet az erkölcsi, akarati, érzelmi tulajdonságok fejlesztéséhez (Fehér 2006, 18–19). A tudomány világosságot teremtő erejét és a nevelés emberré formáló hatását hangsúlyozta Beke Sámuel zilahi református lelkész is prédikációiban (1828–1834), vallva, hogy csakis a tudás által válhat az ember a társadalom méltó tagjává (Fehér 2006, 14–15). Immanuel Kant felfogása jut ebben kifejezésre, mint ahogy Péterfi József református lelkész azon megállapításában is (1836), mi szerint tudás nélkül elterjednek a babonák és az erkölcstelenségek (Fehér 2006, 28), Csiszár Sámuel pedig az oktatás erkölcsnemesítő hatását a nemzet szintjére emelte, amikor Szi-lági Ferenc történelemtanár temetésén mondott beszédében (1829) a felvilágo-sodást az általános jólét növekedésével állította összefüggésbe (Fehér 2006, 32). A nevelés kizárólagos emberré alakító hatását emeli ki Mindszenty Dániel is *A nevelésről némelly észrevételek* című cikkében (1832), kiemelve a nevelőnek való engedelmesség és a tisztelet követelményét (Koós 2019, 285–286).

Rendre felbukkan tehát a kanti tézis, az aufklérizmus felfogása, mind az egyéni, mind a nemzeti boldogulás szintjén, összekapcsolva azokat a korszak puritán erkölcsseivel, más forrásokban pedig hangsúlyosan körvonalazódnak az ezekből következő nevelési tartalmak is. Így például a puritán etikából fakadó reformkori nevelésideal és gyermekideológia ismerhető fel a Gróf Mikó György tanulmányában felsorolt nevelői követelményrendszer vonatkozásában, melyből kiolvasható a mértékletesség, a gyakorlatiasság, a becsületesség és a testgyakor-lás erénye, melyek tipikusan locke-i eredetű nevelési értékek, s jól jellemzik a kor szorgalomra és (ön)fegyelemre alapozó puritán pedagógiai koncepcióját (Koós 2019, 271).

A reformkor polgári kultúrájának életmódjához, élet- és társadalomszemlé-letéhez szervesen hozzátartozott az új nevelési ideal és gyermekideológia, mely a gyermek életvilágának abszolút nevelői kontroll alávetését eredményezte egy, a felvilágosodás racionalista öröksége mentén szerveződő szigorú értékrend mentén, melynek értéktartalmai jól körvonalazhatók a korszak sajtótermékei-

nek elemzése során, de az irodalmi és képzőművészeti alkotások is magukban hordozzák a kor társadalmi tudat- és tapasztalatformáit. Jelen írásban a biedermeier festészet gyermekábrázolásainak elemzésére vállalkozunk annak céljából, hogy e stílus eszme-, művelődés- és mentalitástörténeti fókuszú megközelítéséből kiindulva feltárhassuk a gyermekábrázolásokból kiolvasható nevelési érték- és céltartalmakat, gyermekszemléleti mintázatokat, vagyis a gyermekképre és a gyermekfelfogásra utaló összefüggéseket (lásd Pukánszky 2005, 9–10). Elemzéseim során a korábbi kutatásaim során körvonalazott elméleti és módszertani észrevételekből indulok ki, melyek összegzése doktori disszertációmban olvasható (lásd Tamba 2017, 79–122). A korszak polgári neveléskultúrája (mint mentalitás- és társadalomtörténeti kategória) tehát hűen kifejezésre került a kor képzőművészetében, a biedermeier stílusban ugyanis a közéleti nyilvánosságtól rezignáltan visszavonuló, az otthon idillje után sóvárgó európai polgár mentalitása, társadalomszemlélete tükröződött.

Az otthon művészete

A tizenkilencedik század során a megerősödő polgárság mind meghatározóbb erővel bírt, s igényei mentén új művészeti stílus alakult ki: a biedermeier (T. Erdélyi 1991, 10–11). Az új megrendelők a polgárok, a polgárosodó középnemesség, a kereskedők és iparosok, a művész társadalom, illetve a nemesi értelmiség köréből kerültek ki, így az ő mentalitásuk határozta meg az új stílust (Szvoboda Dománszky 1991, 198). A kor polgára a napóleoni háborúk hosszú időszaka után visszavonult a társadalmi nyilvánosságtól, s otthonában lelt menedékre, az új művészet pedig a magánszféra megnövekedett jelentőségéből fakadó megrendelői igényeket volt hivatott kiszolgálni, tükröztetve ezáltal a béke és harmónia után vágyódó polgárság életszemléletét.

A polgári életmód a felvilágosodásból örökölt racionalista szemléletmódra (Auckanther 1991, 107), a józan megfontolás elvére, a fáradhatatlan munkabírárs erényére, a családcentrikus szemléletmódra épült, s csakhamar kitermelte a kényelem és az otthonosság kultúráját. A biedermeier ennek a kultúrának volt a művészete, mint ahogyan azt a polgári körökhöz köthető megrendelői elvárások mutatják (Szvoboda Dománszky 2011, 11–18). Az otthonosság és az intimitás érzésének megteremtése állt e művészet törekvéseinek homlokterében, az érdeklődés a mindennapi élet nüansznai mozzanatai felé fordult a közélet „nagy” történései helyett. Hiszen a kor jámbor polgárjának életét a józanság, a kiszámíthatóság, az egyszerű életvezetés hatotta át (Bokros 2008). A boldogságot a békével, a nyugalommal és a kötelességteljesítéssel azonosította, ezeket pedig a családi életben vélte kiteljesíthetőnek (Auckanther 1991, 107).

Ezek az alapélmények adták a polgári élet karakterét, s a biedermeier ezt a polgári miliót volt hivatott megjeleníteni a művészet eszközeivel. A Szent Szövetség megalakulása után kiformalódó új társadalmi rend mintegy kikényszerítette a békét és az egyensúlyt, mely megkövetelte az aktív társadalmi-politikai élettől való elhatárolódást az egyéntől, aki így egyedül saját szűkebb közegében teljesíthette ki önnön valóját: a család és a barátok közegében (Fried 1991, 141). A magánszférába visszavonuló, a mindennapi élet rendjét rezignáltan elfogadó, a tevékeny létet az eszmények szintjén megélő, az otthon körében békességet és teljességet kereső ember élményvilágát dolgozzák fel a kor irodalmi (például Stifter regényei – lásd Auckanther 1991, 108) és képzőművészeti alkotásai is.

Az egyszerű polgár művészete volt tehát ez, mely az ő közvetlen közegének ábrázolására irányult. Ennek céljából egyik legfontosabb eszköze a tárgyi obszerváció és a részletezés volt. E korban ugyanis jellemzővé vált a közvetlen természeti és tárgyi környezet aprólékos, részletekbe menő leírása, a természet idillikus aspektusainak rögzítése (Pál 2005, 548–549). Szinte természettudományos pontossággal, tárgyszerűen igyekeztek rögzíteni mindent, jónan beszámolót nyújtva tárgyuokról, mentesen minden heroizmustól és drámaiságtól. Ezzel magyarázható az alkotások eseménytelensége, hiszen a cél egyfajta tárgyilagosan valóság-hű ábrázolásmód megvalósítása volt (Himmelheber 1991, 29).

Ez a művészet mentes volt a politikum, a lázadás, a hősiesség és a szenvedély minden formájától, távol maradt az ember lelki világát megülő és részben irányító szélsőséges érzelmek, démoni erők ábrázolásától. Az új esztétikai szemlélet a természetben is a mindennapi ember lelki világához közelálló, békességet adó, otthonos jelenségeket kereste és hangsúlyozta, ahogyan azt Eduard Mörike, Anette von Droste Hülshoff művei (Pál 2005, 548–549) vagy Petőfi Sándor bizonyos szerelmi költeményei, helyzetdallai kapcsán láthatjuk.

Az otthonosság élményén alapuló új művészet tehát ez, melynek esetében az „otthon” nemcsak metafora, hanem népszerű motívum és téma is egyúttal, ugyanis e korban divatossá vált az otthon terének ábrázolása. Például Barabás Miklós (1810–1898) is előszeretettel ábrázolta feleségét, Susanne Bois de Chene-t otthon, munkájába mélyedve egy meleg, bensőséges hangulatú akvarellen (Veszprémi 2009, 36). E kép a családi otthon boldogságát, mérsékelt derűjét adja vissza, s ez az élmény gyakran hangoztatásra került a korabeli sajtóban, olykor kifejezetten a nőnevelés kapcsán, kiemelve, hogy a nők feladata a családi otthon boldogságának megteremtése (lásd D. M. írását: Kéri 2018, 310; lásd Fáy András, illetve Zákány József vélekedését: Fehér 2006, 156–157, illetve 41). Ráadásul a tény, hogy Barabás Miklósnak és feleségének négy gyermeke volt (Veszprémi 2009, 36), a kép által sugallt ideálkép eleven valóságtartalmáról tesz

tanúbizonyoságot, hiszen az ő esetükben a „boldog család” korabeli narratívája ezen a ponton is érvényesült. Értve ezalatt azt is, hogy a festőben mint családapában is kiérlelődhetett a családi otthon boldogságáról szóló elképzelés, amit festményein nem átalított tükröztetni.

A korszak egyik legfontosabb műfaja a portré, amely arra hivatott, hogy felhívja a figyelmet az ábrázolt társadalmi-gazdasági státuszára, rangjára (Papp–Király szerk. 2018, 162). Így ismeretesek a vármegyezházák és városházák dísztermei, tanácstermei számára készült tisztviselői és politikusi arcképek (Szvoboda Dománszky 2011, 79–80), a főúri ősgalériák sorozatai, valamint az elődök nagyságára intő, az otthon számára készült portrék, példaként a felnövekvő nemzedék elé állított „derék” férjről s apáról. Maga Kossuth Lajos is felhívta a figyelmet a portréművészet nevelő szerepére, hiszen ő a „nevezetes férfiak arcképeit [...] a szívképzés sikeres eszközei közé” számította, melyeket rendkívül alkalmasnak talált a „polgári erény” és a „honszerelem” érzésének közvetítésére és elültetésére a fiatal generációk szívében. E megjegyzésével Kossuth a portréművészetet a polgárnevelés szolgálatába állította, hiszen a portréban testesül meg az emberi nagyság, melynek átszarmaztatása a felnövekvő nemzedék számára nemzeti ügy volt a reformkorban és azon túl is (Szvoboda Dománszky 2011, 94). E felfogás áthatotta a tizenkilencedik század egészét, s valóságos arcképkultuszhoz vezetett, mert a polgárság hitt abban, hogy a politikai közszereplők, hivatali tekintélyek, értelmiségiek, vagy épp az elődök („ősök”) (ideáltipikusan megjelenített) karakterének vizuális manifesztációja valóságos nevelő tendenciával bír, mely számottevően a kor által megkövetelt puritán polgári erények közvetítésére irányul.

A biedermeier portré tehát a polgári morál, közelebbről: a protestáns gyökerű puritán etika hordozója volt. A polgári öntudattól átjárt, büszke, felvilágosult személy hétköznapi morálját, szigorú életrendjét közvetíti Egger Vilmos Bene Ferenc (1825) orvosprofesszorról készült, puritán egyszerűséggel és tiszta kolorittal megfestett portréja (Szvoboda Dománszky 2011, 90), vagy Weber Henrik *Pesti polgár* című festménye (1843–45 körül), mely férfialakjának kezében a pesti értelmiség olvasnivalója, a *Pesther Tageblatt* látható (Szvoboda Dománszky 2011, 92). E képek a családi önreprezentáció eszközei voltak, hiszen ezek a családtagokról készült portrék a polgári otthonok falain kaptak helyet, részint a bensőséges családi hangulat megteremtése, részint a konstruktív nevelő példa állítása végett, a mértékletesség, rendszeresség és pontosság puritán erkölcsének közvetítésének céljából. Ugyanis a biedermeier háttérében a vallásosan moralizáló, protestáns eredetű puritán etika állt, amely azonban gyakran a felvilágosodás etikai és pedagógiai rendszerében (Kant, Schiller, Pestalozzi) talált igazolási alapra, így hiába távolodott el a felvilágosodás északultól, annak szellemi

örökségtől mégsem mentesülhetett. A hétköznapivá szelídült polgári racionalizmus tehát fontos érvrendszerét adta az új középserre törekvő felfogásnak, melynek céltartományába az önmagát kiteljesíteni és a társadalomba betagozódni képes, mértékletes, szorgalmas, kitartó, elhivatott, szigorú életrend szerint élő ember képe került (Molnár 2021, 26–33). Ez az új polgárideál határozta meg a kor portréművészetét.

A biedermeier portré alanya tétlen, a leggyakoribb az ülő póz és a frontális beállítás: a gyakran szűk keret által közrefogott modell (Himmelheber 1991, 31) messzibe vesző tekintete a stílusra jellemző rezignált lélekállapotot juttatja kifejezésre (Fried 1991, 141). A portrék pszichológiai szempontból nagyfokú pontosságról tanúskodnak, ám mégis egyfajta stilizált tárgyiasság hatja át azokat (Fried 1991, 142). Ugyanis hiába a tárgyi-természeti-lélektani valóság objektív leírásának látszata, ha a kiindulópont minden esetben a tárgyról alkotott ideáltipikus kép, s az alkotásokon ennek kivételése realizálódik az empirikus-naturális látáskonceptiókból tanultak felhasználásával. Mindazonáltal a pszichológiai realizmus benyomását nyújtja a portrékon az ábrázolt személyiségére való fókuszálás látszata is. Ugyanis a háttér többnyire semleges – háttéri elemek, csendeleti részletek híján vagy szűkében a befogadó a modell személyiségére összpontosít. Ritkán találkozunk bútordarabokkal vagy egyéb tárgyakkal a háttérben, még ritkábban jelenik meg a tájképháttér, mely a kompozíciót mintegy szőnyegként zárja le. A portré mentes a mélységtől: a háttér párhuzamos a kép síkjával (Himmelheber 1991, 31). A képen megjelenő formákat, alakokat lágy, görbén hajló vonalak jellemzik, melyek fokozzák az otthonosság, negédeség, kellemesség érzetét a befogadó számára (Szvoboda Dománszky 1991, 297).

Jóval kevésbé népszerű műfaj volt a csoportkép, különösen a családi csoportkép. E művek additív szerkesztéssel készültek, vagyis a csoport tagjai mindenféle kapcsolat nélkül, mellérendelő szerkesztésmóddal kerültek egymás mellé (Himmelheber 1991, 32). A portrékhoz és csoportképekhez hasonlóan az életképre is a valóság tipizáló-stilizáló megszépítésének szándéka jellemző, mert realisztikus társadalomábrázolás helyett az életideálok tükröztetése a célja. Az életkép éppen a reformkorban kapott legitimitást, hiszen a kor jelentős esztétája, Henszlmann Imre úgy vélte, hogy e műfaj megfelel a „nemzeti jellemzetes” ismérveinek, mivel alkalmas a nemzet családéletének jelenét megragadni az erkölcsök és szokások ábrázolásán keresztül (Papp–Király szerk. 2008, 352). A zsáner a hétköznapi társas interakcióinak bemutatására vállalkozik a puritán etika moralizáló szándékától sem mentesen (Szvoboda Dománszky 2011, 123).

A biedermeier művészetét számottevően a társadalmi közizlés formálta, így nem idegen tőle a szűklátókörűség, a negédes ízléstelenség (Szvoboda Dománszky 1991, 196), a túldíszítettség és a társadalmi valóság stilizáló-tipizáló megszép-

pítésének szándéka (Szvoboda Dománszky 2011, 11–12). Igaz ugyan, hogy az ábrázolat alapvetően valószerűen, a valóságábrázolás kritériumait keresve, a naturalis-empirikus alapú képépítkezésre törekvő ábrázolási koncepció keretein belül maradván jelenítették meg, eleget téve a realizmus általános követelményeinek, ám eközben mégis egyfajta idealista felfogás és idealizáló törekvés jellemezte a biedermeier képkoncepcióját (Pál 2005, 548–549). A „lefestő jellegű”, „természetelvű”, realista ábrázolásmód (Szvoboda Dománszky 1991, 208) mellett tehát érvényesült egyfajta mérsékelt idealizálás is, melynek révén kihangsúlyozásra kerültek a modell társadalmi karakterére jellemző általános jegyek bizonyos motívumoknak köszönhetően (például ilyen az újság Weber Henrik *Pesti polgár* című képén a címszereplő kezében, vagy a könyvek Egger Vilmos Bene Ferenc-portréjának hátterében – lásd Svzoboda Dománszky 2011, 90–92). Együtt élt tehát egyfajta materiális felfogás és bizonyos naiv idealizmus is, mely megfelelt Henszlmann Imre esztétikai követelményeinek is, vagyis a „természetes, életszerű és célirányos stílus” (Szvoboda Dománszky 1991, 207) tipikusan biedermeiernek tekinthető kritériumrendszerének.

A polgári portrék konkrét, lélektani alapon árnyalt személyiségek helyett ideáltípusokat ábrázoltak a hozzájuk tartozó attribútumokkal, létmotívumokkal, létmetaforákkal együtt, mérsékeltlen megszépített testi valóval (Papp–Király szerk. 2008, 167), s ennek megfelelően módosított anatómiai jegyekkel (Szvoboda Dománszky 1991, 204). Ennek következtében a korábbiakhoz képest megnyúlt testtel, karcsú derékkel, kifeszített vállakkal álló, gömbölyded és lágyan hajló végtagokkal, hegyes, apró lábfejekkel, hegyesen tartott, kicsi, párnás kezekkel ábrázolt, színpadias pózba helyezkedő figurákat látunk a vásznon (Papp–Király szerk. 2008, 167). Ez a stilizált testforma látható a folyóirat- és almanachillusztrációkon éppúgy, mint a kis- és nagymesterek portréin (Szvoboda Dománszky 1991, 204).

A biedermeierben együttesen jelenik meg a valóságábrázolás és az ideálközvetítés törekvése, sőt, a kettő egymással szimbiózisban létezett. A biedermeier ugyanis a mindennapi, polgári valósághoz kívánt közel kerülni, de miután ez a „polgári” valóság egy totális eszmerendszer közegében létező szemlélet közegében realizálódott, így a valósághoz való közeledés módja nem lehetett mentes bizonyos ideáltartalmak hangsúlyozásától sem. Ugyanakkor e művészet igyekezett egymással összehangolni az empirikus értelemben vett valóságábrázolás és az ahhoz kapcsolódó ideálképekből fakadó eszmei tartalmak megjelenítésének követelményeit (Bokros 2008). Ezért ugyanolyan fontos volt a valóság részletező leírása az obszerváció igényével (a hétköznapok tárgyi valóságára való nagyfokú odafigyeléssel) együtt, mint az erkölcsi tartalmak, emberi eszményjegyek keresése és hangsúlyozása az alkotásokon (Bokros 2008).

Polgári fiúgyermek-ábrázolások

A biedermeier gyermekábrázolások jó része ideáltipikus kép, hiszen nem az ábrázolt hús-vér valójának, lélektani realitásának tükröztetése a cél, hanem a társadalmi köztudatban jelen lévő ideálképek, narratívumok, gyermekszemléleti mintázatok, gyermekkor-sztereotípiák közvetítésére irányul az alkotás szándéka a tartalmi jelentőséggel bíró stilizálás és tipizálás tendenciája révén, létrehozva így a gyermek ideális formáját, esszenciáját magába sűrítő gyermekségkonstrukciót. A gyermek tehát mint típus jelenik meg a képeken. A sajátosan gyermeki lélektani, anatómiai jegyek és a felnőtt életvilághoz kötődő létmotívumok egyszerre jelennek meg az alkotásokon (Veszprémi 2009, 22–23), így a játéktevékenység, a puha, gömbölyded, kicsi kezek ugyanúgy jellemzőek, mint a túlméretezett ruházatban, felnőtt tárgyi környezetben történő ábrázolás.

**Brocky Károly: Medgyaszay István fiai. 1833 körül. Olaj, vászon, 60×70 cm.
Magántulajdon**

A kép forrása: <https://www.hung-art.hu/frames.html?magyar/b/brocky/muvek/1/index.html> (2022. aug. 2.)

Ehhez hasonlóan Brocky Károly (1807–1855) Medgyaszay István kereskedő fiairól készült életképén (1833) a fiúkat egyszerre előkelő és eleven, izgága természetük még a gyermekkorban tartja, de a felnőtt létet előrevetítő polgári ruházatuk révén már a miniatűr felnőtt koncepciója lép működésbe. A mű ideálképet nyújt a polgári származású fiatalemberekről, semmint, hogy lélektani

részletezéssel viszonyulna személyiségükhöz; sőt, arcuk hasonlósága okán az egyénítés semmilyen tendenciája sem érvényesül itt. Ehhez hasonló a Medgyaszay lányokról festett kép, noha a leánykák merev, teátrális beállítása sokkal inkább szertartásos előkelőséget hordoz magában, semmint excentrikusságot. A gyermekek mindkét festményen kerekded formákkal jelennek meg a puha ecsetkezeléssel, aranyosan derengő kolorittal megfestett tájban, mely a termékenység hiánya okán díszletszerűen hat az egyébként is színpadias hatású, archaizáló műveken, melyek a reneszánsz és a barokk hatását szintetizálják (Papp–Király szerk. 2008, 378).

Barabás Miklós: Kisfiú ablakban dióhéj vitorlással. 1842. Olaj, vászon, 60×47 cm. Jelezve balra lent: N v. Barabás 1842. Magántulajdon

A kép forrása: Veszprémi 2009, 22.

Kevésbé részletező kedvű alkotás Barabás Miklós (1810–1898) *Kisfiú ablakban dióhéj vitorlással* című képe (1842), melyen kedélyes, nyugodt megközelítés uralkodik (Szvoboda Dománszky 1991, 209). A sima ecsetkezeléssel festett képen egy bölcs komolysággal a képtérből kitekintő, öntudatos és büszke, puttószzerűen kerekded vonásokkal ábrázolt gyermek „dióhaj hajót” nyugtat keze alatt. A sötétbarna, semleges háttér előtt, ablakkeretben megjelenő gyermek puha, világos bőre, porcelánbabáéhoz hasonlatos arca, nagy, kerek szemei, kicsi kezei, testének gömbölyded formái a gyermekkor paradicsomi ártatlanságának szólamát vizionálják. Akárcsak hullámos, dús, aranybarna hajának csigafürtjei,

amelyek a gazdag gyermeki lélek termékenységének képzetén túl a fiatalság és éretlenség ikonográfiai kódjaként azonosíthatók a kordivat kontextusában (lásd F. Dózsa 1991, 231). E portré sem hús-vér gyermeket ábrázol, sőt, még csak nem is konkrét gyermek megfestését rendelték meg a művésztől. Ehelyett a művész a gyermek ideáltípusát festette meg saját invencióiból kiindulva, e mű tehát a biedermeier ideálképek közé tartozik (Veszprémi 2009, 24).

Az ideálképekre jellemző módon itt is nagy jelentőséggel bírnak a metaforikus értékű képi elemek. Ilyen a vitorlás, mely az önkibontakoztatási képességre utal, metaforikusan kifejezésre juttatva a gyermek előtt álló, „behajózásra” váró élettávlatokat. Miképp a vitorlást egyensúlyban kell tartani a tengeren, úgy e motívum a belső kormányzás fontosságára hívja fel a figyelmet (vö. Alkaiosz hajómotívumával, mely az állam kormányzásának allegóriája), így Kant nyomán a benső erkölcsi törvények, a kategorikus imperativus követése kerül kihangsúlyozásra e metafora révén.

A bal oldali függőlegesen futó növényes a gyermek alakíthatóságára, fejleszthetőségére utal, felidézve a wolffi képességlélektan metaforahasználatát, s azzal együtt azt a korban népszerű erasmusi elgondolást, ami szerint a gyermek olyan, mint a műveletlen, de termékeny, megművelésre váró szántó föld, melyből következően a gyermek képességei („csírái”) kizárólag a nevelés által fejleszthetők ki (lásd Pukánszky 2005, 134–137, 140, 157–159).

Fontos motívum a párkány is, mely révén élesen elválik egymástól az otthon közege és a külvilág, ezáltal juttatva kifejezésre a korabeli polgári narratívát, mi szerint a család (mely itt az otthon metaforája révén jelenik meg) oltalmazza, megvédi a gyermeket a külvilág ártó hatásaitól.

Hangsúlyosan gyermeki jegyek jelennek meg ezen az ábrázoláson, a ruházattól és a hajviselettől kezdve a reá irányuló nevelési erőfeszítéseket kifejező gyermeklét-metaforákig (vitorlás, növény, párkány), pusztán némileg megnyúlt kezei visznek felnőtt vonásokat lényébe.

A növénymotívum a fejleszthetőségbe vetett hitet fejezi ki a polgári öntudatot magában hordozó gyermeket, Erdélyi Bélát ábrázoló portréletként (Kisfiú színes labdával) is, melyen a polgári miliőre utalnak a ruházati elemek (például földön heverő kalap), a gyermek lábkeresztje, illetve az ütő (teniszütő?) és labda is. Utóbbi egyúttal a fröbéli pedagógia teljességszempényét is idézi, azt sugallva, hogy a gyermekben rejlik az emberi kiteljesedés lehetősége (Vág 1976, 27, 62). Tehát jelen van itt egyfajta utalás arra, hogy a gyermek magában hordozza az isteni éltetőerőt, ám mivel a labda egyúttal társadalmi karakterének is fontos markere, e két jelentés (társadalmi hovatartozás és teljességszimbólum) átfedi egymást.

**Barabás Miklós: Kisfiú színes labdával (A gyermek Erdélyi Béla).
Olaj, vászon, 105,5×81,5 cm**

A kép forrása: https://www.kieselbach.hu/artwork/little-boy-with-coloured-ball_-_portrait-f-bela-erdelyi-in-his-younger-age__1163 (2022. júl. 31.)

Polgári és nemesi leánygyermek-ábrázolások

Míg a tizenkilencedik században a férfiak otthona a nagyvilág lett, addig a nők élete az otthon falai közé szorult, „a háziasság kultusza” határozta meg (Misák 2014, 126). A nő teljesen alávetett volt férjének; miután nem tulajdonítottak neki magas intellektuális kvalitásokat (lásd Kéri 2018, 310), az otthont tekintették küldetésé helyszínének (Utrio 1989, 340; Kéri 2018, 289). A közfelfogás szerint fő erénye az érzékenység, a kecsesség és a szépség volt, s e szemlélet a képzőművészetre is áterjedt. A nők ábrázolásával szembeni fő követelménye a szépség és a báj érzékeltetése volt, ám ebből fakadóan a női portrék modelljeinek arca kevésbé volt karakteres. A kor legfoglalkoztatottabb portréfestője, Barabás Miklós úgy vélekedett, hogy a nők jobban hasonlítanak egymásra, mint a férfiak, így képein az ő arcuk kevésbé egyénített, mint az ellenkező nemé. Az

ideáltipikus ábrázolás így – a kor sztereotip nőfelfogásából fakadóan – a nők kapcsán erőteljesebben érvényesült; a biedermeier nőtípusának fő ismérve a szépség és a szentitívitas volt, amit a viseleti elemeken túl olyan motívumok, attribútumok hangsúlyoztak ki, mint a kendő vagy a virág (Veszprémi 2009, 22).

Donát János: Jekelfalussy Eleonóra. 1820. Olaj, vászon, 57×41 cm. Jelezve a kép hátán: „Jekelfalussy Eleonóra”. MNG FO, ltsz.: FK 5622 T.

A kép forrása: Szvoboda Dománszky 2011, 98.

Virágdíszeket látunk Donát János (1744–1830) Jekelfalussy Eleonóráról (1820) festett képén is, a lányka ruhájának több pontján, a lány jobb kezében pedig egy pompás csokrot, mely a megőrzendő szüzességre, a konzerválandó leánygyermeki ártatlanságra utal, annál is inkább, hogy a gyermek a csokrot a vulva közelében nyugtatja. A saját érintetlenségének megőrzésére irányuló szándékot jelölik a polgárlányka keresztbe font karjai is, félénk tekintete pedig a leánygyermeki szemérmességre, félszűzségre utal. A gyermek sötét gombszemei, enyhén balra fordított feje komolyságot kölcsönöznek karakterének, ám ruházata és kétágú copfos hajviselete gyermek voltáról árulkodik. A sötét háttér hozzájárul a kép meditatív, pszichológizáló hangvételének megteremtéséhez,

hiszen társas környezetéből kiragadva hangsúlyosan körvonalazódik a lányka személyisége ezen az egyszerű, sallangmentes polgári felfogásban készült egész alakos portrén (Szvoboda Dománszky 1991, 203).

Brocky Károly: Medgyaszay István lányai. 1833 körül. Olaj, vászon, 60×70 cm. Magántulajdon

A kép forrása: <https://www.hung-art.hu/frames.html?/magyar/b/brocky/muvek/1/index.html> (2022. aug. 2.)

A gyermeki ártatlanság toposzát vizionálja Brocky Károly (1807–1855) Medgyaszay lányokról készült csoportképe is, melyet még – a kereskedő fiairól készült párdarabbal együtt – bécsi tartózkodása alatt festett. A leányok arca itt is feltűnően hasonlít egymásra, ám színpadiasan merev, szertartásos mozdulataik ellentétesek a fiúkéival. Interaktív, dialogikus kapcsolat nem létesül a szereplők között, mintha csak külön portrékról kerültek volna egymás mellé – additív szerkesztésről beszélhetünk tehát, mely fokozza a mű statikus jellegét. A szertartásos csoportbeállítás és a szemérmességre utaló gesztusok, testtartások mellett a táj több pontján elhelyezett rózsamotívumok is az ártatlanság konzerválásának tendenciájára utal. Antik oszlopokat is szerepeltető díszletszerű háttér előtt bontakozik ki a jelenet, melyet archaizáló, naiv báj ural. Mintha régi görögök kertjében pózolnának a kisasszonyok, akik a Medgyaszay család becses ékszerieként, a családi folytonosság zálogaiként jelennek meg, eleget téve a reprezentációs célú csoportkép követelményeinek.

Barabás Miklós: Galambposta. 1843. Olaj, vászon, 106×84,5 cm. MNG

A kép forrása: <https://mng.hu/mutargyak/galambposta-2/> (2022. júl. 31.)

Az érintetlenség megőrzésének toposza jelenik meg Barabás Miklós (1810–1898) *Galambposta* című festményén is (1843), melyen a leány kebléhez szorított fehér galamb az erény megóvására irányuló szimbólumként jelenik meg, ám miután szerelmes üzenetet szállít a leánynak, magában hordozza a szűzies ellenállás megtörésének lehetőségét is (Veszprémi 2009, 28). A szobabelsőben elhelyezett Biblia és a rózsacsokor motívuma ugyancsak az erkölcsi tisztaság konzerválásának szólamára utal (Papp–Király szerk. 2008, 356). A tizenhetedik századi holland zsánerpiktúrából, illetve Friedrich von Amerlingtől hagyományozódó Vénusz galambja motívum elevenedik itt fel, a század polgári kultúrájára jellemző érzelmességgel átítatva (Papp–Király szerk. 2008, 360), de a puritán etika által motivált moralizáló jelleg a holland előképekhez hasonló Barabás képén is.

Ugyancsak bécsi előképe lehetett Heinrich Ede *Galambposta* című festményének (1840), melyen a háttérben látható nyilas puttófigura még hangsúlyosabban utal a leány szüzességét veszélyeztető szerelmi ostromlásra, de a kebelhez szorított galamb, a Biblia és a rózsacsokor motívuma itt is az érintetlenség megóvásának törekvésére utal (Papp–Király szerk. 2008, 362). Később Borsos József (1821–1883) is megfestette a témát, de a ledér lány alakja, a testiség hangsúlyozása okán e mű erotikus, kacér hangja nyilvánvalóvá válik, így közfelháborodást váltott ki (Papp–Király szerk. 2008, 363).

Barabás Miklós: Batthyány Lajos leányai (Első bál). 1847. Olaj, vászon. 174×127 cm. Jelezve jobbra lent: Barabás Miklós 1847. MNG, ltsz.: 50.31.

A kép forrása: Veszprémi 2009, 25.

Míg a *Galambposta* moralizáló alkotás, addig Barabás Batthyány Lajos leányairól készült portrééletképe (*Első bál*, 1847) inkább reprezentációs céllal készült, hiszen a fényűzéssel jellemezhető antropológiai tér a család társadalmi státuszát juttatja kifejezésre. A lányok a család becses ékszereiként pompáznak díszes ruhájukban; első báljukra készülnek, melyen – mint egy színelőadáson – végre megmutathatták magukat szűkebb társadalmi közegük, s talán leendő kérőik előtt, így eseményszámba ment ez a nemesi társadalomban. A kis hölgyek színpadias beállításban, díszletszerű környezetben jelennek meg előttünk: a balusztrád, az oszlopok, a zöld függöny, a trónusszerű, díszes karosszék, mind egy kigondolt színpadi jelenet díszletének hat csupán ezen a merev, statikus kompozíción, melyen a leányok mozdulatai is élettelennek hatnak. S bár testvérek, mégis közöttük szerves, interaktív kapcsolat – additív szerkesztéssel rendelte őket egymás mellé az alkotó, ezáltal is fokozva a mű reprezentációs jellegét. Sápadt, világos bőrük, puha, kicsi kezük játékbaba-jelleget kölcsönöz lényüknek. Ruházatuk lényegében polgári viselet, hiszen e korban a nemesség

a polgári kultúra kódrendszeréhez igazodott az öltözködés tekintetében is. Az egyik leány félprofilban áll a fák előtt, másikat a fotelen, maga elé tartva mindkettejük jelmezét, ebből látni, hogy együtt mennek a bálba. A háttér nem visz mélységet a kompozícióba, szőnyegszerűen zárja le azt ezen a leíró-részletező jellegű, s egyúttal idealizáló nemesi életképen.

Borsos József: Lányok bál után. 1850. Olaj, fa, 123×126 cm. MNG

A kép forrása: <https://mng.hu/mutargyak/lanyok-bal-utan/> (2022. júl. 31.)

Míg Barabás képe báli előkészületeket ábrázol, addig Borsos József (1821–1883) *Lányok bál után* című festménye (*Álarcos táncvigalom utáni reggel*, 1850) a bálozásban kimerült, a táncoktól és izgalmaktól felajzott leányokat jelenít meg, akik kezükben a kor divatos pajzán metszeteit tartják, olyasfélét, amelyek irányába az alkotó maga is tájékozódott. A kép túlfűtött erotikuma okán általános kritika tárgya volt a korban, közerkölcsöt sértőnek találták (Szvoboda Dománszky 2011, 129). A *Pesti Napló* kritikusa a párizsi „cronique scandaleuse” típusba sorolta pikáns témája miatt, amely pusztán az érzéki szórakozást szolgálta (Papp–Király szerk. 2008, 357), szembehelyezkedve a puritán etika követelményeivel. A kép erotikumát tovább erősítik „a fénytel telt, derült színek, az ívesen hajladozó kontúrok, a figurák elfolyó lágyága” (Szvoboda Dománszky 2011, 129) és „a tükörsima, selymes ecsetkezelés” (Szvoboda Dománszky 2011, 130).

Az anya-gyermek kapcsolat ábrázolása

A tizenkilencedik század folyamán a nukleáris család vált a társadalom alapegységévé, s a szülők mindent megtettek az otthon melegének fenntartásáért. Az anya számára immár gyermekei jelentették élete értelmét (Badinter 1999, 177), az ő királysága a családi otthon volt (Badinter 1999, 181). A gyermek e korban a nemzeti és családi folytonosság letéteményesének számított, felértékelődött tehát társadalmi szerepe. Átértékelődtek a gyermekkorral kapcsolatos felfogásmódok, praktikák is, elsősorban a felvilágosodás hatására. Rousseau tanácsát megfogadva az anyák mind nagyobb mértékben hagyták el a pólyázást (főleg módosabb körökben), nagyobb mozgásteret biztosítva ezzel a gyermeknek (Badinter 1999, 171). Ám német és olasz földön még a század második felében is dívott a pólyázás (Németh–Pukánszky szerk. 2004, 294), s hazánkban is tartotta magát a szokás. Azonban gyakrabban hagytak fel a kismamák a szoptatós dajka ötletével, hogy ők maguk szoptassanak (erről lásd Gróf Mikó György tanulmányát 1817-ből: Koós 2019, 269; Badinter 1999, 169), ezzel is hozzájárulva a gyermekkel való közvetlen anyai törődés mind általánosabbá váló tendenciájához (lásd Fehér 2006, 31).

Pestalozzi nyomán az anya szerepét az egész társadalmi berendezkedés megjobbításában látták a kor gondolkodói, akik úgy vélték, hogy „pedantériába hajló rendszeretete” előkészítheti a szociális reformokat, „szeretembe ágyazott hatalma” révén pedig teret hódíthat a puritán polgárideál, a megbízhatóság, a szorgalom, a mértéktartás erényeivel együtt (Németh–Pukánszky szerk. 2004, 371). Schleiermacher is a polgári életre való előkészítésben látta az édesanyák szerepét az otthon szűk körén keresztül (Németh–Pukánszky szerk. 2004, 372), s miután ez volt a kor általános nézete, gyakorta találkozunk a sajtóban a nők háztartásban és nevelésben betöltött szerepének részletezésével.

A felvilágosodás öröksége nyomán e korban éles választóvonal került a férfi és a női létmód közé, hiszen úgy tartották, hogy míg előbbit a józan megfontolás vezérli, addig utóbbit az érzelmek, a szenvedély. Ez a dichotómia jellemző maradt a biedermeier idején is, s éppen a nő gyengédsége, otthonteremtő alkata okán vált fontossá. A kor narratívája szerint a férfi megmértetik a társadalom színén, a nő viszont a család mikrokozegét igazgatja, megteremtve az intimitás légkörét férje és gyermekei számára: a nő rendeltetése tehát az otthonteremtésben, illetve a gyermeknevelésben keresendő.

A hazai sajtóban is gyakran megjelent a nők anyai szerepkörének témája, gyakran hangsúlyozva, hogy az ehhez kapcsolódó nevelési-oktatási feladatok miatt a nők sokrétű oktatására is szükség van, miképp azt Fáy András is kifejtette a korszerű nőnevelő intézményekről szóló írásában (Németh–Pukánszky szerk. 2004, 378–380; Fehér 2006, 156–157). Fáy nyomán Steinacker Gusztáv is

a nők testi-szellemi-erkölcsi nevelésének, művelésének fontosságát hangsúlyozta jövőendő anyaszerepükhöz kapcsolódó nevelő funkciójuk miatt (Fehér 2006, 161), de Czinke István (Misák 2014, 132) és Zákány József is felhívta a figyelmet a leendő anyák értelmi, tudományos nevelésének jelentőségére (Fehér 2006, 41). Herepei Gergely Incze Sára temetésén elmondott beszédében is kiemelte, hogy a gyermek értelmére és lelkére csakis a művelt, értelmes nő képes hatni, akinek egyúttal nagy szerepe van a puritán értékek (pontosság, kitartás, takarékoság, bölcsesség, rend) átszarmaztatásában is (Fehér 2006, 31).

A tizenkilencedik században általánossá vált a gyermekéért mindent feláldozó anya eszménye, amint azt a kor regényirodalma (például Balzac) is mutatja (Badinter 1999, 210–211), egyfajta kultusz bontakozott ki tehát az anyaság, az anyai áldozathozatal körül; ekkortól ismert a Nagyboldogasszony ünnepe is, s ekkor válik az édesanyák védőszentjévé Szűz Mária (Badinter 1999, 186). Sőt, e korban már-már az isteni teremtés részének látták az anyai szeretetet, melyet Isten szikrájának neveztek a hazai sajtóban (lásd Kéri 2018, 533). Az anya „elhivatása” már-már misztikussá növelte alakját e korban, mikor egyre-másra jelentek meg a képzőművészetben a régi, hagyományos Madonna-ábrázolások korabeli, profán, polgári változatai, később pedig a proletár madonnák. Hazánkban a biedermeier kultúra is sajátos változatát adta a polgári madonna típusának, ugyanis az édesanyát a kiseddel együtt ábrázoló kettős portrék egész sora született e korban a polgári komfort kultúrájának keretein belül.

Kiss Sámuel: Kiss Sámuelné és gyermeke, Lajos képmása. 1814. Pasztell, papír, 45×30 cm. Jelezve nincs. Debrecen, Déri Múzeum, ltsz.: 87.10. I.

A kép forrása: Szvoboda Dománszky 2011, 57.

A „biedermeier madonnák” egy része beállítottnak ható, merev, az anyai szeretet meleg áramát kissé hideg, távolságtartó módon érzékeltető mű, mint Kiss Sámuel (1781–1819) festménye feleségéről és kisfiáról (*Kiss Sámuelné és gyermeke, Lajos képmása*, 1814), melyen a körgalléros, huncut mosolyú újszülött gyengéden kapaszkodik anyja könnyű, selymes ruhájába. A leányanya aranybar-na fűrtjei fiatalságára, viszonylagos éretlenségére utalnak, sápadt, világos bőre pedig a porcelánfigurák törekvésének érzetét kölcsönzi lényének, de ugyanez áll a kisdedre is. Az édesanya ruhájának színei lágy kontraszttal kapcsolódnak egymásba. Ez, illetve a gallér átlátszó anyaga gyengédséget sugall, a drapériák puha ráncai, gyűrődései pedig egyértelműen utalnak az anya érzelm- és szeretetgazdagságára, ahogyan gyermekét oltalmazón tartó apró, puha keze is. Az arcára kiülő korészerűen mérsékelt derű, szemének határozott kontúrjai, alakjának beállítása szertartásos merevséget kölcsönöz lényének. Ám huncut mosolyú, játékos kedvű gyermeke elevenséget visz e visszafogott hangú kompozícióba, a kisdéd fehér ruhája pedig a gyermeki ártatlanság szólalmát hangsúlyozza a képen.

**Brocky Károly: Anya és gyermeke. 1840-es évek vége.
Olaj, vászon, 61,3×55,5 cm. MNG, ltsz.: 2103.**

A kép forrása: <https://mng.hu/mutargyak/anya-es-gyermeke-3/> (2022. aug. 2.)

Brocky Károly (1807–1855) angol divat szerint megfestett archaizáló ideálképe, az *Anyja és gyermeke* (1840-es évek vége) álmitológiai köntösben jeleníti meg a diadikus kapcsolatot. Aranyosan derengő kolorit és lágy ecsetkezelés járja át a képet, antikizáló elemek jelennek itt meg, reneszánsz és barokk

reminiscenciákkal. A kisgyermeket puttószzerűen, az anyát görög múzsához hasonlatosan festette meg a művész. A gömbölyded formákkal jellemzett gyermek békésen alszik anyja ölében, aki ledéren tekint ki a képből, bő arcpírral, erotikus melléközöngével.

Tikos Albert: Elhagyott anya (Gyermekét tápláló anya). 1842. Olaj, vászon, 98×73, 5 cm. Jelezve jobbra lent: „Tikos Albert ping. Rómába 1842”. MNG FO, ltsz.: 2724.

A kép forrása: Szvoboda Dománszky 2011, 65.

Tárgya okán a Maria Lactans (Szoptató Madonna) ikontípust idézi Tikos Albert (1815–1845) *Elhagyott anya (Gyermekét tápláló anya)* című képe (1842), melyen az anyai táplálás meghittsége az elhagyás tragédiája fölött érzett bánatállammal összefonódva jelenik meg. A díszes ruhába kiöltözött fiatal anya nyakán keresztet látunk, mely a jobb sors iránti reménykedést fejezi ki. Anya és gyermeke színes ruháikkal egy lefokozott színértékű háttérből válnak ki: a gyermek ruhájának fehér színe ártatlanságára utal, az anya ruhájának vöröse pedig a szeretetre és az önfeláldozás erényére. E korban megsokasodtak az ehhez hasonló, szoptatást ábrázoló képek, hiszen ekkor vált divatossá az anya által történő közvetlen táplálás jelensége, melynek olyan szószólói is voltak, mint Mme d’Epinay, aki kifejezetten szerette, ha szoptatás közben látják (Badinter 1999, 180).

**Josef Danhauser: Anyai szeretet. 1839. Olaj, vászon, 50,7×42 cm.
Jelezve balra lent: „Danhauser/1839”. Bécs, Belvedere, ltsz.: 280.**

A kép forrása: Szvoboda Dománszky 2011, 61.

Ugyancsak szoptatási jelenetet látunk a magyar biedermeierre nagy hatást gyakorló Josef Danhauser (1805–1845) *Anyai szeretet* című életképén (1839), melynek középpontjában az ágyban, párnák közt gyermekét tápláló hálórúhás édesanya látható. Az egyszerre eleven és színpadias hatású kompozíciót a textíliák légysága hatja át, a drapériák puha felületei, lágy ráncai és redői az anyai szeretetből fakadó gyengéd érzelmeket juttatják kifejezésre.

**Brocky Károly: Gyermekét pólyázó anya. 1847 után. Ceruza, akvarell, papír,
14,7×11,6 cm. Jelezve nincs. MNG GO, ltsz.: 1914-218.**

A kép forrása: Szvoboda Dománszky 2011, 99.

Gyermekgondozási mozzanatot ábrázol Brocky Károly (1807–1855) *Gyermekét pólyázó anya* című intim fogantatású akvarellje (1847 után) is, melyen az édesanya a pólyázás műveletét készíti elő. Lágy, puha, kerekded formák uralják a vázlagszerű kompozíciót, akárcsak Peter Fendi bájos, érzelmekben gazdag gyermekjeleneteit (Szvoboda Dománszky 2011, 101), melyeken a tizenhetedik századi holland életképfestészet (Adriaen van Ostade, Adriaen Bouwer, Rembrandt) és az itáliai reneszánsz (Bellini, Tintoretto, Veronese) hatása egyszerre érvényesül, ha áttételes módon is. A tompa, puha alakok, a figurák fehér bőre, a gömbölyded idomok, az anya ruhájának lágyan hajló ívei roppant érzelmessé teszik a kompozíciót. Mindebben az anyai szeretet élménye jut kifejezésre, de a termékenység jelentésköre is megjelenik a lány formák által.

A szereplők érzelmgazdagságát fejezik ki ruhájuk élénk színe is, amellyel erőteljesen kiválnak a tompa színvilágú háttérből – míg a tárgyi-fizikai környezet színei a polgári kényelem egyszerűségére utalnak, addig a figurák színei a lényüket jellemző emócionális jelölik. Ráadásul az édesanya polgári ruhájának kék, illetve a gyermek halványpirosának kontrasztja révén e két színfolt egymáshoz kapcsolódik, ezáltal is kifejezésre juttatva a két figura egymáshoz tartozását.

E kép feltételezhetően (Kiss Sámuel képéhez hasonlóan) a művész otthonában szerzett tapasztalatai, élményei nyomán keletkezett, s a magánéleti ihletés hatja át a mű valóságvonatkozását: nem ideálképről, idilli életképről van itt szó, hanem családi érzülettől áthatott, személyes érzelmektől nem mentes, bensőséges hangulatú családi életképről, mely a művön átérződő intimitással együtt magán viseli a biedermeier festőművész objektív-leíró attitűdjét (Szvoboda Dománszky 2011, 100–103).

Hasonlóan intim felfogású Sterio Károly (1821–1862) *Gyermekfürösztés* című jelenete (1855) is, mely az édesanyát mutatja kispolgári ízlés szerint berendezett szobabelsőben, amint székre helyezett teknőben füröszteti gyermekét, aki a Moro-reflexre emlékeztető módon anyja felé nyújtja kis kezét. A jelenetből vázlagszerűsége ellenére is árad a bensőségesség, amit csak fokoznak a szék és teknő körül elhelyezett csendéleti elemek: a sámla, a kancsó, a kis tál és a törülköző, s a kályha is az otthon melegét idézi. E kép ugyancsak magánéleti ihletésű, s távol áll az ideáltipikus megjelenítéstől (Szvoboda Dománszky 2011, 100–103). A főként édesanya alakjának gömbölyded formái érzelmgazdagságot, szeretetteljességet sugallnak. A jelenetnek a szoba végében való elhelyezése a családi körben való csendes szemlélődés hangulatát árasztja: mintha csak a családfő festette volna szeretett feleségéről és gyermekéről a kor visszafogott, leíró-részletező festői divatja szerint, kifejezésre juttatva az otthon harmóniáját mint a biedermeier életszemlélet fő jegyét.

**Sterio Károly: Gyermekfürösztés. 1855. Akvarell, papír, 25,9×34,5 cm.
Jelezve jobbra lent: „Pesth an 15/2 855”. MNG GO, ltsz.: 1906-218.**

A kép forrása: Szvoboda Dománszky 2011, 99.

E kép Brocny Károly művével együtt tanúsítja, hogy e korban a gyermekek társadalmi státusza megváltozott. A kicsikre irányuló nevelői-gondozói figyelem mind nagyobb méreteket öltött, mivel általánosan elterjedté vált a nézet, mi szerint a gyermekek tervszerű, célorientált nevelése az alapja minden társadalmajobbító törekvésnek a gyermekkor totális kontrolljára irányuló aufklérista nevelési program keretein belül (lásd Pukánszky 2005, 97, 149). Ez a fajta totális kontroll jelenik meg e festményeken, összehangolva a családi idillről alkotott eszményképpel.

Családi csoportképek és életképek

A biedermeier kultúrához mint az otthon kultúrájához szorosan hozzátartozott a családközpontúság értéke – ezt tanúsítják az előbb vázolt „polgári madonnák”, de a családi csoportképek is, melyek a reprezentációs funkción túl a családi emlékezet konzerválásának megnövekedett igényéről tesznek tanúbizonyságot. E képeken fontos szereppel bír a gyakran a középpontban elhelyezett családanya alakja, akinek gyermekei mintegy az ő termékenységét jelképezik, s egyúttal a jövő zálogaiként jelennek meg. Az édesanya középpontba állítására példa Neuhauser Ferenc gazdag erdélyi családot ábrázoló festménye is (Szvoboda Dománszky 2011, 101). Általános ikonográfiai jegyként említhető továbbá a

férfi-nő dichotómia érzékeltetése, hiszen a felvilágosodás öröksége nyomán a biedermeier vizuális kultúra számára is rögzített kulturális kódnak számított az apa racionális, illetve az anya emocionális alkata közötti eltérés kiemelése.

Györgyi Giergl Alajos: Czóbel Minka, Emma és István portréja. 1857. Olaj, vászon, 95,5×72 cm. Magyar Nemzeti Múzeum

A kép forrása: https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Gy%C3%B6rgyi,_Alajos_-_Portrait_of_Istv%C3%A1n,_Emma_and_Minka_Cz%C3%B3bel_%281857%29.jpg (2022. aug. 2.)

A kor számos családi csoportképe közül kiemelkedőek Györgyi Giergl Alajos (1821–1863) művei, például a Czóbel gyermekekről (Minkáról, Emmáról és Istvánról) készült festmény, melyen sötét, semleges háttér előtt, fényképszerű megvilágításban jelenik meg a három testvér. István a két hűg fölé magasodik puritán öltözkéiben, a leányoknál pedig megjelenik a rózsa motívuma, mely ruháik fehér színével együtt az ártatlanság megőrzésének törekvésére utal. Anatómiai jegyeik okán hangsúlyosan gyermeki teremtések ők, ám a zöld karosszék a háttérben és a ruházati elemek már előrevetítik a felnőttkort.

Más karakterű alkotás Borsos József (1821–1883) *A levél* című képe, mely a szomorú témájú novellisztikus életképek körébe sorolható. A festmény színpadias beállításai, túlzóan, már-már belemagyarázóan drámai gesztusai révén világossá válik a téma: a szeretett férj és apa elvesztése. A férjet a szereplők feje fölött díszkeretben megmutatkozó kép ábrázolja, s e képből tűnik ki katonatiszt volta – az

édesapa a szabadságharc éveiben halt hősi halált (Szvoboda Dománszky 2011, 130). Az elvesztése fölött érzett keserűség kimerültségbe csap át az édesanyánál, aki a kompozíció középpontjában látható bánattól aszott arccal. Az idősebb hölgy pedig, aki a tisztiruhás férfiú édesanyja, szomorúan tekint elvesztett fia arcképére, mintha csak továbbra is őrizni szeretné vele a kapcsolatot.

Borsos József: A levél. 1852. Olaj, fa, 55,7×47 cm. Jelezve jobbra lent: „Borsos 852”. MNG FO, ltsz.: FK 2725.

A kép forrása: Svoboda Dománszky 2011, 130.

Tipikus bánatkép ez, dramatikus túlzásokkal, amely a kompozícióban is megnyilvánul. A centrális elrendezés révén a figyelem az anyára irányul, a megvilágítás révén pedig félhomály és sötétség lengi be a kompozíciót: a fény a tér közepére irányul, még jobban kiemelve ezzel az anya alakját. Az édesanya keze ernyedten lóg le a trónusszerű székről, kislánya ijedten tekint rá. Az előtérben látható, a tragédiát még felfogni nem képes kisfiú gondtalanul játszadozik az apja személyéhez köthető karddal és játékágyúval, mintegy jelezve, hogy ő egyszer majd apja nyomdokaiba lép (szereppredesztináció és mintakövetés).

A kép párdarabjának tekinthető Peter Fendi *Szomorú levél* című képe (1838), melyen a szentimentális hatás szintén érvényesül, ám a színpadiasság kevésbé jellemző, s az édesanyára sem kerül akkora hangsúly, mint jelen kompozíción.

Johann Baptist Reiter: A szorgalmas asztaloscsalád. 1838.
Olaj, vászon, 55,5×44,6 cm. Jelezve balra lent: „J. B. Reiter”. Linz, Lentos
Kunstmuseum, ltsz.: 790.

A kép forrása: Szvoboda Dománszky 2011, 74.

A puritán erények közül a szorgalom a legszembeűnőbb Johann Baptist Reiter (1813–1890) *A szorgalmas asztaloscsalád* című munkája, mely (mint azt címe is sugallja) didaktikusan propagálja a fáradhatatlan munkabírási erényét a korabeli képolvasó számára egy kispolgári-iparos család munkás hétköznapjait magába sűrítő zsánerjeleneten keresztül, megmutatva a munkavégzés megannyi fázisát és eszközét. A visszafojtott színvilágú festményen a munkába a gyermekek is bekapcsolódnak, egy fiú műszaki rajzon dolgozik, mellette lánytestvére kötöget. Kívülről módosabb polgárok kukucskálnak be, talán újabb megrendelők. A kép egy sikeres családi vállalkozás sikerét felmutatva hirdeti a puritán életvezetés sikerét.

Összegzés

A gyermekkor értéke e században – számottevően a felvilágosodás filozófiai és pedagógiai rendszerei hatására – megnőtt. A gyermek a család felbecsülhetetlen kincsévé vált, de nem önértéke nyomán, hanem azon remény jegyében, hogy benne tovább öröklődik a családi és nemzeti hagyományrendszer, s így az ő alakíthatóságába, fejleszthetőségébe vetett hit rögtön összekapcsolódott a felnőtt ideálképhez való igazodás mozzanatával. Ugyanis a gyermeket jól körvonalazható, szigorú pedagógiai érték- és céltartalmak mentén kívánták felnevelni.

A jelen írásban tárgyalt képzőművészeti alkotások elemzése nyomán arra jutottunk, hogy e korban a gyermekkor kulcsfontosságú tényezővé vált, mintegy a társadalmi haladásba, fejlődésbe vetett hit zálogaként, sőt, szimbólumaként realizálódott a társadalmi közgondolkodásban. Ugyanis egyfelől az alkotások egy részén a gyermek fejlődésére, alakíthatóságára utaló motívumokkal együtt jelennek meg, másfelől már a lénye iránti pusztán megnövekedett festői-társadalmi, megrendelői érdeklődés is azt tanúsítja, hogy a gyermek értéke megnőtt e korban, hiszen nemcsak a kényelmes és békés polgári otthon fontos „tartozéka” volt, de a család és a nemzet jövőjének ígéretét is magában hordozta.

A gyermek tehát a biedermeier festészet egyik kulcsfontosságú szereplője volt, hiszen lénye az új polgáreszmény felé vezető ígéretet hordozta magában, s ennek megfelelően nem hús-vér, realizisztikus gyermekábrázolások születtek e korban, hanem a valóság talajából kifejlődő, de közben a korszak ideálképei által táplált úgynevezett ideáltipikus megjelenítések, melyekben mindenekelőtt a társadalmi köztudatban munkáló nevelési cél- és értéktartalmak, gyermekszemléleti mintázatok jutottak kifejezésre.

Irodalom

- Auckenthaler, Karlheinz. 1991. Az osztrák biedermeier. *Helikon*, 1–2. A biedermeier kora – nálunk és Európában. 105–119.
- Badinter, Elisabeth. 1999. *A szerető anya: Az anyai érzés története a 17–20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Bokros Katalin. 2008. A magyar, a cseh és a szlovák irodalom tipológiai összevetése a romantika és a biedermeier korában. *Irodalmi Szemle*, 3. <https://irodalmiszemle.sk/category/news/2008-3/> (2022. júl. 25.)
- Brandt Juliane. 2005. A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a 19. században. In Molnár Attila Károly szerk., *Szellem és etika: A „100 éves a Protestáns etika” című konferencia előadásai*. 125–151. Budapest: Századvég.
- F. Dózsa Katalin. 1991. A biedermeier férfi és női divat hatása Magyarországon. *Helikon*, 1–2. A biedermeier kora – nálunk és Európában. 231–236.
- Fábri Anna. 1991. A vendégváró magánház: A reformkori pesti értelmiség önmeghatározási kísérletének egyik színtere. *Helikon*, 1–2. A biedermeier kora – nálunk és Európában. 171–178.
- Fehér Katalin. 2006. *„Neveljünk polgárokat!”: Nyilvánosság és nevelés a reformkorban*. Budapest: OPKM.
- Fischer-Lichte, Erika. 2001. *A dráma története*. Pécs: Jelenkor Kiadó Kft.
- Foucault, Michel. 1990. *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Fried István. 1991. Szempontok a „biedermeier” fogalmának értelmezéséhez. *Helikon*, 1–2. A biedermeier kora – nálunk és Európában. 139–148.

- Goffman, Erving. 1956. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh – Social Sciences Research Centre.
- Himmelheber, Georg. 1991. A biedermeier mint képzőművészeti stílus. *Helikon*, 1–2. A biedermeier kora – nálunk és Európában. 19–39.
- Kéri Katalin. 2018. *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon – nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással*. Pécs: Kronosz.
- Koós Ferenc. 2019. *Pedagógia a magyar reformkor folyóirataiban*. Magánkiadás.
- Misák Marianna. 2014. „Minden iskolába járó leány gyermektül...”: *Református nőnevelés a 16–19. századi Felső-Magyarországon*. Sárospatak: Hernád Kiadó.
- Molnár Attila Károly. 2021. *A protestáns etika Magyarországon – A puritán erkölcs és hatása*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Németh András – Pukánszky Béla. 2004. *A pedagógia problémátörténete*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör Kft.
- Pál József szerk. 2005. *Világirodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Papp Júlia – Király Erzsébet szerk. 2018. *A magyar művészet a 19. században*. Budapest: Osiris Kiadó Kft.
- Pukánszky Béla. 2005. *A gyermek a tizenkilencedik századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Pécs: Iskolakultúra.
- Robertson, Priscilla. 1998. Az otthon mint fészek: A középosztály gyermekora a 19. századi Európában. In Vajda Zsuzsanna – Pukánszky Béla szerk., *A gyermekkor története: Szöveggyűjtemény*. 267–286. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Somlai Péter. 1997. *Szocializáció: A kulturális átörökítés és beilleszkedés folyamata*. Budapest: Corvina.
- Szabolcs Éva. 2011. *Gyermekből tanuló: Az iskolás gyermek, 1868–1906*. Budapest: Gondolat.
- Szvoboda Dománszky Gabriella. 1991. A biedermeier és a nemzeti festőiskola. *Helikon*, 1–2. A biedermeier kora – nálunk és Európában. 195–213.
- Szvoboda Dománszky Gabriella. 2011. *A magyar biedermeier*. Budapest: Corvina.
- T. Erdélyi Ilona. 1991. A biedermeier kora – nálunk és Európában. *Helikon*, 1–2. A biedermeier kora – nálunk és Európában. 3–18.
- Támba Renátó. 2017. *Gyermekkor a vásznanon: A dualizmuskori gyermekszemlélet az alföldi iskola festészetében*. Budapest: Storming Brain.
- Utrio, Kaari. 1989. *Éva lányai: Az európai nő története*. Budapest: Corvina.
- Vág Ottó. 1976. *Friedrich Fröbel*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Veszprémi Nóra. 2009. *Barabás*. Budapest: Corvina.
- Zolnai Béla. 1940. *A magyar biedermeier*. Budapest: Franklin-Társulat.

Renato TAMBA

LIKOVNE PREDSTAVE DECE U SKLOPU KULTURE PORODIČNOG ŽIVOTA – GRAĐANSKO POIMANJE DETETA U SLIKARSTVU MAĐARSKOG BIDERMAJERA

Odražavajući buržoasku kulturu i mentalitet Mađarske iz reformskog doba, umetnost bidermajera je uznegovala idilu doma, porodice i detinjstva. To su ujedno i glavne teme i motivi tadašnje književnosti i likovne umetnosti. U delima slikara bidermajera mogu se uočiti vaspitne vrednosti i ciljevi datog doba, kao i ideološki obrasci poimanja deteta. Možemo ih, sa jedne strane, tumačiti iz perspektive nasleđa racionalizma i prosvetiteljstva, a sa druge, sa stanovišta religiozne i moralizatorske buržoasko-puritanske etike toga doba. Međusobno povezana, ova gledišta su umnogome promovisala potpunu kontrolu detinjstva, smatrajući da je u vaspitanju deteta ključ i garancija porodičnog i nacionalnog prosperiteta i kontinuiteta. U ovom radu analiziram prikaze dece kod bidermajerskih slikara reformskog doba (slike dečaka i devojčica, slike odnosa majke i deteta, porodični grupni portreti), kako bih istražio obrasce umetničke percepcije deteta, koji se u njima mogu uočiti. Svoj pristup pojedinačnim slikama temeljim, kako na uvidima u estetičke aspekte i odlike njihovog stila, tako i na istraživanju racionalističkog i prosvetiteljskog nasleđa, te tradicionalnog sistema vrlina puritanske etike.

Ključne reči: bidermajer, puritanska etika, prosvetiteljstvo, poimanje deteta, idealna slika

Renátó TÁMBA

PORTRAITS OF CHILDREN FROM THE CULTURE OF THE HOME – BOURGEOIS CHILD VIEW IN HUNGARIAN BIEDERMEIER PAINTING

Biedermeier art, reflecting the bourgeois culture and mentality of reform-era Hungary, was the style of the citizen longing for the idyll of home, growing stronger in the narrow circle of their family, thus expressing their forms of social consciousness and experience, and as a result the themes of home, family and childhood became important motifs and themes in the literature and fine arts of the period. The works of Biedermeier painters trace the educational values and aims of the time, the ideological and child-centred patterns of the Enlightenment's rationalist legacy, and with it the Aufklärung, and the religious moralising bourgeois-puritan ethic of the age, which, in combination, created a total control of childhood, in the belief that the key to national prosperity lay in the education of the child, who was the pledge of family and national continuity. In this paper, I will analyse the representations of children by Biedermeier painters of the Reformation period (portraits of boys and girls, mother-child relationships, images of family) in order to explore the patterns of child-viewing that can be discerned in them, with a view to identifying the more important aspects of the period, the major ideological, mental, childhood, artistic and aesthetic contexts associated with the Biedermeier style, seeking, among other things, to answer the question of how these are interrelated in the works. In my analysis, I approach the works from an examination

of the Enlightenment's rationalist, aufclerist legacy, and the virtue system of puritan ethics that continues to be handed down, as well as from an interpretation of the Biedermeier phenomenon from an ideological-historical perspective.

Keywords: Biedermeier, puritan ethics, aufclerism, child view, ideal

KRITIKA

BENE Adrián

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Francia Tanszék
Pécs, Magyarország
beneadrian@gmail.com

FÉLELEMÉRTELMEZÉSEK

Tumačenje straha

Interpretations of Fear

Balogh László Levente – Fazakas Sándor – Valastyán Tamás szerk. 2021. *A félelem reprezentációi*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

A sajátunktól földrajzilag vagy történelmileg távoli kultúrák megnyilvánulásaival találkozva gyakran feltűnik, hogy bizonyos alapvető érzésekhez, érzelmekhez eltérő kifejezőmódok, konvencionális viszonyulások, értékelések kapcsolódhatnak, noha biológiailag ezeket elvileg hasonlóan éli meg minden ember. Az öröm, a bánat, a harag, a félelem zsigerileg hatnak ránk, viselkedésünket azonban annak függvényében alakítják, hogyan gondolkodunk róluk, milyen képzetek és elvárások kapcsolódnak hozzájuk saját kultúránkban. Ez a viszonyulás rendszerint rétegzett, tartalmát nem lehet egyértelmű hozzárendelések formájában leírni. Gondoljunk csak a félelem, az ijedtség, a rémület, a szorongás, az iszony szavakkal kifejezett lelkiállapotok rokonságára, a szavak fogalmi jelentésének szoros mezőösszefüggésére. A Debreceni Egyetem Kulturális Archeológia Kutatócsoportjának a félelem kognitív és affektív aspektusait több tudományág felől közelítve körüljáró tanulmánygyűjteménye a *Cultura Animi Kultúratudományi Sorozat* negyedik köteteként jelent meg. Az egyes tanulmányok a kognitív nyelvészet, a filozófia, a teológia, az irodalomtudomány és a szociológia eszköztárával próbálnak közelebb kerülni annak megragadásához, hogy az európai kultúrkörben mit is értünk félelem alatt.

Németh Áron az Őszövétség tartalmi és nyelvi elemzéséből indul ki, George Lakoff és Mark Johnson kognitív nyelvészeti metaforaelméletére támaszkodva,

összevetve azt a jelenkori európai nyelvek és a magyar nyelvi-fogalmi struktúráival a félelemmel kapcsolatban. (Például a félelem mint ellenség, mint teher, mint hideg, mint folyadék egy tartályban képzeteinek, fogalmi metaforáinak felbukkanása vagy éppen hiánya az egyes nyelvek frazémáiban.) A kötet első blokkjának második írásában Fazakas Sándor keresztyén teológiai vonatkozásban mutat rá a félelemmel összefüggő érzelmek (szégyen, büntudat, bocsánat) eltérő értelmezési lehetőségeire. Teológiai-szellemtörténeti áttekintésében a különböző korok félelmeit is megkülönbözteti fő tárgyuk szerint, Paul Tillich nyomán az újkort a lét értelmetlenségétől való félelem koraként írja le, a jelenkort pedig a jövőbeli ökológiai krízistől való félelem („klímaszorongás”) koraként. Ennek teológiai kihatásként a világ megőrzése (*conservatio mundi*) már nem kizárólag a Teremtőhöz kapcsolódik, hanem minden ember erkölcsi kötelezettsége – még ha a szerző nem is ért ezzel egyet, mondván, ezzel az emberiségtől isteni tulajdonságot követelnék meg. Ehhez kapcsolódik Hans Jonas elmélete a jövő generációk iránti felelősségről, mint erkölcsi imperativusról, amelyet a jövőbeli pusztulástól való félelem motivál. Fazakas ehelyett a bizalom alapú jövőképet javasolja, amely értelmében a remény és a bizakodás kizárja a rettegést és a kétséget, tehát nincs mitől félni. Ennek teológiai levezetése bizonyára helytálló, azonban feltétlen gondviseléshit nélkül logikailag és etikailag aligha állja meg a helyét. A vallástudományi témájú írások sorát Hankovszky Tamásé zárja, az istenfélelem elvesztéséről mint defektusról, elbizakodottá válásról. Hankovszky esszéje Tillich egzisztencialista szorongástipológiája alapján kapcsolja össze az istenfogalmat a félelem fogalmával. Ebben a tulajdonképpen antropológiai-pszichológiai megközelítésben az istenfogalom forrása és lényege, hogy megtestesíti az embernek a léte esetlegességéből fakadó szorongását, illetve az abból transzformált félelem tárgyaként jelenik meg. Fenyegető hatalma egyben gondviselésként is megjelenik a hívő tudatában, sőt az istennel való kapcsolat biztosít értelmet az életnek, „ő a mi üdvösségünk”. Hogy mégis kiveszett az istenfélelem, annak okát Hankovszky a világ Max Weber által megfogalmazott varázstananodásában látja, vagyis a kauzális-mechanikus világnézet általánossá válásában, amely olyan értelemben is ellensége a megélt spiritualitásnak, hogy a természetben többé nem találhatjuk meg a szentet, a természeti törvények kizárják a csoda lehetőségét. A Rudolf Otto nyomán összekapcsolt szent és a (kanti) fenséges tapasztalatában egyre ritkábban van részünk, ezzel együtt kiveszett a félelemtől sem mentes csodálat és megrendülés érzése is, amelyet a szent és a fenséges megélése váltott ki.

A kötet második egysége három filozófiai-etikai tanulmánnyal indul, majd egy-egy pszichológiai, jogi és demográfiai megközelítésű írás követi őket. Barcsi Tamás a halálfélelem filozófiai értelmezéseit tekinti át, pontosítva, milyen különböző félelmek sorolhatók ide. A jó élet szempontjából vizsgálva a halálhoz való

viszonyulást, a filozófusok véleménye megoszlik a félelemmel kapcsolatos követendő attitűdről: elfedni vagy szembenézni vele. Barcsi előbbihez sorolja a túlvilági halhatatlanság vallási képzeteit és a halál feldolgozását segítő rítusokat is, amelyek valójában meglehetősen különböznek attól a stratégiától, hogy egyszerűen nem foglalkozunk a halállal. Utóbbi kollektív változataként a 20. században a mechanikus világszemlélet elterjedésével „Nyugaton” kulturális tabuvá válik a halál, medikalizált és technicizált eseménnyé. A másik út a halálra való felkészülés, ami az ókori európai filozófia fontos témája Szókratésztől Senecáig. Az ókori platonikus, sztoikus, ritkábban epikureus érvek később keresztény hitelemekkel egészülnek ki. A 20. században jelenik meg ehhez a tradícióhoz képest újító módon az egzisztenciálfilozófiai felfogás, amely szerint az autentikus élet, a heideggeri tulajdonképpeni lét feltétele a saját halálhoz való megalapozó viszonyulás. Ez a szerző számára meggyőzőbb felfogás, mint a francia egzisztencializmus nézete a halál esetleges abszurditásáról, amely helyett Sartre szerint a választásaink, a cselekedeteink határozzák meg életünk projektumát. A fejezet második szövegében Kiss Lajos András az érzelmek társadalmi-politikai szerepét vizsgálja, elsősorban Martha Nussbaum és Judith Shklar nézeteit tárgyalva. Mint ismert, Nussbaum szembeállítja a szolidaritást szolgáló érzelmeket (szeretet, együttérzés, részvét) az ellenségképzés emocionális eszközeivel, a félelemmel, az irigységgel és a szégyennel, utal ugyanakkor Sajó András jogfilozófusra, aki szerint az állampolgárok félelemérzete nélkül nem léteznének az emberi alapjogok sem. Másfelől viszont az idegentől, másságtól való félelem könnyen vezet a szabadságjogok korlátozásához, ahogyan azt a terrorfenyegetés és a migrációs válság mutatta az elmúlt évtizedekben. Szervesen kapcsolódik ehhez Balogh László Levente kiváló írása, amelyben a kollektív félelmek természetét és a hatalom eszközeként való felhasználhatóságukat mutatja be. Mivel a biztonság természetes emberi szükséglet, a bizonytalanság, a fenyegetettség érzésének felkeltése hatékonyan szolgálja az uralom fenntartását és legitimizálását. „Ezek a diszkurzív félelemkeltések olyan jól ismert értelmezési mintákon nyugszanak, mint a bűnbakteremtés, a tettes és az áldozat viszony megfordítása és az összeesküvés-elméletek, amelyek minden mai politikai diskurzus alapelemei” (116) – olvashatjuk. Mindez megmagyarázza az elmúlt években egyre több helyen épülő falak, határórizeti rendszerek iránti, politikailag gerjesztett igényt.

Agora Zsuzsanna az első világháború idejének pszichiátriai diskurzusa felől közelíti meg a katona félelmét mint a heroikus férfieszmény normájából következően negatívként (gyávaságként) megbélyegzett érzelmet. Jellemző, hogy az állami ideológiát leginkább kiszolgáló német orvosok – orosz és francia kollégáikkal ellentétben – a háborús traumák neurotikus tüneteit többnyire hisztériának vagyis devianciának tekintették, és az egyén erkölcsi, jellembeli gyengeségére vezették vissza. Szunyog Tibor jogi szempontból tekinti át a félelem

ellentmondásos vonatkozásait, amelyek abból erednek, hogy minden jogrendszer a szankcióktól való félelemre építve nyújt biztonságot az állam polgárainak. Speciális kollektív félelmet, a magyar nemzethalál fenyegetését járja körül a demográfia diszciplináris kontextusában Takács Erzsébet, amely a 19. század óta zajló értelmiségi diskurzushoz képest napjainkra közvetlen alátámasztást kapott a megállíthatatlannak tűnő intenzív népességfogyás révén.

A kötet zárófejezete a félelem irodalmi művekben megjelenő reprezentációival foglalkozó írásokat tartalmaz. Alapvető emberi érzelemről lévén szó, a művészeti alkotások számtalan példát kínálnak ennek ábrázolására – a meglepő számomra az, hogy kizárólag irodalmi példák kerülnek szóba, a többi művészeti ág (még az elsődlegesen narratívnek tekintett film is) teljes mértékben hiányzik. A félelem irodalmi reprezentációinak vizsgálata nem feltétlenül hagyományos tematikus vagy pszichológiai elemzést takar; Horváth Andrea például a félelemhez kapcsolódó térmetaforákat elemzi Ingeborg Bachmann-nál, feminista nézőpontból, Főfai Rita *A legyek ura* metaforikus-ideológiakritikai olvasatát adja az uralom középpontba állításával, Takács Miklós a populáris kultúra, a technológiakritika és a *gender studies* felől közelít Stephen King *Christine*-jéhez. Pabis Eszter a virtualitás kontextusában vizsgálja Terézia Mora *A szörnyeteg* című regényében a monstrozitást mint az erőszak és a félelem közvetítőjét. A kötetet Valastyán Tamás írása zárja a félelem Borbély Szilárd-i retorikájáról, érdekes módon egyetlenként foglalkozva lírai alkotásokkal. Valastyán a három kiválasztott szövegrész szoros olvasása közben ontológiailag is helyesbíteni kívánja a közkeletű félelem-szorongás megkülönböztetést: „a félelem esetében sem lehet mindig pontosan identifikálni a tárgyat és az okot”. Valastyán heideggeriánus metafizikai olvasatában a *Hosszú nap el* például a valamitől való félelem és a semmitől való szorongás, a szubjektív és az abszolút egymásba játszásaként jelenik meg.

Összességében elmondható, hogy a kötet inspiratív sokszínűsége bizonyára nem meríti ki a lehetséges közelítésmódok teljes tárházát a félelem témáját illetően, inkább rámutat a téma további vizsgálatának indokoltására, amelyben különösen gyümölcsöző lehet a tudásszociológia, a kritikai diskurzusanalízis, a reflexív szociológia és a kulturális antropológia, a kritikai kultúrakutatás, vagy éppen az affektív fenomenológia szemléletmódjának alkalmazása. A félelem művészi reprezentációjával kapcsolatban legalább ilyen indokolt a kognitív irodalomtudomány (amely a magyar irodalomtudományban is viszonylag ismert irányzat) mellett az affektív narratológia és a narratív etika szempontjainak figyelembevétele. Különösen aktuálissá teszik ezt azok a jelenségek, amelyek fokozódó mértékben határozzák meg korunk életvilágát: a tömeges manipuláció (félelem- és gyűlöletkeltés) egyre kifinomultabb formái, amelyek együtt járnak a kritikai gondolkodás háttérbe szorításával. Ha van a humán tudományoknak közvetlen társadalmi hasznuk, az az említett folyamatok leleplezése és akadályozása.

SZÁZ Pál

Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Pozsony, Szlovákia
szaz2@uniba.sk

A FANATIZMUS OLVASÁSI STRATÉGIÁI ELLEN

Protiv čitalačkih strategija fanatizma

Against reading strategies of fanaticism

Zoran Milutinović. 2018. *Bitka za prošlost: Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam*. Beograd: Geopoetika.

Zoran Milutinović. 2022. *Fantom u biblioteci: Postoji li srpski nacionalistički diskurs o Ivi Andriću? / Phantom in the Library: Is there a Serbian Nationalist Discourse on Ivo Andrić?* Beograd: Geopoetika.

Úgy tűnik manapság, Ivo Andrić életművének megítélése jellegzetes poszt-jugoszláv diagnózis. Annak a Jugoszláviának a szétesését követően, melynek képviselőjében a szerző a Nobel-díjat elnyerte, s amelynek legkegyetlenebb fejleménye a bosznia-hercegovinai háború volt, ma a megosztottság korát éljük – nemcsak a függetlenedett országok között, de Bosznia-Hercegovinán belül is, ahol a legtöbb Andrić-mű játszódik. A szerző recepciója mintha csak ezzel párhuzamosan vált volna egyre megosztottabbá. Noha része mind a szerb, mind a horvát nemzeti irodalmi kánonnak éppúgy, mint a boszniai irodalomnak – Andrić bosnyák recepciója különösen ellentmondásosnak mutatkozik. Andrić történeteinek nagy része történelmi közegben, az oszmán Boszniában játszódik. Vannak szerzők, akik e képet hamisnak tartják, s úgy gondolják, a muszlimokat különösen negatív színben tünteti fel. Az írók többek iszlámgyűlölettel vádolják, vagy legalább azzal, hogy a helyi Oszmán Birodalom és kultúra általa ábrázolt világa nem felel meg a történelmi valóságnak – vagyis, hogy Andrić hazudik. Ezek a vádak már Andrić Nobel-díja előtt megjelentek a recepcióban,

mint ahogy később is, újabbakkal egészülve ki. Manapság vádak és állítások egész készletéről beszélhetünk, legalábbis ez lehet az olvasó benyomása, ha az Ivo Andrić bosnyák nacionalista recepcióját feldolgozó *Bitka za prošlost (Harc a múltért)* című munkát kalauzként használja. Zoran Milutinović vállalkozása már csak azért is tekintélyes, mert olyan tetemes piszkos munkát végez el, amelyhez senkinek sem nagyon fűlt a foga azok közül, akik az irodalmat komolyan és komolyan gondolják – tehát, hogy feltérképezze és kritikai elemzéssel megvizsgálja e diskurzust.

Milutinović könyve e diskurzus hangsúlyosabb frázisait diakronikus nézőpontból vizsgálja, kimunkált érveléssel, körültekintő kontextuális elemzéssel, s nem hiányzik belőle mindemellett a szellemes irónia sem. Már az első fejezetek után felmerülhet a kérdés minden olyan olvasóban, aki birtokában van némi tapasztalatnak a fikció természetét illetően, vajon szükséges-e egyáltalán egy efféle, dilettantizmustól túltengő, mondvacsinált érvekkel és koholt vádakkal élő diskurzust vizsgálni, amelyben alapnak számít, hogy a szerzőt felcseréljék fiktív alakjaival, ezek gondolatait tulajdonítva annak. Noha korán világossá válik, a bosnyák nacionalista diskurzus Andrićról inkább politikai és ideológiai, semmint esztétikai jellegű, az utóbbi évtizedek alatt mégis az irodalmi intézményességet képviselő értelmezők, egyetemi oktatók legitimálták azt. A hatalom a felügyeletért és a dominanciáért vívja harcát a tudás kontrollálásában, s ahogy Michel Foucault rámutatott, a diskurzus maga is a hatalom vágyának tárgyává válik. Foucault szerint a kontroll mechanizmusát az ún. diskurzustársaságok (*sociétés de discours*) képviselik. E szempontból a fent említett kérdés fel sem merülhet: nemcsak szükséges e munka, de a diskurzus anomáliáinak meghatározása szakmai alapon, tehát az irodalom(értelmezés) módszerei segítségével, elengedhetetlen.

Könyvének kezdetén Milutinović egy első pillantásra túlzásnak tűnő párhuzammal indít, Salman Rushdie *Sátáni versek* című regényére való iszlamista reakciójának hasonlóságával. Ivo Andrić emlékművét a višegradi hídon 1991-ben Murat Šabanović helyi üzletember rombolta le, illetve rongálta meg, az SDA (Demokratikus Akció Pártja) parancsára. Az anyagi előnyök motivációja mellett utólag azzal érvelt, hogy Andrić „kulturális gyűlölője volt a muszlim népnek” (2018, 14 – az eredeti szerb és angol idézeteket a saját fordításomban közlöm – Sz. P.). Emellett Šabanović azt is kiemelte, mennyire fontos volt tettének rögzítése, mivel „aztán ezzel a videókazettával bejárták az arab világot, amikor pénzt gyűjtöttek, és mutogatták nekik, hogyan rombolták le a bosnyákok az ő Salman Rushdie-jük emlékművét” (2018, 13). Milutinović végül is hangsúlyozza, hogy a fanatikus reakciótól eltekintve nincs sok közös a két szerzőben. Sőt, Andrić ráadásul nem is írt a Koránról vagy a Profétáról (legfeljebb, ha említett-

te), ellentétben Rushdie satírájával. Honnét ered tehát Andrić állítólagos anti-izslamizmusának vádja?

A kötet kezdeti fejezetei felvázolják a tárgyalt diskurzus kialakulását. A kezdet kezdetén Šukrija Kurtović cikke áll, amelyet a *Bosanski pogled*-ben közölt kiadója, az émigrée Adil Zulfikarpašić előszavával azelőtt, hogy Andrić megkapta volna a Nobel-díjat. Majd Muhamed Hadžijahić és Muhamed Filipović cikke következett, amelyek az első oldalakon szintén tárgyalásra kerülnek. Andrićot iszlámgyűlölete ihlette alakjai megformálásában, akik „idióták, degeneráltak, szélsőségesen intoleránsak, álnokok, kulturálatlan emberek [...], gyilkosok, röviden igazi vadak...” stb. (2018, 22) – állítja Kurtović. Mint ahogy azt is, hogy Andrić a Nedić-rendszert és a nagyszerb ideológiát szolgálta, s a szerb nacionalizmus ihletforrásává vált. Még a „török” megnevezés használata is a gyűlölet jelének minősül. Milutinović a fogalomtisztázás és kontextualizálás révén megmutatja, hogy e vád nemcsak negatív elfogultsága, hanem a fikció természetének teljes ignorálása miatt is megalapozatlan. Valaki nagyon találóan reagált a Milutinović könyvében kifogásolt jelenségre: Ivo Andrić mintájára azt állította, hogy e logika értelmében Dosztojevszkij alighanem végletekig utálta az oroszokat kritikus ábrázolása és sötét szereplői miatt – akik nyilván mind oroszok. A könyv szóban forgó fejezeteit olvasva egy könnyen általánosítható kérdés ölt alakot: vajon Andrićból válhatott-e volna elsőrangú klasszikus író, ha fiktív univerzumát azon idealizáló kép követelményei alapján alkotta volna meg, amely Muhamed Filipović *Bosanski duh u književnosti, šta je to? (Boszniai lelkület az irodalomban, mi is ez? 1967)* című esszéjében bontakozik ki előttünk. S amelynek racionális és világos érvek híján való ideáit Milutinović filozófiai dadaizmusként definiálja (2018, 43–54).

A tárgyalt diskurzus következő fázisát képviseli Muhsin Rizvić utolsó, a háború éveit idején írott könyve, amely posztumusz jelent meg 1995-ben. E terjedelmes munka az első a bosnyák nacionalista diskurzusban, amelyet irodalmár írt. Igaz, elemzései valamiféle (pszeudo)pszichoanalitikus megközelítésből indulnak ki, amelyek Milutinović szerint önkényes és durva félreértelmezésen nyugszanak. Rizvić abból a feltevésből indul ki, miszerint a szerző regényalakjaiba saját homályos, sötét, perverz, szadisztikus vágyait projektálja, akik így lényegében Andrić komplexusairól, félelmeiről és vágyairól tanúskodnak. Magukat az alakokat illetően, mint Milutinović sugallja, Rizvić felcseréli a pszichologizáló értelmezés kidolgozását a pszichoanalitikus diagnózis felállításával. Ez a pszichoanalizáló olvasat egy pszichotikus Andrićot állít eléünk tele szadomazochista vággyal, aki karrierjét politikai opportunizmuson építette fel, és aki ebből kifolyólag renegátként szerbbe avanszált. Milutinović kontextuális összehasonlítás során feltérképezi Andrić „török”-nek nevezett hősei identitását

és nemzeti(ségi) identifikációit az adott korban, hogy világossá tegye, messze nem minden muszlim („török”) hőse volt egyben bosnyák is.

E torzítások és félreolvasások mellett e diskurzusból az olvasó még olcsó pletykákkal is találkozhat (például, hogy Andrić egy muszlim titkos szerelemgyereke volt), vagy nyilvánvaló hamisítással (egy gyűlölködő anti-iszlamista megnyilvánulását illetően, amely állítólag barátjának írott levélben szerepel annak szatirikus, az iszlám Kairót kipellengérező versére – s amelynek eredetije sosem került elő). E jelenségek jellemzésére használt ’Džamijska avlija’ (mecsetudvar) megjelölés és fejezetcím nemcsak csipkelődő hangneme miatt találó, hanem azért is, mert rámutat arra, hogy a szerző műveit nem ismeri ez a klerikális háttér előtt alakuló, elvakult és elfogult diskurzus (2018, 88–108).

Milutinović könyvének „főhőse” Rusmir Mahmutćehajić, akinek *Andrićevstvo. Protiv etike sjećanja* (2015) című monográfiájáról a kötet több mint fele szól. Tekintve, hogy e monográfia az akadémikus diskurzus minden jegyével fel van ruházva, az Andrićot illető megállapításai kétségtelenül alaposabb felülvizsgálatra szorulnak. Mahmutćehajić érveinek ellenőrzéséből és állításainak cáfolatából tanulságként vonva le Milutinović bevezeti a *non sequitur* hermeneutika fogalmát. Ez nagyjából az állítások mögötti logikus és kauzális argumentáció hiányát jelenti, a szándékos félreértelmezést és a rosszhiszemű előfeltevések beigazolásának szándékát – s végső soron a monográfia akadémiai diszciplínában való teljes bukását. Milutinović hosszú oldalakat szentel annak, hogy a könyvben meglehetősen önkényesen használt gondolkodókat és irodalmárokat helyre tegye, rávilágítva a monográfia amatőr és dilettáns koholtságára. Mahmutćehajić, a korábbi Andrić-recepciótól örökölve nézetei nagy részét, egyebek mellett a törökök, azaz a muszlimok, azaz a bosnyákok állítólagos ellenséges ábrázolásának „tanát” is átveszi – Milutinović meggyőzően bizonyítja az Andrić-hősök identitását vázolja, mindennek a durva és következetlen általánosításnak a hamisságát. A szocialista realizmust állítva példának, Milutinović bevezeti a *muszrealizmus*, avagy muszlim realizmus szellemes fogalmát. „A muszlim realista, avagy muszrealista nem olyannak kell hogy bemutassa a muszlimok valóságát, amilyenek látja, de olyan módon, ahogy a muszlim hívő idealizálja azt: nem olyannak, amilyen, vagy pontosabban, amilyenek véli, hanem *amilyenek lennie kellene*” (2018, 150). E logikát követve nemcsak Andrić, de bárki könnyen kiérdemelheti a „rasszista ideológia” vádját, ha nem ezen esztétikai (!) kategóriába illően ábrázolja a muszlimokat. Mahmutćehajić a régi vádak különösen homályos, pszeudotudományos pastiche-ban dolgozta fel, amely Fredric Jameson marxista irodalomelméletének, Edward Said orientalizmusfogalmának a teljes félreértésén alapul. Milutinović diskurzus-elemzésének különösen érzékeny oldala azon szerzők és elméletek körütekintő

kontextuális elemzése, akiket Mahmutćehajić használ (ki). Megvilágító erejű Said elméletének kritikus felülvizsgálata, valamint a használata körüli problémák tárgyalása is, hiszen könnyen alkalmazható az orientalizmus fogalma minden iszlámról folyó nem iszlám diskurzusra. Úgy tűnik, Mahmutćehajić számára a diskurzus foucault-i fogalma – amelyen az orientalizmusé nyugszik – sem világos. Milutinović fogalomtisztázásában például a faj (rasa, race) Andrić kora használatában való rekontextualizálása példaértékű, és óva int az elhamarkodott egyoldalú következtetésektől (2018, 171–189).

A következő fejezetekben Milutinović Mahmutćehajić politikai háttérét vizsgálja közelebbről, valamint a bosnyák nacionalizmus alapvető szólamainak alkalmazását nemcsak Ivo Andrić életművére, de az oszmán kultúra és történelem megítélésére nézve. E ponton válik világossá, hogy a problematikus nacionalista (félre)értelmezés(ek) a posztjugoszláv és posztháborús megosztottságban a kultúrtörténet e legújabb fejezeteinek szimptomájaként megosztja a klasszikusok recepcióját is. Petar Petrović Njegoš *A hegyek koszorújának* (*Gorski vijenac*) költőjéről – róla melleleg Andrić e diskurzusban gyakran problematizált esszét is írt – Mahmutćehajić már korábbi műveiben is írt, s az *Andrićevstvo*hoz hasonló szellemben fogalmazott róla. Ebben a Njegoš műveiben jelen lévő állítólagos népiértelmezési ideológia (ideologija genocida) mellett érvel, amelynek jelenlétét cáfolja Milutinović: Njegoš nem az iszlám vagy a muszlimok ellen volt, hanem a jugoszláv népek megosztottsága ellen, amely kiszolgáltatja őket az általuk szolgált külső hatalmaknak (2018, 225–244).

Milutinović a tárgyalt diskurzusban vissza-visszatérő, Andrićtól származó állításokat, írásokat is az irodalomtudományos elemzés tárgyilagosságával vizsgálja meg. Andrić mondata, amellyel novelláskötetét jellemzi, amely „a törökökről és a mieinkről” szól, kiváló példa. Mahmutćehajić számára ez a megkülönböztető állítás megalapozó bizonyítéka volt a szerző kirekesztésének, sőt mi több, a bosnyák nép iránti undorának és gyűlöletének. Milutinović bebizonyítja, hogy ezt a mondatot egyrészt nem lehet ilyen önkényesen kiterjeszteni az életmű egészére, már csak azért sem, mert egyszer fogalmazott így elbeszéléskötetének előszavában (*Pripovetke*, 1924). Sem pedig azért, mivel a „törökök” nem értelmezhető leegyszerűsítve a bosnyákok szinonimájaként, de könnyen érthető az oszmánokra. „Mi tehát az, ami ebben »anti-bosnyák«?”, kérdezi Milutinović (2018, 158).

Megkülönböztetett figyelemben részesül a *Levél 1920-ból* című novella, amelyben a narrátor, Max Levenfeld Bosznia népének négy felekezete közti feszültséget és kölcsönös ellenségességüket ecseteli, Boszniát gyűlölet földjeként festve. Természetesen a non sequitur hermeneutika eljárásait követve a szerzővel azonosított narrátor ellenségességének kardinális bizonyítékaként szolgál.

Hasonló példákat találunk Cologna és De Fossés Boszniáról tett, nem éppen hízelgő állításaik és ítéleteik, vagyis a *Travniki krónika* esetében is, amelyek azonnal közvetlenül az írónak tulajdoníthatnak.

Milutinović alapossága tovább vezeti az olvasót, s egy külön fejezetet szán Mahmutćehajić előző munkáinak (pl. *Dobra Bosna*), mint ahogy a villamosmérnökként induló, politikusként folytatódó karrierjének is – az SDA és a paramilitáris Patriotska liga egyik alapítójáról van szó. Később feltérképezi az *Andrićevstvo* történelemszemléletét és politikai nézeteit sorolva a történelmi idealizálások, vagy a nemzeti történelem mítoszainak (pl. a bogumil hipotézis), a mártírt retorika (a bosnyák nemzet, illetve a balkáni muszlimok áldozati helyzetbe pozicionálása) eseteit sorolja. Milutinović felülvizsgálja az Oszmán Birodalom oly sokszor emlegetett toleranciáját, valamint a kereszténységnek mint eredendően anti-izlamista, a népiertást ihlető civilizációnak a felfogását. A történelmi tények lényegre törő elemzése során világossá válik, hogy ez az elvakultság a vallási fundamentalizmusból eredeztethető. Milutinović a bosnyák nacionalizmus gyökereit feltárva az izlamista ideológiákkal, elsősorban Szajjid Kutb nézeteivel való kapcsolatra mutat rá, valamint a „nagy muszlim projekt”, a Bosznián belüli bosnyák dominanciáért folyó harcot ihlető politikai iszlámot és az iszlám állam ideológiáját, amely az 1878 előtti oszmán állapotokban elveszett aranykort lát (2018, 248–253). Nemcsak politikai, de Mahmutćehajić filozófiai háttere is átrázásra kerül: a *philosophia perennis* obskúrus gondolkodóra támaszkodik könyvében, olyan képviselőire, mint a kétes megítélésű Julius Evola, Eric Voegelin, René Guenon, Frithjof Schuon. Milutinović megjegyzi, a fasiszta és náci rendszerek mennyire kedvelték némelyüket, illetve, hogy többségüknek kimondottan pozitív volt a viszonya az iszlámhoz (Guenon és Schuon konvertáltak is). Az *Andrićevstvo* homályos tradicionalizmusát Milutinović „antimodernista pasztorál”-nak nevezi (2018, 271).

Ami a fent említett, s e diskurzusban notorikusan citált irodalmi műveket illeti, Ivo Andrić doktori disszertációját, amelyet a Bosznia-Hercegovinában az oszmán uralom idején uralkodó kulturális viszonyokról írt, szintén előkelő idézettség illeti meg. Noha a szerző sosem lépett történészi pályára, fikcióit gyakran helyezte történelmi kontextusba. A kérdés, tehát a fikció és valóság, a valószerűség, a történelmi hűség (értsünk bármit is ezalatt), a történelmi fikció műfaji sajátosságai nemcsak az adott keretek között, de általános irodalmi problémaként is érdekfeszítő. Esetünkben viszont egészen konkrét alakot ölt: mennyire determinálhatja az olvasatot egy diskurzív-akadémikus munka, amely megfelel a korabeli tudományosság kritériumainak – tehát egy tárgyilagos faktográfia mennyire lehet szempont a fikció értelmezésének esetében? Milutinović szerencsére nem vesztegeti az idejét a skolasztikus elmefutamokkal,

de tárgyától el nem térve veszi górcső és kritikai diskurzuselemzés alá Andrić doktori értekezését. Izgalmas a Safvet-beg Bašagić által korábban írt, hasonló tárgyú doktori értekezéssel való összehasonlítás, valamint a történelmi adatokat, de a kontextualizációt és a fogalomhasználatot illető reflexiók is. Úgy tűnik, Andrić munkája a korabeli történelmi tudományosság kritériumait is felülteljesíti. Annak a tanulsága azonban, hogy az Oszmán Birodalom nem hagyott maga után dicsőséges örökséget Boszniában, a fejezet végére már egyáltalán nem tűnik olyan sötétnek, vagy egyoldalúan elfogultnak, de éppenhogy valószerűnek. Meglepő módon az ezt állító szerzők viszonya a kérdéshez különbözhetett, mint ahogy a nemzet- és országkonceptiójuk is, ám a kérdésben mégis valamiféle konszenzus uralkodott. Éppen Bašagić, a monarchiabeli első generációs bosnyák intelligencia prominens képviselője, „[akinek] egyáltalán eszébe sem jutott, hogy a bosznia-hercegovinai *gyaurok* kultúrájával foglalkozzon” (2018, 296), szintén egyetértett azzal, hogy az Oszmán Birodalom Bosznia-Hercegovina autentikus kultúrájára nézve negatív hatással volt (2018, 299). „Bašagić meggyőződéses oszmán hazafi volt, de, mint több értelmesebb tagja generációjának, megértette, hogy a személyes, modern tudás nemzetének és magának is fontosabb, mint a koráni tudás, és Isztambul helyett Bécsbe ment tanulni” (2018, 295). Honnét ered tehát a kortárs bosnyák nemzeti diskurzus érzékenysége, sőt, elvakultsága az Oszmán Birodalom irányába?

A következő fejezetben Milutinović az általa 'ressentiment kritikának' nevezett tendenciát elemzi. Az orientalizmus boszniai/délszláv kontextusban való alkalmazhatóságát a Nyugat-Európa és a Közel-Kelet (poszt)koloniális kontextusára építő eurocentrizmus fogalmával karöltve éppen a kontextus különbözősége miatt látja problémásnak. Egyebek mellett Esad Duraković használta őket Andrić munkáit értelmezve. „Az utóbbi két évtizedben a boszniai kulturális szcénán a boszniai Edward Said címért folyó nagy tülekedést vehettünk észre” – jegyzi meg Milutinović (2018, 320). Majd feltárja az áldozatretorika használatát az ártatlan boszniai muszlimok esetében – a mártírnarratívák a nacionalizmust általánosan jellemzik.

Az egyik dolog, amely Milutinović tárgyalt és következő, alább tárgyalandó könyvét különös értékkel ruházza fel, az adott problémához való viszonyulása, amely a munkája során hozza meg gyümölcsét. Nem az a célja ugyanis, hogy ezen ideológiai alapú diskurzus ellenlábását alkossa meg, s egyáltalán nem is alkot bármiféle meggyőződést tanúsító ítéletet vagy véleményt, amely az irodalom kívül esne. Ha Milutinović a tárgyalt diskurzus ellenlábasa, akkor kizárólag szakmai terepen az.

Mondhatni, a könyvben a szakmailag dilettáns, vallási korlátoltság eredményezte ideologizált (félre)olvasatok revideálása, destrukciója és dekonstrukci-

ója történik az objektív diskurzuselemzés, s bármiféle irodalomkritika normáját alkotó szakszerű szövegértelmezés alapján. De a látszat megtévesztő lehet: nem elsősorban az akadémikus irodalomkritika megdicsőüléséről van szó, de a bármiféle fanatizmus ellen szóló s a józan észre hivatkozó voltaire-i szellem megnyilvánulásáról. Ez a könyv nem pamflet, de józan, racionális elemzés provokatív kérdésekkel, szarkasztikus humorral és remek *bon mot*-kal fűszerezve.

Négy évvel a *Bitka za prošlost* megjelenése után egy gyors pillantást vetve a recepciójára, két dolog vitán felül áll. Először is, a könyvnek hangsúlyosan nagyobb visszhangja támadt, mint Mahmutćehajić „akadémikus” könyvének, amelynek szinte alig volt szakmai recepciója. Másodszer, a könyv metadiskurzust alapoz meg: az Andrićról folyó (bosnyák nacionalista) diskurzusról szóló diskurzus. Noha Mahmutćehajić nem az első szerző, aki Andrićot ellenszenvének előfeltevésével olvassa, vagyis állítólagos anti-iszlamista, anti-bosnyák, anti-török, anti-oszmán averziója tudatában. A *Bitka za prošlost* utolsó oldalai kapcsolódnak ehhez a metadiskurzushoz, amely a kötet recepciójában gyűrűzik tovább. Enver Kazaz, aki nem része a nacionalista diskurzusnak, korábban a *Subverzivne poetike* című kötetében Andrić bosnyák nacionalista recepciójáról közzétett egy tanulmányt, amelyben a diskurzus két metanarratíváját különböztette meg. Milutinović a Kazaz által a bosnyák olvasat oszmanofiliának és oszmanofóbiának nevezett tendenciáját kritizálja szakmai alapon (2018, 334–335). Noha Kazaz a későbbiekben a *Bitka za prošlost*ra reagálva megjegyezte, hogy Hayden White történelmi metanarratívákról szóló elmélete inspirálta, s a tárgyalt metadiskurzus fordulópontját az az állítása adta, amely szerint a bosnyák nacionalista diskurzus pusztán az Andrićról folyó ún. nagyszerb diskurzusra való reakció. (Kazaz egyébként már a 2016-ban közölt, a *Level 1920-ból* című elbeszélésről írott esszéjében kifejtette e nézetét.) Milutinović elveti, hogy a nagyszerb diskurzus egyáltalán létezne, s reakciójában Kazaz írására azzal érvel, hogy semmiféle bizonyítékkal nem állt elő erre nézve. Kazaz állításában a bosnyák nacionalista diskurzus közhelyét ismeri fel, amely önmagát pusztán reaktív jelenségnek állítja be, amely csupán egy másik nacionalizmusra – a szerbre – válaszol.

Kazaz és Milutinović *Bitka za prošlost*ra való reakciói és válaszaik – melynek tárgyalásába itt nem bocsátkozhatunk – végül nem váltak eszmeceSERÉVÉ. Milutinovićnak a nagyszerb diskurzus létének bizonyítékaira vonatkozó kérdésére egy másik egyetemi oktató és kiváló író, Nenad Velićković vállalkozott egy angolul, majd bosnyákul közölt tanulmányban. Velićković e diskurzus egész tradícióját vázolta fel, definiálva egyes korszakait és képviselőit, úgy mint Isidora Sekulić, Đorđe Jovanović, Milan Bogdanović, Zoran Konstantinović, Vladimir Dedijer, Predrag Palavestra, Petar Džadžić, Rade Lalović, Vuk Milatović és Nikola Koljević.

Milutinović második, aktuális könyve, amely szintén e recenzió tárgya, a kétnyelvű *Phantom in the Library. Is there a Serbian Nationalist Discourse on Ivo Andrić?* szintén a belgrádi Geopoetikánál jelent meg, s hasonlóképpen diskurzus-elemzés, amely a címbe foglalt kérdés megválaszolására törekszik. Lényegében Veličković tanulmányának könyvnyi terjedelmű cáfolatáról van szó, amelyben az általa használt elmélet vizsgálatát, az idézetek eredeti kontextusának feltárását, a szerzők értelmezésének objektív megítélését végzi el lépésről lépésre. Az alapos munka indítékául Kazaz és Veličković reakciója szolgált, amely a nacionalista bosnyák recepció vádját „Ivo Andrićról a szerb irodalomkritikára irányítja” (2022, 10).

Veličković érveit követve Milutinović az állítólagos szerb nacionalista diskurzus hét kritériumát definiálja, egyebek mellett ilyen a szerbség az Oszmán Birodalomban betöltött helyzetének revizionizmusa, vagyis az úgynevezett „népirtás kritérium” („genocide-criterion”), amelyet a kollektív trauma táplál, illetve más előfeltevések, például, hogy Bosznia a gyűlölet földje, vagy hogy a bosnyákok az iszlámra való áttérésnek köszönhetően degenerálódtak (2022, 16–17).

Talán a legérdekesebb probléma, amely több hivatkozott szerző esetében is visszatér, Milutinović hét kritériumot tartalmazó listájának első kritériumból, az említett revizionizmusból származik, valamint az ötödik kritériumból, amelyet az irodalom és a múlt címen nevez meg, konkrétan pedig, hogy „Úgy olvassák Andrićot, mint hiteles szemtanút (sokkal hitelesebbnek tartva a történészeknél)” (2022, 17, Veličkovićot idézve). A történelmi igazság reprezentációja, a fikció és a valóság kapcsolata implikálta a realizmus fogalmának Andrić műveire való alkalmazását. Amint az ötödik fejezetből kiderül, Isidora Sekulić és Đorđe Jovanović esetében különféle konnotációkkal bír e fogalomhasználat (2022, 38–40). Vladimir Dedijer kijelentése arról, hogy Andrić „sokkal teljesebb fénybe állítva mutatja meg a történelmi folyamat teljességét, mint sok történész” (2022, 63–64), szintén figyelemre méltó, egyáltalán nem társtalan állítás az Andrić-recepcióban. Milutinović tüzetesen megvizsgálja a fikció és referencialitás, a képzelet és a történelem kölcsönös viszonyát Frank Ankersmit, Richard Slotkin, Hayden White és mások elméletét idézve, hogy árnyalt képet kapjon a leegyszerűsítő valós-fiktív dichotómiánál. Andrić történelmi fikciói több esetben használnak valós történelmi forrásokat, a legmarkánsabban nyilvánvalóan a *Travniki krónikában*. Az állítás, mely szerint Andrić meghamisította a történelmet, a történelmi realitás és a fikció viszonyának lebutításából ered. Mint azt Milutinović bemutatja, az irodalom és a múlt reprezentációja közötti kapcsolat problematizálása a platóni mimézis-koncepcióig visszavezethető, s már ekkor is összetettebb volt mint pusztá dichotómia (2022, 64–69).

Kétségtelen, a probléma önmagában véve elméleti vonzatában is érdekes – a valóság és fikció viszonyával foglalkozó megalapozó elméleti műveket sorol-

ni lehetne –, Milutinović azonban a vizsgált recepció keretei között maradva megállapítja, hogy nincs egységes vélemény a tárgyban. Vladimir Dedijerrel szemben Vuk Milatović például – amint Milutinović összegzésében kiemeli (2022, 105) – Andrić műveit pusztán fikcióként olvassa.

Milutinović rámutat arra, hogy Veličkovićnak az általa citált irodalmárok (ki)használásának módja rendkívül hasonlít az oszmán éra Andrić általi negatív reprezentációjának előfeltevéséből kiinduló bosnyák nacionalista diskurzus eljárásaihoz. Milutinović fényt vet a recepció alapvető problémájára:

...az egész probléma kizárólag Ivo Andrić és a bosnyák nacionalista kritika viszonyában rejlik: akár hazudott Andrić, és igazuk van, amikor a szemére vetik annak az ottomán államnak a becsmérését, amellyel még mindig azonosulnak; vagy pedig nem hazudott, ergo nincs igazuk Andrić becsmérését illetően. Az Ivo Andrićról szóló szerb irodalomkritika akár nacionalista, akár sem, kevés eséllyel lehet csak képes arra, hogy behatoljon ebbe a viszonyba: megpróbálhat Andrić regényeinek és elbeszéléseinek olyan „tényeket” tulajdonítani, amelyek igazából nincsenek is benne, és Andrićnak tulajdoníthatnak olyasmit, amit sosem állított. A probléma úgy tűnik, egyedül Andrić és bosnyák kritikusai között merül fel, valamint Enver Kazaz és Nenad Veličković azon igyekezetében, hogy elterelje a figyelmet arról, ami igazán számít (2022, 105).

De térjünk vissza Veličković kiindulási pontjához, ahhoz a téziséhez, mely szerint a szerb nacionalista diskurzus a „történeti tények felülvizsgálatán” alapul, s amelyet a közösségi trauma motivál. Veličković Jeffrey C. Alexander elméletére épít, aki szerint a trauma „nem a fájdalom közös tapasztalata, hanem a véleményalkotók munkájának eredménye”. Alexander fogalmának tisztázása után derül csak ki, hogy Veličković igazából nem képes, és nem is lehet képes követni e koncepciót tanulmányában. Milutinović a továbbiakban hangsúlyozza Alexander elméletének tükrében, hogy a trauma a múltra való emlékezés reprezentációi által társadalmilag megkonstruált jellegű, Veličković a bevezetés ellenére azonban nem követi e felfogást, így érveiben megalapozatlanság rejlik, azt sugallva, hogy az egész szerb irodalmi hagyomány

képtelen kikényszeríteni az oszmán hatalom „eseményének” traumatikus értelmezését, s így a szerbeknek meg kellett várniuk, hogy „ügynökeik” – Isidora Sekulić és Milan Bogdanović az 1920-as években – újraértelmezzék, újraemlékezzék az identitásukat? Ez természetesen nem igaz, s Veličković [...] visszacsúsztat abba, amit Alexander elutasított: a trauma laikus értelmezésébe (2022, 21).

A legalább százoldalas, Veličković tanulmányában használt minden idézet körültekintően rekontextualizáció elemzés során cáfolatot nyer a nagyszerb Andrić-diskurzus létét állító kiinduló hipotézis. Milutinović amellett érvel, hogy egyetlen említés sem található, amely az ún. népirtás-kritériumnak megfelelne, vagy a boszniai muszlimok degeneráltságát állítaná. Még a gyűlölet földjeként bemutatott Bosznia is Andrić munkáinak tendenciózus félreértelmezéséből fakad. A legtöbb tárgyalt Andrić-értelmező valóban a nemzeti intézmények (a Szerb Tudományos Akadémia) tagja volt – ugyanis ez is szerepelt a hét kritérium között – amitől persze senki sem lesz automatikusan nacionalista. Noha Nikola Koljević „nacionalista politikus volt, Veličković mégsem tudott semmilyen, akár halvány nacionalista megnyilvánulást találni Andrićről szóló műveiben” (2022, 112). A „bizonyítékok” revíziója után – melyek gyakran kontextusuktól megfosztott, kimazsolázott (“cherry-picked”) mondatok, Veličković tanulmánya kudarcot vall. Efféle nagyszerb diskurzus léte nem nyer bizonyítást: Milutinović nem talált egyetlen olyan kijelentést sem, amely a nemzeti ideológia manifesztuma lehetne. Ráadásul, nincs semmiféle bizonyíték, amely amellett szólna, hogy az idézett szerzők bármiféle közös diskurzust, hagyományt képeznének – ellentétben a bosnyák nacionalista diskurzussal (2022, 115–117). Amely pedig nem tekinthető reaktívnak már csak a szerbre való hivatkozások hiánya miatt sem. Az egyetlen a Veličković által tárgyalt művek között, amelyről Milutinović elismeri, hogy valóban nacionalista olvasatot közöl, Rade Lalović tanfelügyelő által írt fejezet egy 2018-ban Višegradon megjelent gyűjteményből, amely három évvel Mahmutćehajić és fél évszázaddal a bosnyák nacionalista diskurzus kezdete után jelent meg. Vagyis ez utóbbi egyszerűen nem lehetett reaktív – az állítólagos előzmény legfeljebb csak utózmány (2022, 111).

Nem könnyű levonni a tanulságot Milutinović könyveiből, amelyeket az Andrićről folyó metadiskurzus fordulópontjaiként tarthatunk számon. Az immár nem létező ország Nobel-díjasának recepciós torzulásainak és elfogult félreértelmezéseinek demonstrálása olyan allegóriaként is olvasható, amely mögött tágabb, ex-Yu társadalmi diskurzusok rejlenek. Az Andrić-recepció ezen szeglete bevett módon használja a ráfogásszerű értelmezést, a szakmailag megalapozatlan olvasatot, a tárgyilagosságot és tényyszerűséget nélkülöző érvelést, kihasználja az identitáspolitikai szólamokat, torzítja a kollektív emlékezetet, sőt, esetenként még az interetnikus gyűlöletbeszéd toposzait is evokálja. Ez az oka annak, miért nem lehet Milutinović két könyvét egyszerűen csak az értelmezések szakmai normákon nyugvó felülvizsgálatának tartani, hanem ezen túlmenően olyan társadalmi diagnózisnak, amely az olvasót (ex-)Jugoszlávia politikai történetével ismerteti meg és szélesebb nyugat-balkáni kulturális és mentáltörténeti horizontot vázol fel számára.

Talán sötét megállapításnak tűnik, hogy mindezek ellenére Milutinović józansága nem zárja ki a derűt: éppen ellenkezőleg, a dilettáns olvasatokon és a korlátolt érvek cáfolatán keresztüljutva iróniája és szellemessége néha szinte szórakoztatóvá teszi a furcsa irodalmi kalandot. E szarkasztikus megjegyzések azonban nem pusztán stíluseszköz-fitogtatások, de továbbgondolásra szánt provokációk. Ebbe a provokatív szellembe az olyan szélsőséges reflexiók is bele kell hogy férjenek, mint az a költői kérdés, amely a könyv recepciójában is visszhangzott, s amelyet Milutinović a háború elején foglyul ejtett nyolc szerb JNA-katona a szarajevói Veliki Parkban való meggyilkolásával kapcsolatosan, s a srebrenicai mészárlásra utalva tesz fel a felelős bosnyák erőknek címezve: „Ennyi [nyolc] emberük volt. Vajon mit csináltak volna, ha nyolcezer lett volna?” (2018, 246). Noha a kérdés szúrósan provokatív, teljesen legitim.

Ugyan nem derül ki, Veličković esetében honnét eredeztethető az elfogultság, amelyre hipotézise és eljárása épül, de a *Bitka za prošlost*ban vizsgált szerzőkről több-kevesebb érvénnyel állítható, hogy a bosnyák nacionalista recepció egyoldalúsága a vallási fundamentalizmuson alapul. Végső soron tehát minden esetben a fanatizmusnál kötünk ki. A józan elemzés, az ironikus és provokatív hangnem Milutinović munkájának olyan vonásai, amelyekben a voltaire-i szellem működésére ismerhetünk. Persze ennél sokkal közvetlenebb hasonlóság mutatkozik a filozófussal: Voltaire egész életében a (vallási) fanatizmus, az intolerancia, az elfogultság és a korlátoltság ellen küzdött, s nem csak irodalmi műveiben. Kiváló példa erre a fanatizmus működését központba állító *Mahomet* című drámája, amelynek iszlamista recepcióját a *Bitka za prošlost* Rushdie-val való párhuzama mellé helyezhetjük. Filozófiai művei közül e szempontból pedig az *Értekezés a türelmességről* (*Traité sur la Tolérance*) tűnik ki, de ügyvédként is jellemezte őt ez a harc (lásd a Calas-ügyet). Igaz ugyan, Voltaire 18. százada nagyon távolinak tűnik. Valamiben azonban mégiscsak igaza lesz a régi mondásnak: semper idem.

TARTALOM

KÖZÉP-EURÓPÁRÓL

MEDVE Zoltán: Közép-Európáról és irodalmainak fordíthatóságáról ... 3–15

NYELVÉSZET, IRODALOM

MOLNÁR-BODROGI Enikő: Meänkieli, számi, kvén,
csángó és erdélyi magyar kisebbségi nyelvi narratívák
az identitásépítés szolgálatában 19–30

LADÁNYI István: A *Symposion* melléklet (1961–1964) 31–53

TÖRTÉNELEM, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

DÉVAVÁRI Zoltán: Egy elvetélt kísérlet
(A Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány szervezésének
kudarca az emigrációban [1952–1955]) 57–97

PETHEŐ Attila: Csekes Béla, az Amerikából hazatért
felvidéki lelkész. 99–113

TÁMBA Renátó: Gyermekábrázolások az otthon kultúrájából –
polgári gyermekszemlélet a magyar biedermeier festészetben 115–148

KRITIKA

BENE Adrián: Félelemértelmezések (Balogh László Levente
– Fazakas Sándor – Valastyán Tamás szerk.:
A félelem reprezentációi) 151–154

SZÁZ Pál: A fanatizmus olvasási stratégiái ellen (Zoran Milutinović:
Bitka za prošlost: Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam;
Fantom u biblioteci: Postoji li srpski nacionalistički diskurs
o Ivi Andriću? / Phantom in the Library: Is there a Serbian
Nationalist Discourse on Ivo Andrić?) 155–166

SADRŽAJ

O SREDNJOJ EVROPI

- Zoltan MEDVE: O Srednjoj Evropi i prevodivosti njenih
književnosti 3–15

LINGVISTIKA, KNJIŽEVNOST

- Enike MOLNAR-BODROGI: Narativi u službi izgradnje identiteta
kod Tornedalskih Finaca, Laponaca, Kvena, Čangoa
i Transilvanijskih Mađara 19–30

- Ištvan LADANJI: Književni podlistak *Symposion* (1961–1964) 31–53

ISTORIJA, ISTORIJA KULTURE

- Zoltan DEVAVARI: Jedan propali eksperiment (Neuspelo organizovanje
Nacionalnog odbora jugoslovenskih Mađara u emigraciji
[1952–1955]) 57–97

- Atila PETE: Povratak pastora Bele Čekeša iz Amerike u zavičaj 99–113

- Renato TAMBA: Likovne predstave dece u sklopu kulture
porodičnog života – Građansko poimanje deteta u slikarstvu
mađarskog bidermajera 115–148

KRITIKA

- Adrian BENE: Tumačenja straha (Laslo Levente Balog
– Šandor Fazakaš – Tamaš Valašćan ured. *Ka umetničkom
prikazivanju straha*) 151–154

- Pal SAZ: Protiv čitalačkih strategija fanatizma (Zoran Milutinović:
Bitka za prošlost: Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam;
Fantom u biblioteci: Postoji li srpski nacionalistički diskurs
o Ivi Andriću? / Phantom in the Library: Is there a Serbian Nationalist
Discourse on Ivo Andrić?) 155–166

CONTENTS

ON CENTRAL EUROPE

- Zoltán MEDVE: On Central Europe and the Translatability
of its Literatures 3–15

LINGUISTICS, LITERATURE

- Enikő MOLNÁR-BODROGI: Meänkieli, Sámi, Kven, Csángó
and Transylvanian Hungarian Minority Narratives Used in Identity
Building 19–30
- István LADÁNYI: The *Symposion* Literary Supplement (1961–1964) . . . 31–53

HISTORY, CULTURE HISTORY

- Zoltán DÉVAVÁRI: A Failed Experiment (The failure of the organization
of the Hungarian National Committee in Yugoslavia in exile
[1952–1955]) 57–97
- Attila PETHEŐ: Béla Csekés, the Pastor from South Slovakia who
Returned from America 99–113
- Renátó TÁMBA: Portraits of Children from the Culture of the Home
– Bourgeois Child View in Hungarian Biedermeier Painting 115–148

CRITIQUE

- Adrián BENE: *Interpretations of Fear* (László Levente Balogh
– Sándor Fazakas – Tamás Valastyán eds. *A félelem reprezentációi /
Interpretations of Fear*) 151–154
- Pál SZÁZ: Against reading strategies of fanaticism (Zoran Milutinović:
*Bitka za prošlost: Ivo Andrić i bošnjački nacionalizam;
Fantom u biblioteci: Postoji li srpski nacionalistički diskurs o Ivi Andriću? /
Phantom in the Library: Is there a Serbian Nationalist Discourse
on Ivo Andrić?*) 155–166

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.

- A rezümét kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme: 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a szerkesztő (erika.bence1967@gmail.com) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1,5-es sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző laccíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

PL:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagyköjtőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor parancssal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészete*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.
(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelkép-tár*. Budapest: Helikon Kiadó.
(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijarat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes íráások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141: 821.511.141.

TANULMÁNYOK = STUDIJE = STUDIES:

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének kiadványa.

Főszerkesztő BENCE Erika.

1961/1. füzet - Újvidék: az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. - 24 cm.

Félévente. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

ISSN 0354-9690

COBISS.SR ID-16571906

Nyomda: Futura, Újvidék, 2022